

DANUBIUS NOSTER

2013 tavasz

AZ EÖTVÖS JÓZSEF FŐISKOLA TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

DANUBIUS NOSTER

2013 tavasz I. évfolyam 1. szám

AZ EÖTVÖS JÓZSEF FŐISKOLA TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENTE

FŐSZERKESZTŐ:

Majdán János

SZERKESZTŐK:

Bordás Sándor, Tóth Sándor Attila

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Heinric Badura (Bécs, Ausztria)

Erdélyi Margit (Révkomárom, Szlovákia)

Andrew C. Gross (Cleveland, USA),

Guzsvány Valéria (Újvidék, Szerbia),

Mohos Mária (Pécs, Magyarország),

Patay Ilona (Nyitra, Szlovákia),

Lapterv: Horváth Csaba Árpád

Grafikai szerkesztés: Győrfi Tamás

Tördelés: Szalai Mónika

KIADJA: Eötvös József Főiskola, Baja

FELELŐS KIADÓ: az Eötvös József Főiskola rektora

SZERKESZTŐSÉG: 6500 BAJA, SZEGEDI ÚT 2.

TELEFON: (79) 524-624

HU ISSN 2064-1006

A folyóiratszám digitalizációja az MKA-FIT-SN 2023/1-000002
azonosítószámú az

„Eötvös József Főiskola tudományos folyóiratának, a *Danubius Noster*-
nek további nyomdai és online megjelentetése 2023/2024 évben”

című pályázatból valósult meg.

A Támogató: Magyar Kultúráért Alapítvány

A Kezelő: Petőfi Kulturális Ügynökség Nonprofit Zártkörűen Működő
Részvénytársaság

Eötvös József Főiskola

BEKÖSZÖNTŐ – DANUBIUS NOSTER

Joggal teheti föl a kedves olvasó a kérdést: érdemes manapság folyóiratot indítani? Mit tapasztalunk ezen a téren itthon és külföldön?

Napjainkban egyfelől a nyomtatott folyóiratokat egyre kisebb példányszámban adják ki, másfelől újabb és újabb orgánumok indulnak el. E kettőség mögött az egyre terjedő világháló növekvő jelentősége, illetve a közlési és olvasói igény folyamatos növekedése áll. Való igaz, hogy az internet segítségével szinte minden kérdésünkre rögtön választ található, a kérdéses személy, esemény könnyen ismertté válik. De nem mindegy, hogy milyen minőségű, pontosságú adatokra akadunk, az elemzések valójában segítenek-e eligazodni az ügyeken!

Sajnos, a tapasztalatok azt jelzik: a sok információ sok hibával teletűzdelt, kevés a jó elemzés a pontos közlés. A bulvársajtó és a napilapok mellett a szakmai folyóiratok közül is sok a feltűnő híreket hajhássza, miközben elveszíti a kiszámítható és alapozó hozzáállást.

A szakmailag felkészült oktatók, kutatók és az érdeklődő olvasók folyamatosan keresik a megbízható cikkeket, írásokat, elemzéseket. Ilyen iránytűvé kíván válni az Eötvös József Főiskola induló folyóirata, amely az intézmény képzési struktúrájához, kutatási teljesítményeihez igazodó és a kapcsolódó partnerek eredményeinek helyt adó megjelenési fórumot hoz létre a *Danubius Noster* megjelentetésével. Az évszakokhoz kötődő négy szám alapját a Főiskola Magyar tudomány napjának rendezvényeihez kötődő konferencia előadásai, korreferátumai, poszterei képezik, melyek tematikus rendezésben kerülnek az érdeklődők kezébe. Az új folyóirat módot ad arra is, hogy az intézmény egyéb konferenciái, egyedi előadásai nyomtatott formában napvilágot lássanak. Mivel Baján tudományos folyóirat jelenleg nem működik, ezért célul tűztük ki a városban és környékén élő kutatók eredményeinek közlését. Az oktatók, hivatásos és amatőr kutatók publikálási lehetőségének megteremtésével párhuzamosan módon adunk a kollégák képzőművészeti és fotós alkotásainak, valamint az Eötvös József Főiskola hallgatói által készített tudományos diákköri dolgozatok javának nyomtatott formában történő megjelenhetőségének is. .

A *Danubius Noster* címmel jelezni kívánjuk: a helyi eredményekre alapozott tanulmányok mellett az Eötvös József Főiskola célja a Duna völgyének és medencéjének komplex kezelése. A „Mi Dunánk” egy olyan folyóhoz kötődő folyosót értünk, melyben bármilyen minőségi kutatás hoz eredményt, nálunk helye van a bemutatkozásának. A Dunát folyónak tekintő, de a hozzá kapcsolódó táji, ökológiai, kulturális, emberekhez kötődő változásokat felviláglató, elemző írások bárhonnan érkező is helyet kapnak a folyóirat hasábjain. A témák sokszínűsége ezáltal természetes, a fő rendező elv: a minőség.

A Szerkesztőség és az Eötvös József Főiskola vállalása a folyóirat szakmailag elismert működtetése, melyet a Szerzők munkásságával és az Olvasók támogatásával kíván elérni.

Úgy legyen – Sic fiat! Tako neka bude! So soll es sein! So be it! Heka tako bude!

A Szerkesztőség

Baja – régi képeslap

Tóth Sándor Attila

A JEZSUITÁK KERESZTJE

**(A jezsuiták és dél-amerikai misszióik egyháztörténeti háttére,
kora: 1447–1773)**

**Részlet a *Bevezető Fáy Dávid Alajos misszionárius hittérítő-
ről írott visszaemlékezések szövegkiadásához készült
tanulmányból***

A jezsuiták a támadások kereszttüzeiben

A Jézus Társasága létrejöttekor és kiteljesedése alatt is igyekezett a hit harcosaként fellépni, valamint példát adni a pápa és az egyház iránti elvhűségről. Mivel azonban az Egyházi Állam életvitele nem mindig állt hivatása magaslatán, a jezsuiták és a pápaság között gyakran alakult ki feszült viszony ugyanúgy, mint az abszolutista uralkodók s nemzetállamok” (vélt vagy valós) modernizációjával, a Róma-ellenesség szülte új eszmei áramlatokkal, melyek a katolikus dogmatizmust gyengítették vagy rombolták. Mivel a magát olykor túlértékelő és előtérbe helyező jezsuita eszmeiség gyakran párosult irritáló öntudattal, valamint a modern tudományok művelésével párhuzamos konzervativizmussal, ezért a jezsuiták elkerülhetetlenül ellentétbe kerültek a 16–17. századok politikai erőivel oly módon, hogy a 18. század második felében már valóságos megsemmisítő hadjárat folyt nemzetközi szinten a rend hitvédő-, hithirdető-, tanítói tevékenysége-, működése- és léte ellen. A 18. század végén a rend korábbi sikerei már romokban heverték és paradox módon a protestáns és ortodox vallási régiókban élték túl tragédiájukat.

Az Egyházi Állam 17. századi történetének rövid összefoglalójában láttuk, hogy ebben az időszakban mily mértékben erősödtek meg a nemzeti monarchiák, s mily mértékben vonták ki magukat a pápaság hatalmi súlya alól a nemzeti egyházak támogatásával. A veszfáliai békét követően Európa három régióra oszlott vallási szempontból, s a 17. század derekára a pápai primátust egy-másfél századdal korábban még egyetemesen elismerő katolikus Európában három vallási szféra keletkezett¹:

a) Az első régióhoz tartoztak azok az országok, ahol a pápa szellemi és egyházfői hatalmát nem vonták kétségbe: Itália, Spanyolország, Portugália, a Habsburg Birodalomban pl. Ausztria, Lengyelország; a katolikus világ. – A jezsuiták szerepe e régióban, főként a Mediterráneum térségében a katolikus renováció erősítése volt, valamint a térítés a kiterjedt gyarmatbirodalomban. A rend a 17. század második felétől a 18. század közepéig a pápaság térvesztésével egyre inkább szembekerül az abszolút monarchiák érdekeivel, akik az uralmuk alatti nemzeti egyház feletti hegemoniára törekednek. Eme államok fellépnek a túlzott pápai centralizmus ellen, melynek elkötelezett hívei voltak

---

¹ E hármas felosztásra nézve l. GERGELY, 1982. 244.

a jezsuiták. Az érintett uralkodók hatalmi szerepüket látták veszélyeztetve a pápának megkülönböztetett hűségi fogadalmat tett jezsuitákkal szemben.

b) A második régióhoz tartoztak azok az országok, ahol a katolicizmus és a protestantizmus együtt éltek, mint például Franciaország, a Német Fejedelemségek egy része, és Magyarország. Ez az ún. *vegyes* szféra, ahol a Tridentinum határozatait sohasem valósították meg maradéktalanul. Ezekben az országokban nagy szerepük van a jezsuitáknak a reformáció elleni küzdelemben, az ellenreformáció véghezvitelében a katolikus megújulás mellett. Egységes, magas szintű iskolarendszerük, valamint fejlett hitoktatói módszerük és győzelmeik jellemzik tevékenységüket. A kiélezett konfrontációktól vissza nem riadó, harcos és hitvédő magatartásuk félelmetes szellemi ellenfélle tette őket.

c) Végül a harmadik régió országai, így Anglia², Írország³, Németalföld⁴, melyekben az anglikanizmus, a protestantizmus, vagy a janzenizmus dominanciája volt a meghatározó, a jezsuiták életáldozatai⁵ és erőfeszítései sikertelennek bizonyultak az adott térségek Róma iránti ellenszenvén és a jezsuitaellenességén kívül, az ellehetetlenített katolikus hierarchia hiányából és megosztottságából származó joghatósági problémák miatt is.⁶

Látjuk, hogy a jezsuita rend a kitűzött célok megvalósítása érdekében fő ellenfele volt a protestánsoknak, ugyanakkor a pápaság időleges hatalmi viszállyai miatt szembekerült a kor katolikus uralkodóival is, pontosabban

---

² Miután V. Piusz (1566–1572) a *Regnans in Excelsis* bullával, 1570. február 15-én, kiközösítette I. Erzsébetet (1558–1603), „Anglia állítólagos királynőjét”, a katolikusok helyzete súlyossá vált az országban. Angliában az utolsó katolikus püspök 1585-ben halt meg és ezzel lehetetlen helyzetbe került a helyi egyházi hierarchia. John William Allen (1532–1594) bíboros ugyan mindent meg tett 1568-ban történt végleges távozása után is az anyaországban üldözött papságért, de a helyzet szülte joghatósági rendellenességek nem tudott segíteni. Az első Angliában működő jezsuita missziósok: Edmondo Campion (1540–1581) és Roberto Persons (1546–1610) voltak, akik 1579-ben érkeztek meg a szigetre. Az előjáró Persons valóságos autonóm jurisdikciós hatalmat gyakorolt, amely jogszokás ellen az 1623-tól kinevezett és a *de Propaganda Fide* joghatósága alatt működő apostoli helynök tiltakoztak.

³ Giovanni Battista Rinuccini (1597–1664) nuncius 1645. november 12-én érkezett meg Kilkennybe, miután tekintélyes fegyver szállítmányt küldött Írországra I. Károly (1625–1649) támogatására és az angol parlament elleni harcra. Csalódva az angliai katolicizmus restaurálhatóságába vetett hitébe, távoznia kellett 1649 februárjában Írországból, ahol kezdetét vette az Oliwer Cromwell (1599–1658) vezette, népiértámadásnak is nevezett katolikus üldözés. FLICHE, A.–MARTIN, V.: *Storia...*, id. mű, 18., 72.

⁴ A jezsuiták antwerpeni kollégiumában, Aubert le Mire (vagy Miraeus, 1573–1640) püspök kérésére indult be a teológiai oktatás. Vö., uo., 248. IV. Pál (1555–1559), II. Fülöp kérésére alapította meg 1559-ben a francia nyelvű Douai Egyetemet, amely mellett 1568-tól működött egy szeminárium, az Angliába küldendő missziósok felkészítése céljával. Itt, a jezsuiták teológiai kurzusai minősítették és egyenértékűek voltak az 1425-ben alapított Löweni Katolikus Egyetemen tartottakéval. A löweni egyetem híres egzegétája volt a jezsuita Cornelius a Lapide (1597–1637), akinek 16 kötetből álló monumentális műve 14 kiadást ért meg, míg rendtársa, az antwerpeni Giacomo Tirinus (1580–1636) Újszövetségről szóló magyarázatai még a 19. században is ismételt kiadásokat értek meg. Ugyanakkor a löweni egyetemen a jezsuiták nem tudtak akadémiai minősítést elérni teológiai hallgatóik számára az 1617 és 1624 közti kísérleteik ellenére sem. Vö. uo., 252–253; 304. A németalföldi tartományokban működő jezsuiták száma: 1606-ban 6, 1611-ben 14, 1622-ben 22 körül volt. Vö., PASTOR, L. von: *Storia...*, id. mű, XII., 414.

⁵ Edmond Campion 1581. december 1-én és David Lewis 1679. augusztus 27-én történt kivégzése között eltelt évszázadban más nyolc jezsuita áldozta életét a hitért Angliában: Alejandro Briant 1581. december 1-én, Roberto Southwell 1595. február 21-én, Enrique Walpole 1595. április 7-én, Nicolás Oswen 1606. március 2-án, Tomás Garnet 1608. június 23-án, Edmundo Arrowsmith 1628. augusztus 28-án, Enrique Morse 1645. február 1-én, Felipe Evans 1679. július 22-én.

⁶ Németalföld tartományainak egyháztörténeti vonatkozásairól vö., uo., 411–416; JEDIN, H.: *Storia...*, id. mű, VI. k., 472–477; FLICHE, A.–MARTIN, V.: *Storia...*, id. mű, 18., 494–495.

azokkal, akik abszolút hatalmuk védelmében végleg le kívánták zárni Róma gyámkodását a fenségjoguk alá tartozó államban. Így a jezsuita eszmeiség (feltétlen s biblikus, mély – talán középkorias – Krisztushit s ennek végletes védelmezése) lassacskán szembekerül a modernizálódó, vagy csak annak mondott, katolikus királyok által képviselt államhatalommal, főként a francia korona hatalmával, a spanyol és a portugál királyi patronátus tekintélyelvűségével, valamint a megjelenő új eszmékkel, a janzenizmussal és a felvilágosodással.

Erről azonban majd később, hiszen a rend történetének jelentős fejezetei közé tartozik, a protestánsokkal való küzdelem, melyben a 17. században (a protestantizmus részben visszaszorítva – rekatolizációs folyamatok erősítése, a konvertizmus [„visszatérés” a katolikus egyházhoz] megjelenése –, nyilván megszüntetni nem tudva) hitvitáiban győz, vagy győzni látszik. A 18. századra ez a konfrontáció már jórészt jelentőségét veszti. A viták forgatagában azonban mindig harci kedvet és határozott fellépést tanúsító jezsuiták elleni ellenszenv⁷ csak fokozódik, s kitermeli protestáns részről azt a rágalomirodalmat, mely az abszolút monarchista katolikus államok számára is jól jön, amikor a pápa *katonáinak*, a jezsuiták ténykedésének korlátozása, vagy éppen a megszüntetése kerül majd szóba.

Bangha Béla könyve⁸ alapján érdemes számba venni ezeket a vádakát, melyeket főként a Mediterráneum katolikus világa is előszeretettel tett a magáévá.

A jezsuita Bangha az üldöztetést a rend történetében Jézusnak, a *János evangéliumában* elhangzó kijelentéséhez köti:⁹ „Engem üldöztek, titeket is üldözni fognak.” (15, 20.)¹⁰ s megállapítja, hogy a rend története a rágalmakkal és az üldöztetésekkel szembeni védekezés szakadatlan láncolata.¹¹ Kijelenti, hogy ebben semmi rendkívüli sincs, mert maga Loyolai Szent Ignác is vagy ötször járta meg az inkvizíció börtöneit.

A hatalmi politika súlyát vesztett Egyházi Állammal szemben megerősödő katolikus monarchiák s a protestantizmussal erősen konfrontálódott jezsuiták elleni harc mindenekelőtt irodalmi téren indult meg. Mögöttes célját Bangha a már említett velencei *egyházforradalmár*, Paolo Sarpi (1552–1623) szavaival világítja meg, aki azt mondta: „*Legelső feladatunk legyen a jezsuiták elpusztítása, mert ha ezeket leverjük, akkor Róma is elveszett.*”¹²

A pápaság gyengülése tehát a jezsuiták lassú felőrléséhez vezetett, mely doktriner támadásokkal kezdődött, s később rágalomhadjárattá növekedett. Ennek generálói, elsősorban vallási ellenfeleik, a protestánsok voltak, de államiságuk integritását féltő és a jezsuitákon keresztül Róma befolyásától tartó, nyugat-európai és a Mediterráneum katolikus országainak is kapóra jöttek ezek a vádak. Irodalmi téren az első jelentős *ellenirat* a német *Martin*

---

⁷ A Társaság nem volt *mohos szikla mögött megbúvó ibolyaszál*, ahogy Bangert írja. BANGERT, 2002. 238.

⁸ BANGHA, 1928. 83–121.

⁹ BANGHA, 1928. 62.

¹⁰ L. BIBLIA, Szent István Társulat, Bp., 1979. 1221.

¹¹ BANGHA, 1928. 63.

¹² UŐ., uo. 64.

Chemnitz¹³ (1522–1586) lutheránus hittudós nevéhez fűződik, aki az 1562-ben írt *Theologiae Jesuitarum praecipua capita* című munkájában becsmértően szolt a jezsuitákról. Különösen a névvel élcelődött: „Mit jelenthet ez a szó: *jesuitae*? Kérdi s így felel: talán miként a római hadvezérek azokról a népekről nevezték el magukat, amelyeket leigáztak és megsemmisítettek (*Africanus, Germanicus*), úgy nevezik *jesuitáknak* is azokat, akik Jézusnak esküdt ellenségei, Esetleg ez a szó: Jesuita latinosan magyarázandó, ily értelemben: *Jesum vita* (kerüld Jézust.) Vagy németesen: *Jesu weit*, a Jézustól messze állók. Vagy a *Jesuifer*, annyi, mint *Jesu wider*: akik Jézus ellen dolgoznak. Végül is leghelyesebb szómagyarázatul azt ajánlja a tudós Chemnitz, hogy hagyjuk el a szó két első betűjét s akkor megkapjuk ezt a szót: *suitae*, ami annyi, mint hízótt disznók (*Mastsäue*): ez illik legjobban az epikúri erkölcsű jezsuitákra.”¹⁴

Az erkölcs szóhasználat alapján megállapíthatjuk Bangha könyve alapján, hogy a jezsuitákra *erkölcsi és történelmi* vádakat aggattak. Az összefoglaló alapján¹⁵ a következőket emelhetjük ki:

a) A jezsuiták megengedettnek tartják a zsarnokölést, azaz voltak olyan jezsuita moralisták, mint a már említett Bellarmino és Mariana¹⁶ (1536–1624), akik megengedhetőnek tartották erkölcsi szempontból az olyan trónbitorlóknak fegyverrel való eltávolítását, akár megölését is, aki zsarnoki módon sanyargatja a népet, sőt szerintük még az eredetileg jogos és törvényes uralkodó ellen is ugyanilyképpen léphet fel a nemzet, ha az uralkodó hatalmával állandón zsarnoki módon visszaél s elviselhetetlen gaztetteivel romba dönti az országot.¹⁷

b) Laxista, azaz laza erkölcsant hirdetnek.

c) Szerintük a cél szentesíti az eszközt.

d) A vallási türelmetlenség terjesztői.

e) A kozmopolitizmust, a nemzetek felettséget hirdetik.

E vádpontokban megtalálhatók a valláserkölcsi jellegű támadások, mint a türelmetlenség, a kozmopolitizmusban rejlő nemzetellenesség, másrészt olyan tételek, melyek a zsarnokian működő, abszolutista államra lehetnek veszélyesek.

---

¹³ Chemnitz legjelentősebb polemikus hangvételű, de kritikai munkája az *Examen concilii Tridentini*, Frankfurt, 1574, amellyel a tridenti zsinatot támadta. Műve, 25 kiadást ért meg másfél évszázad alatt. Vö., FLICHE, A.–MARTIN, V.: *Storia...*, id. mű, 18., 313, 407; JEDIN, H., *Storia...*, id. mű, VI. 632.

¹⁴ BANGHA, 1928. 65.

¹⁵ UÖ. 98–121.

¹⁶ A spanyol jezsuita Mariana III. Fülöpnek (1598–1621) dedikált *De rege et Regis institutione* (Toledo, 1599) című művében kifejezést ad ama személyes véleményének, mely szerint a tirannus meggyilkolása megengedett bizonyos feltételek mellett. Mariana példaként III. Henrik (1573–1589) francia király esetére hivatkozott, akit Jacques Clément (1567–1589) domonkos szerzetes szúrt le 1589. augusztus 1-én. A párizsi parlament 1610-ben elégettette Mariana könyvét, miután IV. Henrik (1589–1610), a katolikus François Ravailac (1578–1610) merényletének esett áldozatául, 1610. május 14-én. A jezsuita rendfőnök, Claudio Acquaviva ekkor szigorú büntetés terhe mellett tiltotta meg a rend valamennyi tagjának, hogy írásban, vagy szóban kifejezést adjanak a jövőben Mariana királygyilkosságáról szóló véleményének. Vö., BIHLMEYER, K.–TUECHLE, H.: *Storia...*, id. mű, III., 394–395.

¹⁷ A vádakat Bangha könyve alapján közöljük, aki tételesen cáfolja is a rágalmakat.

A főbb történelmi vádak¹⁸ közül említjük meg a következőket, a Bangha-féle elemzést¹⁹ (is) ismertetve.

1) A Szent Bertalan-éj. Itt, a 16. századi Franciaország hugenotta²⁰ válásháború²¹ között történt, egyik legelítélendőbb vérengzéséről van szó, amely vallási köntösbe burkolt politikai büntett mögött a Machiavelli elveit valló és gyakorló párizsi udvar állt, a „démoni” Medici Katalinnal (1519–1589) az élén.²² Az 1572. augusztus 23-áról 24-ére virradó éjszakán Párizsban, és azt követően több más városban lemészárolt 4.000-5.000 hugenotta halála a jezsuitaellenes támadások egyik vádpontja lett. Tagadhatatlan, hogy Diego Laynez rendfőnök (1558–1565) személyesen volt jelen Poissyben, az eredménytelenül végződött vallási kollokviumon 1561 őszén, ahol Charles de Guise (1524–1574) bíboros oldalán vitázott Théodor de Bèze kálvinista teológussal, valamint az is igaz, hogy Laynez utóda, Francesco Borgia (1510–1572), határozottan ellene volt Navarrai Henrik és Valois Margit házasságának, támogatva Michele Bonelli (1541–1598) pápai legátust e házasságot megakadályozni szándékozó küldetésében Bloisban, 1572. február 9-én. Az is bizonyított történelmi tény, hogy V. Piusz (1566–1572) a francia protestantizmus elleni radikális fellépés híve volt, de a módot illetően kizárt minden titkos fondorlatot és illegális eszközt, pálcát törve a nyílt és megengedett harc mellett.²³ A Szt. Bertalan-éj tisztán politikai és nem vallási indíttatású tett volt. Paul von Hoensbroech gróf (1582–1923) ex-jezsuitával ellentétben bi-

---

¹⁸Az olvasó figyelmébe ajánljuk a jezsuitaellenes pamflet-irodalom egyik magyar nyelvű remekét, Bocskay Brutus: *A jezsuiták története*, Köhler K. F., Lipcse, 1873-ban kiadott, jezsuitaellenes, polemizáló munkáját.

¹⁹Részletesen l. BANGHA, 1928. 85–97.

²⁰Kálvin reformszellemisége hatására közösségek alakultak Franciaországban a Genfből érkezett prédikátorok koordinációja alatt, akik mintegy 400.000 követőt tudhattak magukénak 1559 májusára. A Párizsban összegyűlt nemzeti zsinaton megszületett a kálvini alapelvek szerinti *Confessio Gallicana*, ami a francia protestánsok hitvallása volt, akik a genfi függetlenségi csoportot jelező *Eidgenossen*, vagy a francia *Eiguenots*, azaz szövetséges terminusból eredően, hugenottáknak nevezték magukat, nem kizárva az alapítójuk, Besançon Hugues (1487–1532) utáni elnevezés lehetőségét sem. Vö., uo., 390–391.

²¹A protestantizmus jelensége Franciaországban nyolc egymást követő válásháborút, az úgynevezett hugenotta háborúkat robbantotta ki, 1562 és 1598 között. Vö., BIHLMEYER, K.–TUECHLE, H.: *Storia...*, id. mű, III., 392–396.

²²Az 1562–1563-as, az 1567-es, majd az 1568–1470-es hugenotta háborúkat az 1570. augusztus 8-i Saint-Germain-i béke volt hivatott lezárni, aminek utólagos megerősítése volt, hogy IX. Károly (1560–1574), Valois Margit (1553–1615) testvérét nőül adta a protestáns navarrai királyhoz, III. Bourbon Henrikhez (1553–1610), a későbbi francia királyhoz. A katolikusok és a hugenották közti béke szimbólumaként volt értelmezve az 1572. augusztus 17-re meghirdetett esküvő, amire nagy számban gyűltek össze a hugenották Párizsban. A király anyja Medici Katalin, valamint testvére Anjou Henrik (1551–1589) és a fiatal I. Henri de Guise (1550–1588) herceg alkalomnak használták fel a menyegzőt arra, hogy a már 1568 óta tervezett merényletet végrehajtsák a hugenották katonai és politikai vezetői ellen. Célszemélyek voltak: Gaspard de Coligny (1519–1572) admirális és Bourbon Lajos (1530–1569), Condé hercege. Colignyt felelősnek tartották François de Guise (1519–1563), 1563-ban történt meggyilkolásáért, valamint a befolyásolható IX. Károly és a szakadár Anglia között 1572. április 12-én megkötött szövetségért, amiben egy II. Fülöp elleni koalíciót láttak. Mivel az admirális elleni merénylet nem sikerült 1572. augusztus 22-én, az összeesküvők attól tartva, hogy tervük köztudottá válik, rávették az anyakirálynő révén befolyásolható IX. Károlyt, hogy adja beleegyezését a gyanútlanul ünneplő hugenották tömeges lemészárlására 1572. augusztus 23-ról 24-re virradóan, Szent Bertalan-éjszakáján, valamint az azt követő napokban. Vö., uo., 392–393; PASTOR. L. von, *Storia...*, id. mű, VIII., 362–363, 371.

²³L. V. Piusz, Medici Katalinhoz írt levelét 1569. március 28-án. Vö., uo., 371. o., 3. lábjegyzet.

zonyított,²⁴ hogy a jezsuitáknak nemcsak semmi részük nem volt a francia udvar elítélendő döntésében, hanem egyes esetekben éppen ők siettek – a saját életük veszélyeztetésével is – az üldözött protestánsok védelmére, akik közül többeket a házaikban rejtegettek, s mentettek meg.²⁵

Szent Bertalan éjszakája

2) III. Anjou Henrik (1574–1589) meggyilkolása. A hatalmát féltő király a politikai manőverek sorozatát hajtotta végre az I. Henri de Guise herceg által vezetett 1576 nyarán megalakult Katolikus Liga és a Navarrai Henrik vezette hugenotta pártok között. Ez vezetett eme „Három Henrik háborúhoz”, vagy a nyolcadik hugenotta háborúként is ismert konfliktushoz. A királyi hadsereg főparancsnokául 1588. július 20-án kinevezett Henri de Guise Párizsba is bevonult május 9-én, ahol áruhája ellenére felismerték és nem hiányoztak a királynak kijáró akklamációk. III. Henrik, tartva a hatalomvesztés veszélyétől, beteg anyja tanácsa ellenére, felkoncoltatta Henri de Guiset 1588. december 23-án a Bloisi palotában, ahova tanácskozásra hívta

²⁴ Vö., uo., a Hoensbroech, Paul von: *Das Passtum*, Leipzig, 1901, művében állítottak cáfolatát.

²⁵ L. BANGHA, 1928. 94.

herceget. Következő napon pedig a herceg testvérét, Louis de Guise (1555–1588) kardinálist gyilkoltatta meg. A király, 1589. január 4-én adta hírül V. Sixtusnak (1585–1590) a merényletek okait, Jean Vivonne (1530–1599) római nagykövete révén.²⁶ Az általános királyellenes hangulatot csak fokozta a Sorbonne egyetem 1589. január 7-én hozott döntése az elkövetett merényletek ügyében, amely méltatlannak nyilvánította III. Henriket a királyi hatalom birtoklására. A meggyilkolt Henri testvére, Charles de Guise (1554–1611), Mayenne hercege vezetésével király- és hugenottaellenes koalíció jött létre, és a monarchiát veszélyeztetők ellensúlyozására, III. Henrik, a hugenotta Navarrai Henrikkel kötött szövetséget április 30-án. III. Henrik a hűtlen Párizs ellen vonult, amikor táborában a már említett fanatikus domonkos szerzetes, Jacques Clément, megölte a királyt augusztus 1-jén. Mivel Clément a Katolikus Liga pártjához tartozott, melyet néhány jezsuita nyíltan támogattott, akadtak, akik a Sorbonne nyilatkozata mögött a jezsuiták szellemi preszbióját vélték látni, bűnrészesként vádolva őket a gyilkosságban.²⁷ A Sorbonne ügyésze öt évvel később azzal állt elő, hogy III. Henrik meggyilkolásáért a jezsuiták a felelősek, mert Clément a gyilkosság elkövetése előtt a jezsuitáknál gyónt.²⁸

3) IV. Henrik (1553–1610) ellen is mintegy tizenhét merényletet követtek el. Az egyes merényletek után akadtak, akik a gyilkos terv kieszelésével a jezsuitákat gyanúsították. Jean Châtel (1575–1594) 1594. december 27-i merénylete²⁹ alkalmával a jezsuiták ellenségei, főleg a parlament, diadallal állapíthatták meg, hogy Châtel valamikor csakugyan a jezsuitáknál járt iskolába. A parlament perbe fogta a jezsuitákat; egyet kivégeztetett közülük, mint Châtel cinkosát; házaikat lefoglalta s kiutasította őket Párizsból (1595) és más városokból is. A jezsuiták ettől kezdve a királygyilkosságok elkövetői lettek a mesterséges propaganda szerint, s ezt a vádat szorgalmasan ismételtették a rend ellenségei.

A kor eseményei hatására az V. Sixtus, VIII. Kelemen és V. Pál (1605–1621) uralkodása alatti periódusban a jezsuiták iránti korábbi megbecsülés csökkent és olyannyira, hogy jó hírükön még Rómában is csorba esett, ahol a renddel szemben az elégedetlenség jelei kezdtek megmutatkozni. V. Sixtus fényes nappal tartóztatott le egy jezsuitát és egy másikat a Castel Sant'Angelo hídján végeztetett ki. A renden belül is feszültségek mutatkoztak, a rendfőnök teljhatalmát illetően. A domonkosok megkérdőjelezték a jezsuiták kegyelemről szóló tanát. Rómában és Valladolidban lázadások törtek ki szemináriumaik hallgatói között. Acquaviva rendfőnök megengedte magának, hogy megtagadja VIII. Kelemen ama kérését, hogy Antonio Possevino (1534–1611)

²⁶ Vö., PASTOR. L. von, *Storia...*, id. mű, X., 225–226.

²⁷ „A kar, mely a borzalmakat végrehajtotta, a világi hatalom karja volt, de az ész, mely a borzalmakat kigondolta s a kart felfegyverezte, a papok s mindenekfelett a jezsuiták sugalmazták.” Vö., Bocskay Brutus: *A jezsuiták...*, id. mű, 110.

²⁸ A vád cáfolatáról szóló szakirodalmat lásd PASTOR. L. von, *Storia...*, id. mű, X., 236–237., 6. jegyzet.

²⁹ „Châtel, Johannes, a párisi jezsuiták növendéke, ki 1594. IV. Henrik francia király ellen gyilkossági kísérletet követett el, de a királyt csak az ajkán sebesítette meg. Ekkor a merénylet elfogták s ifjú kora dacára felnégyelték. E merénylet következtében a jezsuitákat Franciaországból száműzték.” L. PALLAS NAGY LEXIKON, digitális változat, a megfelelő címszónál.

atya, Európa, Erdély és Oroszország kiváló ismerője elkísérhesse a pápát lengyelországi látogatása alkalmával.³⁰

4) A lópor-összeesküvés.³¹ Annak az összeesküvésnek az elnevezése, melyet néhány elégedetlen angol katolikus I. (Stuart) Jakab (1603–1625) uralkodásának idején tervezett, 1605-ben. A nyolc katolikus angol nemes összeesküvésének célja az volt, hogy 1605. november 5.-én, az angol parlament megnyitása alkalmával I. Jakabot s az egész parlamentet tanácskozás közben a levegőbe robbantsák. „Az összeesküvés fejei Catesby Róbert és Percy Tamás voltak, mindkettő elszánt ellensége az uralkodó anglikán egyháznak; további részesei: Juan de Velasco, spanyol származású tábornok, Guy Fawkes, a Wright testvérek, valamint tudói voltak Garnett és Tesimond jezsuita atyák. A véletlen úgy akarta, hogy a felsőház tanácskozási terme alatti pincehelyiségek megürültek, melyeket az összeesküvők kibéreltek s lassankint 9000 font lóporral megrakták. A megnyitást megelőző napon este a parlament pincehelyiségei rendőrileg megvizsgáltatván, a helyszínén meglepett és letartóztatott Guy Fawkes mindent bevallott és az összeesküvők neveit is közölte.”³² A jezsuitáknak annyi közülük volt a merénylethez, hogy az összeesküvés vezetője, Robert Catesby (1572–1605), meggyónta a tervet Oswald Greenway (vagy Greenwell 1563–1635) jezsuitának, aki Catesby beleegyezésével tanácsot kért, ugyancsak gyónásban, provinciális előjárójától Henry Garnet³³(1555–1606) jezsuita pátertől.³⁴ A páter hevesen ellenezte a lázadás eszméjét, de nem volt módjában megakadályozni az összeesküvők szándékát, mert a gyóntatót titoktartás kötelezi a gyónásban halottakról.³⁵ Az ügyészség 1606. január 15-i nyilatkozata Greenway, Garnet és John Gerard (1564–1637) jezsuitákat, mint az összeesküvés értelmi szerzőit vádolta³⁶, jöllehet az angol jezsuiták valóban azon voltak, hogy a vallásgyakorlatukban korlátozott katolikusok korona elleni radikális lázadását megakadályozzák.

*

A jezsuiták „államfelforgató” tevékenységének közhiedelmeként álljon itt egy magyar példa. KAZINCZY Ferencnek (1759–1831), a jeles magyar írónak s nyelvújítónak, egykor a Sárospataki Református Kollégium diákjának a *Fogságom naplója* összövegének iratai között található egy kis írás (*Egy bátor szavam az Abaúj vármegyei gyűlésen, Kassán, 1794.*), amelyben a következőket írja: „Vitéz Imre, testvére Jánosnak, ki követe vala e megyének 1825-ben is a diétán, 1793-ban lefordította s kinyomtatata Kassán egy nyomorult firkrét e cím alatt: A kőművesek nem jakobinusok. Pater Szuhányi jezsuita, akkor nevelője a báró Vécsey Miklós gyermekeinek, később supremus studiorum director [tankerületi főigazgató] a kassai kerületben,

³⁰ A jezsuiták tekintélyvesztéséről szóló elemzést l. PASTOR. L. von: *Storia...*, id. mű, XI., 441–454.

³¹ A vonatkozó egyháztörténeti szakirodalom, uo., XII., 417–476. Jezsuitaellenes pamflet irodalom: www.szabadgondolat.hu/2005/december, Franz Jürgens „Nem mindig jó, ha a szerző maga jelenik meg a színpadon...”.

³² PALLAS NAGY LEXIKON, digitális változat, a megfelelő címszónál.

³³ Henry Garnet angol jezsuita provinciális és unokaöccse Thomas Garnet (1575–1608) egyaránt mártírjai voltak a „lópor-összeesküvésnek.

³⁴ A részleteket l. PASTOR. L. von: *Storia...*, id. mű, XII., 421.

³⁵ BANGHA, 1928. 70.

³⁶ Vö., PASTOR. L. von: *Storia...*, id. mű, XII., 429.

egy hasonló értelmű munkát nyomtattata: A kőművesek jakobinusok, s a két munka szabadon forga a kezekben. De mivel Szuhányi azt is beszélé, hogy második Leopold császárnak halálát a kőműveseknek lehet tulajdonítani (Leopold maga is kőműves volt, s még Bécsben is buzgó kőműves [...]) – s az udvar Szuhányi állítását komplementnek nem veheté: ezen itt említett gyűlésben felolvastaték a parancsolat, mely a Szuhányi munkáját a tilalmazott írások laistromába számította.

Amint a parancsolat felolvastatik, az imádkozni nagyon szerető Szent-Imrey Pál megszólala: *quidcumque demum dicamus, Latomi certe Jacobini sunt* (vagyis: akárhogy beszéljünk is, a szabadkőművesek bizonyosan jakobinusok).

Én értem, hogy ez a vak ember Szuhányi és Bodenlosz Mihály exjezsuiták által van feldühítve, mert miként tudhatta volna ő, mi a kőműves, felkelék, s szemeimet Bodenloszra szegezvén s feleletemet nem Szent Imrey Pálhoz, hanem Bodenloszhoz intézvén, hangosabban, mint szokásom és illett, e szókat mennydörgém: *Civitatem miscere et reges sicario more tollere, non Latomorum est, se Jesuitarum* (azaz: az államokat felforgatni és a királyokat orgyilkos módjára megölni nem a szabadkőművesek, hanem a jezsuiták szokása). [...]

A Szemerén, Abaújban lakó Fáy Mihály úr ült mellettem. Elretten a szóra. Hátranyúlt baljával, nekem, ki mellette jobb kézre ültem, lopva rántá meg mentémet, s ezt súgá: ezt a szót jól feljegyezd magadnak, mert bizonyos lehetsz benne, hogy azok, akiknek mondád, feljegyzik, s ezért ugyan elébb-utóbb meglakolsz.

Ettől és ilyenektől rettegtem én, midőn elfogattatám; mert mit vétetem különben?³⁷

Érdemes az idézett szöveget több szempontból is megvizsgálni. Egyrészt tudjuk, mily kapcsolata volt Kazinczynak a szabadkőműves mozgalommal³⁸ (szabadkőműves neve Orheus volt) és a magyar jakobinusokkal, amely miatt 1795-től (pontosabban 1794 december 14-én vették őrizetbe) 1801-ig raboskodott. Kazinczy itt még igyekszik elválasztani az 1793-as jakobinus diktatúra vérengzéseit a szellem titkaiba merülő (tanításaiban az elnyomottakat és elhagyottakat gyámolítani akaró s az emberi méltóságot visszaadni szándékozó szabadkőművességtől, melynek radikális irányzatainak államfelforgató tevékenysége már akkor ismert volt. Később szólunk még a jezsuita eszmeiség és a 18. század libertinizmusának küzdelméről, itt elég

---

³⁷ A szöveg forrását l. „Fogságom kezdete”. (A fogságom naplója összövegéből) [1794–1795] = KAZINCZY Ferenc, *Az én életem* (szerk. SZILÁGYI Ferenc), Magvető, Bp., 1987. 161–162. és KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete* (Kazinczy Ferenc művei, kritikai kiadás, sajtó alá rendezte ORBÁN László), Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. 107–108.

³⁸ A szabadkőművességről (amely a szellem szabadságának egyetemességét vallja s heterogén mozgalom) l. MACNULTHY, Kirk, W., *A szabadkőművesség jelképei, titkai, jelentősége*, Kossuth, Bp., 2006. ABAFI Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Akadémiai, Bp., 1993. (Reprint kiadás); JÁSZBERÉNYI József, *A magyarországi szabadkőművesség története*, Print-X Kiadó, Bp., 2005. l. Kazinczy és a magyar írók szabadkőműves kapcsolatáról l. JÁSZBERÉNYI József, „A Sz: Sophia’ templomában látom én felszentelve nagysádat”. *A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség*, Argumentum, Bp., 2003. Kazinczyról 119–133. A jezsuita és a szabadkőműves eszmeiségről érdekes NAGY Töhötöm könyve: *Jezsuiták és szabadkőművesek*, Universum, Szeged, 1990.

annyi, hogy a katolicizmussal és a kereszténységgel, annak értékrendjével mindkét „eszmei” mozgalom szemben állt. A jezsuiták természetesen konfrontálódtak ezen mozgalmakkal.

Másrészt a szöveg ex-jezsuitákról beszél. Tudjuk, hogy a rend működését a pápa 1773-ban felfüggesztette. Erről is majd később.

Harmadrészt látjuk, hogy a rend volt tagjai mily aktív szerepet játszottak a nevelésben és az oktatásban.

Végül, de nem utolsó sorban, Kazinczynak a protestáns (református) hitviták hagyományából táplálkozó mondatára kell odafigyelnünk: *Az államokat felforgatni és a királyokat orgyilkos módjára megölni nem a szabadkőművesek, hanem a jezsuiták szokása.* Vagyis: Kazinczy a 18. század végének köztudottan a „hagyományos” (feudális) államiséget kikezdő, felforgató csoportosulásaival, mozgalmi (a szabadkőművesség és a jakobinusok) védelmére – amelyeknek a polgárosulás és a szellemi mozgalmak történetében természetesen megvan a helye és szerepe – a jezsuitáknak a 16–17. századi, a reformációs hitvitázó irodalommal kialakult (és kialakított) vádat említ, hogy a rend királygyilkosságokat követett el. Az persze tény, hogy az állami életben (l. pl. oktatás) s a politikában szervesen jelen voltak, s valláspolitikájukban a (lassan hanyatló) pápaság érdekeit védtek és képviselték.

Térjünk vissza a jezsuiták elleni történelmi vádakhoz, melyek már a rend 18. századi eseményeire vetnek fényt.

*

5) Mária Terézia gyónásának elárulása. Ennek a legkülönbözőbb verziókban terjesztett történetnek a lényege az, hogy „mikor Mária Terézia nem akart a jezsuita rend feloszlásába belenyugodni, egyszer csak Rómából a saját, évek előtt végzett általános gyónásának írásos kivonatát küldte meg neki Wilseck³⁹, római osztrák követ, amely gyónást Mária Terézia P. Parhamer⁴⁰ végzett volna s amelyet Wilseck Rómában lemásoltatott. Mária Terézia a gyónási titok elárulásán annyira megdühödött, hogy most már maga követelte a jezsuita rend eltörlését.” Bangha Béla szerint így írja le az esetet Grégoire a királyi gyóntatóról írt hírhedt könyvében s hasonlóan beszél Guericke (1803–1878) protestáns egyháztörténész is, s az ügy benne van a Hase-féle protestáns egyháztörténelem legújabb kiadásában is.⁴¹

Bangha cáfolatában azt írja, hogy ennek a levéltárakban nincs nyoma, Parhamer sohasem volt Mária Terézia gyóntatója s Wilseck sohasem volt Ausztria római követe. A királynő mindig nagy tisztelettel beszélt a jezsuitákról, még a feloszlás után is, s egykori jezsuita gyóntatójáról, Ignaz Kampmillerről (1693–1777). A rend feloszlásáról így írt Enzenberg grófnőnek: „A jezsuiták miatt vigasztalan vagyok és kétségbeestem. Egész életemben tiszteltem és nagyra becsültem őket és soha mást, mint épületes dolgot

---

³⁹ Johann Joseph Maria von Wilczek (1738–1819) Mária Terézia kedvelt diplomatája volt, aki mint gazdasági szakértő teljesített szolgálatot 1766-tól Lombardia ügyeinek rendezésében, majd 1771-től Firenzében volt tanácsos Lipót nagyherceg udvarában, végül 1782-től ismét Milánóban dolgozott, mint rendkívüli meghatalmazású miniszter a francia megszállásig.

⁴⁰ Ignaz Parhamer (1715–1786), I. Lotaringiai Ferenc (1745–1765) német-római császár gyóntatója volt 1758-tól.

⁴¹ BANGHA, 1928. 93.

nem tapasztaltam rajtuk.”⁴² Ebből is kirajzolódik, mily véleménye van Közép-Kelet Európában a jezsuitákról az uralkodónak, s látni fogjuk, különféle okok miatt mily szöges ellentétben áll ez a nyugat európai országokéval.

6) A dél-amerikai jezsuita missziók rendellenességei. Sebastião José de Carvalho Mello⁴³ (1699–1782), Pombal márki teljhatalmú miniszterré történt kinevezésével⁴⁴ kezdetét vette Portugáliában a mértéket nem ismerő jezsuitaellenes kampány. Az okot erre a jezsuiták portugál felségterületen, a brazíliai Grão-Pará és Maranhão kapitányságában létesített missziói adták.

Pombal, miniszterelnöki kinevezését követően, még 1750-ben, a testvérét Francisco Xavier de Mendonça Furtadot (1700–1769) küldte a brazíliai Grão-Pará és Maranhão kormányzónak, aki Pomballal egyetértésben 1751 szeptemberében kezdte meg a térség fővárosában, Belém-ben, a gazdasági reformok bevezetését.⁴⁵ A reformintézkedések kivitelezését, azaz az állami monopólium kiterjesztését a brazíliai gyarmat gazdasági és az egyházi életére, alapvetően akadályozta a civil közigazgatástól független jezsuita missziók intézményrendszere, köztük: a jezsuiták létesítette indián falvak, az *aldeias*; a doktrínák; a mezőgazdasági és állattenyésztői üzemek, a tea (*cha mate*), a hús, a fa és egyéb termékek kereskedelme. Pombal és testvére Furtado, frontális támadást intéztek az ígéretek reformok megvalósítását akadályozó jezsuita jelenlét ellen, úgy a királyi udvarban, mint a portugáliai és a nemzetközi közéletben.⁴⁶

A jezsuitaellenes vádak között már ekkor szerepelt, hogy rend tagjai buzdították az indiánokat a paraguayi háborút⁴⁷ okozó ellenállásra, valamint

---

⁴² Uő., uo. 94.

⁴³ Pombal, mint 1738-tól Londonba akkreditált portugál nagykövet tanulmányozhatta az angol gazdasági élet sikereit, egyházat az állam ellenőrzése alá rendelő politikát, majd 1745-től Bécsbe küldött követként ismerte meg a felvilágosult abszolútizmus szellemiségével gyakorolt ceszaropapista egyházpolitikát. Vö., AZEVEDO, J. Lúcio de: *O Marquês de Pombal e a sua época*, Clássica Editora, Lisboa, 1990, 10–69; valamint BANGERT, 2002., 257–258.

⁴⁴ I. József, röviddel a megkoronázása után, az ambiciózus és céljai megvalósításában gátlástalan Pombalt nevezte ki külügy- és hadügyminiszternek 1750. augusztus 3-án. Vö., PASTOR, L. von: *Storia...*, id. mű, XVI., 1. rész, 355–357. A jezsuiták addigi hathatós támogatójának, Habsburg Mária Anna (1683–1754) királynénak, 1754. augusztus 14-én bekövetkezett halála után, fia I. József, teljhatalmú miniszteri beosztáshoz juttatta Pombalt, aki az 1755. november 1-én történt pusztító lisszaboni földrengést és szökőárt követő reform intézkedéseivel, jelentős befolyásra és ellentmondást nem tűrő despotikus hatalomra tett szert a királyi kabinetben. Vö., uo. 358–359.

⁴⁵ Furtado kormányzósága alatt hozott létre Pombal 1755-ben Brazíliában két állami monopóliummal rendelkező Kereskedelmi Társaságot (*Companhia Geral de Comércio do Grão-Pará e Maranhão*, valamint a *Companhia Geral de Comércio de Pernambuco e Paraíba*), amelyek hivatottak voltak a kézi munkaerő biztosítására, a gazdasági élet és kereskedelem állami ellenőrzésére és kisajátítására, az afrikai rabszolgakereskedelem fellendítésére, az autokton lakosság és falvak (*aldeas*, missziók, doktrínák, redukciók, *estancias*) jezsuita közigazgatásának civil kézbe juttatására. A Kereskedelmi Társaságok 1757-ben kaptak titkos felhatalmazást (*Alvará secreto*) a reformok bevezetésére, köztük az „indiánok szabadságának” a védelmére, ami nem jelentett mást, mint az indián munkaerő új módszerekkel történő felhasználását és hasznosítását a Kereskedelmi Társaságok gazdasági céljaira. Vö., uo., 365.

⁴⁶ Vö., uo., 361.

⁴⁷ A paraguayi háború, az 1750. január 13-i madridi szerződés érintette 7 paraguayi redukció guaraní lakosságának a határrendezés elleni harca volt, akik az új határok értelmében portugál (brazíliai) felségterületre kerültek és otthonuk elhagyására voltak kényszerítve. A guaraní őslakosságot a létében fenyegető, spanyol területre történő deportálás elleni lázadás 1753 tavaszától 1756. február 10-ig tartott, amelyet a portugál és a spanyol erők együttesen vertek le. Az ellenállásért, a guaraní redukciókban missziós szolgálatot végző jezsuitákat tette felelőssé Pombal. Vö., EÖRDÖGH, I.: *Az egyház...*, id. mű, 224–227.

hogy Grão-Pará és Maranhão-ban a király tekintélyét aláásó szubverzív tevékenységgel akadályozzák a társadalmi, gazdasági modernizálódást, rabszolgai státuszban tartva a bennszülött lakosságot. Pombal, a Jézus Társasága elleni támadást az egyes jezsuiták elleni intézkedésekkel kezdte. Ballester jezsuitát 1755. július 30-án elűzte Lisszabonból Braganzába, majd három hónap múlva Benedetto da Fonseca atyát távolította el a fővárosból, minden magyarázat nélkül.⁴⁸

Okot látszott adni az ellenségeskedés elmérgesedéséhez, hogy az 1755-ös lisszaboni földrengés napján, november 1-jén, Gabriele Malagrida (1689–1761)⁴⁹ egy röpiratot tett közzé egyházi engedéllyel, melyben a természettörvényeken kívül, Isten büntetésének tulajdonította a várost romhalmazba döntő földrengést. Pombal a röpiratot királyi rendelettel elkoboztatta, majd nyilvánosan elégettette, szerzőjét pedig felforgatással, népámítással, a törvényes királyi hatalom elleni bujtogatással és eretnekség gyanújával vádolta. Malagridának ekkor el kellett hagynia Lisszabont és Setubalba költöznie.⁵⁰

A kékoportó szőlőtermelők 1757-es megmozdulásában résztvevő 482 személy, valamint a 17 halálraítélt lázadó felbujtásáért is a jezsuitákat vádolta Pombal.⁵¹ 1757. szeptember 19-e éjszakáján pedig sor került, a királyi udvarban addig szolgálatot teljesítő jezsuita gyóntatók kitiltásáról. Ezt követően pedig Pombal megvonta a rend tagjaitól a fővárosi székesegyházban való prédikálási engedélyt. Az intézkedés okairól 1757. október 8-án, majd 1758. február 10-én adott Pombal instrukciókat a portugál korona 1756-tól Rómában szolgálatot teljesítő diplomatájának, Francisco Almada e Mendonçának, utasítva, hogy értesítse a pápát a jezsuiták állam- és egyházzellenes aknamunkájáról. Az instrukcióban megismétlődtek a Maranhão-ban működő jezsuiták ellen felhozott vádak, köztük: az autochton indián lakosság személyi szabadságának korlátozása; azok vagyonának kisajátítása a Társaság javára; XIV. Benedek (1740–1758) pápa, a missziók kereskedelmi tevékenységét tiltó rendeletének megszegése; izgató tevékenység a törvényes hatalom ellen; törvénysértő, tiltott kereskedelem nyereszkesedés céljával.⁵² Almada ekkor elérte, hogy XIV. Benedek az 1758. április 1-én kiadott *Specula Suprema Dignitatis* rendeletével előírta a Jézus Társasága portugál felségterületeken végrehajtandó reformjait, amely dokumentum a Társaság közelgő feloszlásának volt a hírnöke.⁵³

7) I. József Emánuel (1750–1777) portugál király elleni merényletek. A gyenge jellemű, kicsapongó és a kormányzást felelőtlenül kezelő I. Józsefet három álarcos útálló sebesítette meg, amikor 1758. szeptember 3 éjszakáján

⁴⁸ Vö., PASTOR, L. von: *Storia...*, id. mű, XVI/1. 361.

⁴⁹ Malagrida már harminc éve dolgozott a braziliai Maranhão térség misszióiban, ahol köztisztelet és szeretet övezte az őslakosság részéről, amikor a beteg Mária Anna kérésére visszatért Lisszabonba 1754-ben, hogy lelki vigaszt adjon a távozó királynénak. Malagrida ekkor nem titkolta, hogy a királyi udvar légköre és szellemisége nagyot változott. Vö., *uo.*, 624.

⁵⁰ Vö., *uo.*

⁵¹ Vö., *uo.*, 362.

⁵² Vö., *uo.*, 363.

⁵³ Almada 1756 és 1760 között Pombal megbízásából folytatott jezsuitaellenes diplomáciai és propagandisztikus tevékenységéről l. MARTÍNEZ FERNANDEZ, José Enrique-ÁLVAREZ MÉNDEZ, Natalia: *El mundo del Padre Isla*, León, Universidades de León, Secretariado de Publicaciones, 2005, című művet.

hazatérőben volt a fiatal Teresa (1723–?) Tavora márkinővel eltöltött titkos és meghitt estéről.⁵⁴

A király, az időközben kegyeibe férközött Pombal márkit bízta meg a merénylet kivizsgálásával, akinek ez kiváló alkalom volt a céljait akadályozható elemek eltávolítására a hatalomból.

Több hónapos titokzatos hallgatás után Pombal 1758. december 13-án hozott nyilvánosságra egy december 9-i dátummal ellátott rendeletet, amely a nyomozó hatóságokkal való együttműködésre szólította fel a király elleni merényletről bármit tudó alattvalókat, súlyos szankciókat helyezve kilátásba renitenskedés esetén. Az ediktum kihirdetésének napján tartóztatták le Francisco de Assis (1703–1759), Távora márkit családjával, valamint José de Mascarenhas da Silva Lancaster (1708–1759) Aveiro herceget. A jezsuiták Lisszabonban lévő hét házat pedig katonaság zárta körül ugyancsak december 13.-án délután, napi két alkalommal megismétlődő létszámenellenőrzést tartva. December 23-án házkutatásokat kezdtek a körülzárt rendházakban, fegyvertartási engedély nélküli fegyvereket keresve, de sikertelenül. 1759. január 11-ről 12-re virradó éjszaka 10 jezsuitát tartóztattak le a király elleni összeesküvésben való részvétel vádjával,⁵⁵ és a következő napon sor került a királygyilkossággal vádolt főnemesek barbár módon történő kivégzésére. Végül királyi dekrétum jelent meg január 19-én, amely lefoglalta a portugál felségterületeken lévő valamennyi jezsuita ingatlan- és ingó vagyont, és internálta a Társaság tagjait. Az indokként felhozott vádak között szerepelt, hogy rend tagjai előmozdítói voltak a paraguayi háborúnak és értelmi szerzői a király elleni merényletnek, ugyanakkor semmiféle ítélet nem született a megvádolt Alexandre, Mattos és Malagrida atyák ügyében.⁵⁶ Pombal 1759. január 2.-án tett ígéretet, hogy a király személyesen fog magyarázatot adni a pápának a jezsuiták elleni eljárásokról, ami azonban csak ígéret maradt.⁵⁷

A portugál király ellen 1769. december 3-án követtek el ismételt merényletet, amiért a Pombal irányította propaganda a jezsuitákat vádolta, minden bizonyítékot mellőzve.⁵⁸ A portugál korona 1756-tól Rómában szolgálatot teljesítő diplomatája Francisco Almada e Mendonça és a Bourbonház uralkodóinak más római képviselői, memorandumot intéztek XIV. Kelemen (1769–1774) pápához, amelyben a társadalmakra veszélyes Jézus Társasága működésének felfüggesztését kérték.⁵⁹ A politikai presszió láttán a pápa Pombál testvérét, Paulo António de Carvalho e Mendonçát nevezte ki kardinálisnak az 1770. január 29.-én tartott konzisztóriumon. A történelem fintora volt viszont, hogy a reálpolitikai érdekek szülte kinevezést megelőzte a jelölt halála január 17-én, amiről Róma viszont nem tudott.⁶⁰

8) XIV. Kelemen megmérgezése. XIV. Kelemen a *Dominus ac Redemptor* kezdetű brevéjével 1773. július 21-én osztatta fel a jezsuita ren-

⁵⁴ Vö., uo., 586–587.

⁵⁵ A letartóztatottak között voltak Henriquez provinciális előljáró; Gius Moreira, a király volt gyóntatója; Gabriele Malagrida (1689–1781); João Mattos; João Alexandre. Közülük a három utolsó neve szerepelt csak a vádlottak listáján. Vö., uo. 588–589.

⁵⁶ Vö. uo., 591.

⁵⁷ Vö. uo., 593.

⁵⁸ Vö. PASTOR, L. von: *Storia...*, id. mű, XVI/2. 87.

⁵⁹ Vö. uo., valamint MARTÍNEZ F.-ÁLVAREZ MÉNDEZ, N.: *El mundo...* id. mű, 118.

⁶⁰ Vö. PASTOR, L. von: *Storia...*, id. mű, XVI/2. 88.

det. Miután a pápa 1774. szeptember 22-én meghalt, az a hír terjedt el, hogy a jezsuiták mérgezték meg, mégpedig a volt generális, Lorenzo Ricci (1703–1775) parancsára. Ricci 1773. augusztus 26-tól fogságban volt a Castel Sant’Angelo pápai erőd börtönében,⁶¹ ahonnan nem igen tudott ilyen parancsot adni, s a kortársak is cáfolták a mérgezés gyanúját,⁶² amit a szakirodalom fantáziadús rágalomnak tart.⁶³

Bangha Béla említett könyve tételesen cáfolja mind az etikai, mind a történelmi vádakat. Érvelése, bizonyítása meggyőző, így, ha e harcok közben nem is békeköveteket látunk, feltételezhetjük, hogy a korabeli európai politika szemforgatása ásta alá tekintélyében a rendet, hiszen tény, hogy a politikai erőviszonyok s a valláspolitikai célok Európában a 16–18. század között alaposan átrendeződnek. A jezsuita rend (és a pápaság) számára a kedvezőtlen folyamatok a katolikus hitnek e harcok, *kifelé* való mutatását lassan korszerűtlenné teszik, s szellemi mozgalmaiban a katolicizmus a *befelé fordulás*, a hit *egyéni* átélése felé fordul.

Irodalom

ABAFI, 1993. – ABAFI Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Akadémiai, Bp., 1993.

AZVEDO – AZEVEDO, J. Lúcio de: *O Marquês de Pombal e a sua época*, Clássica Editora, Lisboa, 1990.

BANGERT, 2002. – BANGERT. V. William, *A jezsuiták története*, Osiris, Bp., 2002.

BANGHA, 1928. – BANGHA Béla, *A jezsuita rend és ellenségei*, Magyar Kultúra, Bp., 1928.

BIBLIA, 1979. – BIBLIA, Szent István Társulat, Bp., 1979.

BIHLMAYER–TUECHLE – BIHLMAYER, Karl–TUECHLE, Hermann: *Storia della Chiesa. L’epoca delle riforme*, Ed. Morcelliana, Brescia, 1990.

BOCSKAY, 1873. – BOCSKAY Brutus: *A jezsuiták története*, Köhler K. F., Lipcse, 1873

FLICHE, A.–MARTIN, V.–FLICHE, MARTIN, A., Victor: *Storia della Chiesa. La restaurazione cattolica dopo il Concilio di Trento (1563–1648)*, Ed. S.A.I.E., Torino, 1979.

GERGELY, 1982. – GERGELY Jenő, *A pápaság története*, Kossuth, Bp., 1982.

JÁSZBERÉNYI, 2005. – JÁSZBERÉNYI József, *A magyarországi szabadkőművesség története*, Print-X Kiadó, Bp., 2005.

JÁSZBERÉNYI, 2003. – JÁSZBERÉNYI József, „A Sz: *Sophia’ templomában látom én felszentelve nagysádat*”. *A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség*, Argumentum, Bp., 2003.

---

⁶¹ Ricci rendfőnök, miután minden ellene felhozott koholt vádat visszautasított, 1775. november 24-én halt meg a Castel Sant’Angelo erődben, ahol az év májusától kapott engedélyt a celláján kívüli szabad mozgásra, VI. Piustól (1775–1799). A Ricci elleni perről vö., PASTOR. L. von: *Storia...*, id. mű, XVI., 243–258.

⁶² „II. Frigyes 1775. január 6-án így ír: »Teljes bizonyossággal tudom, hogy az Itáliából ideérkezett összes levelek megcáfolják a mérgezés regéjét.« Az egykorú protestáns egyháztörténész, Walch kijelenti: »Még 1774. október 8-án ezt írta nekem egyik barátom: mindinkább bebizonyosodik, hogy a pápának állítólagos mérgezése merő kabbalisztikus mese, s az orvosok nevetnek rajta.«” BANGHA, 1928. 95.

⁶³ Vö., RENDINA, C.: *I papi...*, id. mű, 741.

JEDIN, H. – JEDIN, Hubert: *Storia della Chiesa. Riforma e controriforma*, Jaca Boock, Milano, 1993.

KAZINCZY, 1987. – KAZINCZY Ferenc, *Az én életem* (szerk. SZILÁGYI Ferenc), Magvető, Bp., 1987.

KAZINCZY, 2009. – KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete* (Kazinczy Ferenc művei, kritikai kiadás, sajtó alá rendezte ORBÁN László), Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009.

MACNULTHY – MACNULTHY, Kirk, W., *A szabadkőművesség jelképei, titkai, jelentősége*, Kossuth, Bp., 2006.

MARTÍNEZ FERNANDEZ–ÁLVAREZ MÉNDEZ–MARTÍNEZ FERNANDEZ, José Enrique–ÁLVAREZ MÉNDEZ, Natalia: *El mundo del Padre Isla*, León, Universidades de León, Secretariado de Publicaciones, 2005.

NAGY – NAGY Töhötöm, *Jezsuiták és szabadkőművesek*, Universum, Szeged, 1990.

PASTOR, L. von – PASTOR, Ludovico von: *Storia dei Papi dalla fine del medio evo. Storia dei Papi nel periodo del rinascimento*, Desclée & Co. Editori Pontifici, Roma, 1958.

RENDINA – RENDINA, Claudia, *I papi. Storia e segreti*, Newton Compton Ed., Roma, 1983

Abstract

Der Titel meines Vortrags ist: *Das Kreuz der Jesuiten*, der auch einen größeren Aufsatz bedeckt. Dieser Titel enthält einen doppelten Sinn: einerseits bezieht er sich auf ein in die Höhe gehaltenes, glorreiches Kreuz, andererseits aufs Kreuz, das auf dem Rücken getragen wurde, das heißt auf die Leidensgesichte. Mit diesem Titel wünschte ich die Doppeltheit, die die Ordengefährten über Alois David Fay schrieben, einzuführen: die im achtzehnte Jahrhundert noch glorreiche Mission und die ihr folgende Leidensgesichte.

Alois David Fáy wurde am Anfang des achtzehnten Jahrhunderts im Komitat Abauj in einer adeligen Familie geboren. Die Familie Fáy war eine der ältesten ungarischen Familien. Die Familiengesichte berichtet über ihre Treue dem Fürsten Ferenc Rákóczi dem zweiten und die Verteidiger der protestantischen Religion. Aber Fáy wird – wie Peter Pázmány – wieder Konvertit, wieder katholisch, er wählt sich sogar das strengste Leben der Mönche. Er tritt dem jesuitischen Orden bei, und bemüht sich darum, seine Familie und seine Mutter der katholischen Religion wieder gewinnen zu können. Trotz seiner schwachen Physis nimmt er die Südamerika, genauer im Portugiesischen Amerika an, um sein Leben Gott gewidmet mit seiner Christianisierungstätigkeit der Verbreitung des katholischen Glaubens und dessen Sieg beizubringen. Sein Schicksal nimmt aber eine schlimme Wendung: Europa besändert sich, die Jesuiten werden verfolgt, die Missionen werden liquidiert, die Missionare werden hinter Gitter gebracht. Für sein kühnes Unternehmen muss Fáy mit seinem Leben bezahlen. In einem portugiesischen Gefängnis findet er seinem Tod.

Kulcsszavak: jezsuiták, misszió, pápaság, üldözés, felosztatás

Baja – Báró Eötvös utca

HAZAI MŰVEK ÉS VITÁK A LÁNYNEVELÉSRŐL ÉS NŐI MŰVELŐDÉSRŐL A 18–19. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A tanulmány áttekintést ad arról, hogy a 18-19. század fordulóján Magyarországon és Erdélyben hogyan jelentkezett a nyugat-európai országokban akkor és korábban írt, a nők művelődési jogaiért fellépő, a lánynevelést támogató írásművek és viták hatása.

A felvilágosodás korában nőkről, nőnevelésről született magyar nyelvű művek nemzetközi kontextusban való, *gender*-közelítésű kutatása segít annak megértésében és tisztázásában, hogy milyen közvetítői csatornákon, mely személyeken és műveken keresztül jutottak el a témával kapcsolatos európai gondolatok Magyarországra. A korabeli források vizsgálatával ugyanakkor arról is pontosabb képet kaphatunk, melyek voltak a női művelődéssel, lányiskolákkal kapcsolatos, a magyarországi társadalom- és nemzet fejlődéséből következő, tipikusan és jellegzetesen magyar gondolatok és problémák. A tanulmány ezek, a nőnevelés akkori századfordulós történetével kapcsolatos hatások és kölcsönhatások, a gondolatok internacionalizációjának és nemzeti sajátosságainak összefoglalását adja. Kutatásunk középpontjában a 18. századi magyar nyelvű források feltárása, értelmezése és elemzése, a szövegek tartalmának külföldi művekkel való összevetése állt.

A felvilágosodás eszméi Magyarországon

Magyarországon a felvilágosodás – eltérően a nyugat-európai történésektől – nem a fennálló társadalmi rend ellenében, hanem éppenséggel az állam, a Habsburg dinasztia közvetítésével jelent meg, és először a Bécshez kötődő testőr-íróknál jelentkezett a hatása. A hazai felvilágosodást a régebbi irodalomtörténet Bessenyei György *Ágis tragédiája* című, 1772-ben írott, Mária Teréziának ajánlott művétől számította, ma már azonban közismert, hogy az új eszméket tükröző külföldi olvasmányok már az 1760-as évektől széles körben jelen voltak a hazai nemesség családi könyvtáraiban. A piarista rend iskoláiban, amelyek jobban alkalmazkodtak a korszerűbb nemesi igényekhez, az 1750-es évektől fogva már az Itáliából átvett eklektikus „új filozófiát”, és benne Newton fizikáját tanították. A protestánsok pedig, a másik oldalon, a német, svájci és holland egyetemekről hozták haza – külföldi tanulmányaik befejeztével – az új, tudományos eredményeket.¹

Hazánkban ez az eszmeáramlat csupán a társadalom szűk felső rétegét érintette meg, és a 18–19. század fordulójára hatása leginkább a nemzeti nyelv és nemzeti kultúra fejlesztésében ragadható meg. Bessenyei *A Magyarság* című, 1778-ban írt röpiratában így fogalmazott: „Jegyezd meg e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet se tehetette addig magáévá a bölcsességet, mélységet, valameddig a tudományokat a maga

---

¹ KOSÁRY Domokos: *Felvilágosodás Magyarországon*. In: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Bp., 1988.

anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.”² Későbbi, 1781-ben írt *Egy Magyar Társaság Iránt Vá-ló Jámbor Szándék* című művében pedig szorgalmazta egy, a tudományos magyar nyelvhasználatot fejlesztő tudós társaság létrehozását. Bessenyei köréhez több hazai szerző és fordító is tartozott az 1770-es években. Például az erdélyi Báróczi Sándor³ (1735-1809) és Barcsay Ádám (1742-1806). Szá-mos további író és költő emelhető ki a századvég magyar irodalmi életéből, és olyan irodalmi-nyelvészeti viták, amelyek jól tükrözik a kor szellemi pezsgé-sét. 1712 és 1790 között mintegy 15000 könyv jelent meg hazánkban, ezek túlnyomó része a két utolsó évtizedben, és az évszázad második felétől jelen-tős fellendülésnek indult a sajtótermékek kiadása is (először német, majd mindinkább magyar nyelven).⁴ Az 1780-as évek végén az országban körülbe-lül 30 nyomda működött, és az olvasóközönség száma folyamatosan emelke-dett.

Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy „a felvilágosodás hatására nemcsak a magyar nemzeti kultúra kialakulása indult meg, hanem kezdetét vette a nemzeti ébredés a történeti Magyarország többi népeinél is, elsősorban a horvátoknál, szerbeknél, szlovákoknál és románoknál.”⁵

Erdély felvilágosodás kori műveltségi állapotairól – előzményként át-tekintve a 17. századi protestáns Fejedelemség nyugati (angol, holland) esz-mékre fogékony teológiai gondolkodóinak, a társadalom valamennyi rétege előtt megnyitott kollégiumok diákjainak és tanári karainak szabad szellemét, a barokk ottani hatását, ugyanakkor az erdélyi magyar kultúra megőrzését. Az Erdélyben élő magyarok, székelyek és szászok körében szerinte kialakult a 18. századra az a polgárság, amely hordozója tudott lenni a felvilágosodás eszményeinek, ám ott a politikai-gazdasági hatalom alakulása miatt inkább a barokk (a törökök kiűzése után, Erdély elméletben való függetlensége mellett a Habsburg császári udvar által közvetített) hatása érvényesült.⁶

Külföldi lánynevelési tanácsadó könyvek magyar fordításai és átdolgozásai

A felvilágosodás kori Magyarországon több olyan írás is született, ame-lyek a lányok nevelését, a nők művelődési igényeit és lehetőségeit érintették. Bár ezeknek a száma természetesen messze elmaradt a korszak francia, angol vagy német művei mögött – csak Angliában például a 17–18. században több száz, gyakran a lánynevelést is érintő erkölcsstanító mű íródott –, elemzésük láthatóvá teszi, hogy mondanivalójukban, szellemiségükben nem különböz-

---

² BESSENYEI György: *Programírások, vitairatok, elmélkedések. 1772–1790.* (S. a. r. Bíró Ferenc) Argumentum–Akadémiai, Bp., 2007. (Megjegyzés: a röpirat elemzését l: BÍRÓ Ferenc: *Magyarság (Bessenyei György programjáról)*, Irodalomtörténet, 2004/2., 230–254.)

³ Tőle l. az alábbi művet: *Báróczy Sándor feljegyzései a magyar nemesi testőrség életéből 1760-1800-ig.* Összeállította: KRUDY Ferenc, ford.: K. LÁSZLÓ József, M. Kir. Hadilevéltár, Bp. 1936.

⁴ KOSÁRY Domokos: *Felvilágosodás Magyarországon...* i. m. 125.

⁵ *Felvilágosodás és nemzeti ébredés Magyarországon.* Összeáll. Katus László. In: *Magyar Virtuális Enciklopédia.*

http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/torttud_magy/felvilagosodas_magyarorszagon.htm [A letöltés ideje: 2009.12.12.]

⁶ MÁLYUSZ Elemér: *Magyarország története a felvilágosodás korában.* Osiris, Bp., 2002. 161–194.

tek a nyugati területeken született írásoktól. Ennek nem csupán a „korszellem” volt az oka, hanem azok a hatások, amelyek a sok esetben hazánkban is ismertté vált európai könyvek segítségével begyűrűztek a honi pedagógiai gondolkodásba. Sok más külföldi forráshoz hasonló volt például Bessenyei György (1746–1811) híres műve, a Bécsben 1777-ben kiadott *Anyai oktatás*⁷, amely – Kornis Gyula megfogalmazása szerint – „a felvilágosodás tipikus pedagógiai terméke”⁸, s melyről ma már tudjuk, hogy a szerző eredeti állításával ellentétben az nem teljesen Bessenyei saját műve, hanem George Savile Halifax (1633-1695) angol író leányához írott művéből⁹ (pontosabban annak francia fordítási változatából¹⁰) is merített az író.¹¹ (Bessenyei könyvéről több pedagógiatörténeti elemzés is született.¹²)

Említésre méltó az időszakból egy olyan, Hellenbach Károlyné Jánoky Anna Mária tollából való nőnevelési kézikönyv, amely német nyelven íródott és jelent meg 1763-ban Lipcsében *Treue Ermahnung einer Mutter an ihre einzige Tochter* (Egy anya hű intése egyetlen leányához).¹³ A szerző „a vallásos nevelés mellett, a nemes kisasszonyok számára elsősorban olyan ismereteket lát szükségesnek, amelyek elősegítik a tartalmas társalgást (földrajz, történelem), képessé tesznek a háztartás vezetésére (számтан), megtanítanak a társaságban való illő szereplésre (kézimunka, zene, játék)”¹⁴. Fontosnak tartotta a magyar, a német és a francia nyelv „kifogástalan ismeretét és használatát, mert {512.} különben a nemeskisasszony olyannak látszanék, mint a kertész (nevelő) gondviselése nélkül felnőtt vadóc, vagyis mint egy parasztlány.”¹⁵ Lényeges eleme volt tehát ennek a könyvnek, hogy szerzője a magyar nyelvet is a korban divatozó élő idegen nyelvek mellé helyezte. A Mindenes Gyűjteményben 1789-ben jelent meg egy cikk, amelyben a szerző, Péczeli József tudósított a műről, és jónak látta volna annak magyar nyelvre való

⁷ A műnek több újabb kiadása is van: l. Bessenyei György: *Anyai oktatás*. Szerk. VAJTHÓ László. H. n. (Budapest), Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. é. n. [1932] Magyar Irodalmi Ritkaságok 15.; Bessenyei György: *Válogatott művei*. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1987.

⁸ KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777-1848*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1927. 480.

⁹ HALIFAX, George Savile Marquis: *The Lady's New-Year's Gift, or Adice to a Daughter*. 1688. (Nyomtatásban megjelent: London, Matthew Gillyflower-nél, 1700.)

¹⁰ HALIFAX, George Savile Marquis: *Avis d'un père à sa fille. Par M. le Marquis d'Halifax. Traduit de l'anglois*. (fordította: M.G.C. Thiroux d'Arconville.) Paris, 1756.

¹¹ L. erről: Eckhardt Sándor: Bessenyei és a francia gondolat. *Egyetemes Philológiai Közöny*, 1919. 42. 195.

¹² L. például az alábbi munkákat: FISCHER Júlia: *A nevelés gondolata Bessenyei György munkáiban*. (bölcészdoktori értekezés) Szeged, Árpád, 1934.; Némedi Lajos: Bessenyei György és a magyar nemzeti művelődéspolitiká. *Magyar Pedagógia*, 1961/4. 398-416.

¹³ HELLENBACH Károlyné Jánoky Anna Mária: *Treue Ermahnung einer Mutter an ihre einzige Tochter*. Lipcse, 1763. A mű második kiadása ugyanott: 1785. Az adatok lelőhelye: *Régi magyar könyvtár III/18. század Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai. 2. kötet 1761-1800*. Összeállította: Dörnyei Sándor és Szávuly Mária, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2007. 190. o. (Megjegyzés: Szinnyi József a *Magyar írók élete és munkái* című könyvében a kiadás első éveként 1760-at említ, és megjegyzi, hogy született a műnek folytatása is, de annak könyvészeti adatait nem ismeri. <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/j/j09552.htm> (A letöltés időpontja: 2009.12.06.) Ennek nyomára nekünk sem sikerült rábukkannunk.)

¹⁴ Az udvari és nemesi rokokó kultúra. In: *A magyar irodalom története II.: 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Akadémiai Kiadó, Bp., 1964.

<http://mek.niif.hu/02200/02228/html/02/354.html> [A letöltés ideje: 2009.12.06.]

¹⁵ Uo.

átültetését, hogy az anyák itthon is a mű útmutatásai alapján neveljék a lányukat.¹⁶

A jezsuita Faludi Ferenc (1704–1779) jegyezte a korabeli női életvezetési könyvek sorába tartozó, az angol William Darell (1651–1721) művének¹⁷ (olaszról, és nem az eredeti angol szövegről) magyarra átültetése nyomán született, 1748-as kiadású *Istenes jóságra, és szerencsés böldeg életre oktatótt nemes asszony*¹⁸ című munkát. Faludi szerint a művet angolul már hat-szor kiadták, és számos más nyelven is megjelent, mielőtt ő lefordította volna. Ebben a humoros hangvételű párbeszédben, amelyben Eusebius atya tanítgatja, inti helyes keresztény viselkedésre a főúri hölgyeket, a lánynevelés témája is többször szóba kerül.¹⁹ Faludi szerint a mű „tükröt tart az egész patyolatos színpadnak, hogy igazán meglássák: kik s minémüek légyenek. Megmutatja: mi légyen hivatalok, s mire köteleztessenek.”²⁰ A mű „főhőse”, Eusebius szerint az elkényeztetett, cifrázkodásra és táncra nevelt lányok, akiknek jellemét még a rossz erkölcsű szolgálók is rontják, nem lesznek erkölcsös nők feleségként sem. Szerinte az egyik legfőbb nevelő erő maga a Szentírás olvasgatása és a katekizmus tanulmányozása. Kora angol asszonyait hitetlenséggel és esztelenséggel vádolja, akik rosszul gazdálkodnak, pazarolnak és erkölcstelenül élnek, a pogány Rómához és (műve egy későbbi részében) a kínaiakhoz hasonlított London. „A pogány *romai* dámák akkor időben lecticában vitették magokat friss égre, kedves szellőre, *al Campo Marzo*. A keresztény *londrai* dámák hatlovas hintókban mendegelnek a virágos kertekbe, ezt megunván, festett hajókkal, tafota vitorlyákkal sétálják a tengert... Azok nem vóltak utólsók a theatrumokon, ezek elsők mindenkor a comoediákon... Mulatták azok magokat a táncban, ezek veritékszakadva járnak [...] a pogány Romához hasonlítván magunkat, a mi kevéségünk nagyobb és már türehetlen.”²¹ A londoni nők „úgy lépnek bé mint Caligula császár a templomba, nem Istent imádni, hanem az emberektül imádatni, nem megszállani szívvel és szemmel a szentség előtt, hanem inkább egyikkel is másikkal is nyughatatlankodni; arcapirulás nélkül fel s alá, elő hátra, jobbra balra tekinteni.”²² A kor (Darrell-féle) nőideálja az olyan asszony, aki mindenben ellentétes a hibákat felnagyító, könyvbéli nőábrázolással. A szerző (és magyar fordítója) nem azt mutatja meg, milyen *legyen* egy keresztény nő, hanem azt domborítja ki mindvégig, hogy milyen ne, rámutatva közben

¹⁶ FEHÉR Katalin: Leánynevelésünk és a felvilágosodás kori magyar sajtó. *Magyar Könyvszemle* 1999/ 2. <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00021/0005-171.html> [A letöltés ideje: 2009.06.14.]

¹⁷ DARRELL, William: *A supplement to the first part of the Gentleman instructed with a word to the ladies. Written for the instruction of the young nobility of both sexes*. London, 1708.

¹⁸ Nagyszombat, 1748. (A mű 2. kiadása: Buda, 1749., 3. kiadása: Nagyszombat, 1771.; 4. kiadása: Pozsony és Kassa, 1787. (Megjegyzés: A mű az alábbi könyvecske párja volt: Darrell, William: *Il gentiluomo instruito nella condotta d'una virtuosa e felice vita* (magyar) *Istenes jóságra és szerentsés boldog életre oktatótt nemes urfi*: Irta ánglus nyelven Dorell Josef, fordította olaszból Faludi Ferentz. Nagyszombat, a Jesus Társasága Academiai böltyüvel, 1771. (2. kiadás: Posony, Patzko Ágost Ferentz Nyomdája, 1787.) A mű részleteinek legújabb kiadása: *Téli éjszakák. Válogatás Faludi Ferenc prózai műveiből*. Szerk. SZÖRÉNYI László, előszó RÓNAY György, Bp., Magvető, 1978. 69–99.)

¹⁹ A művet bemutatja például: László Zsófia: „Asszony-népnek meg-kivántató tudomány...” – Női életvezetési tanácsadókönyvek a 18. századi Magyarországon. In: *A nők világa...* i. m. 231.

²⁰ *Téli éjszakák. Válogatás Faludi Ferenc prózai műveiből...* i. m. 71.

²¹ Uo. 79–80.

²² Uo. 90.

többször a kor nemesi lánynevelésének visszásságaira. „Nem rossz dolog-e a bölcsőtől kezdve egész a koporsóig száznyi-száz, ezernyi ezer új s meg új haszontalanságokkal tölteni költeni a drága napokat? Nem rossz-e e világnak buborék mulandóságába, és árnyék semmiségébe minden boldogságot helyeztetni embernek? *Nem rossz-e* csak rothadandó testecskenket ékesgetni, musicával, táncsal, comoediákkal fülünknek, lábunknak, szemünknek kedvét keresni, szegény lelkünk körül mélyen megfejtkezni?”²³ – olvasható a mű III. közbeszédében. Amikor a könyv másik szereplője, Neander azt kérdezi, hogy miért „oly igen szerencsétlenek a dámák *a jóra!*”, akkor Eusebius egyértelműen azt fogalmazza meg, hogy ez a rossz gyermeknevelés következménye, hiszen „a fiatal dámákat úgy nevelik, mintha a török császárnak csordáját akarnák vélek szaporítani. Az anyák nagy gondját viselik testeknek; lelkekkel egy cseppet sem agganak, mintha semmi jussok nem volna a mennyországhoz.”²⁴ A szerző szerint az első hét évben fontos volna az erények kialakítása, a fegyelmezőssel kiegészített, szeretetteljes nevelés, ehelyett az anyák leánykáikat „tollazzák, himezik, hizlalják; mindent kezére s kedvére adnak; semmire nem tanítják, semmiről nem feddik, semmi büntető eszközzel nem ijegetik [...] kézről kézre adják apolgatásra, ölelgetésre, nyalják-falják, öblökben rengetik, bársonyon nyugtatják, aranyban, biborban takarják, a legkényesebb csemegékkel táplálják, azon közben az isteni félelemnek még hírét sem hallja, ennek helyében a francia ABC-ét és mindenféle hivóságot vernek kis fejében.”²⁵ Ahogyan a lányok nőnek, az anyák egyre nagyobb gonddal csak a szépségápolásukra és tánctanításukra ügyelnek, épp ezért – Eusebius-szal szólva – Darrell azt fogalmazta meg, hogy ők valójában a „*nem-édesanyák*”, amit pedig lányaiknak nyújtanak, az nem a helyes, keresztényi, csupán „imilyen s amolylan udvari educatio, és módi *nevelés*”²⁶.

Szintén egy külföldi szerző, Andreas Meyer német lelkész művének fordítását készítette el – jegyzetekkel kiegészítve azt – Szerencsi Nagy István (1747-1789) győri lelkész. A magyar nyelvű könyv 1783-ban jelent meg, *Barátságos oktatás* címmel²⁷. A műről a pozsonyi Magyar Hírmondó így számolt be: „Az ifjabb Aszszonyi-Nemnek az Erköltsi miné-müségekben való gyakoroltatások végett, Barátságos oktatás név alatt, Magyar Nyelven, világ eleibe botsátották Benedickt Mihály és a Társai, Mayer Andrásnak ama’ hasznos könyvetskéjét, a’ melly a’ Németeknél oly nagyon betsültetett, és oly kapós volt, hogy mintegy nyoltz esztendőknék el-folyasa alatt tizenegyszer nyomtatattott újra. A’ Fordító Szerentsi Nagy István a’ M[agyar] fordítást jegyzésekkel bővítette, és a’ többek között, a M[agyar] nyelven található olvasásra hasznos könyveket szorgalmatosan fel-keresvén a’ Német könyvek helyett bé-iktatta.”²⁸

---

²³ Uo. 80–81.

²⁴ Uo. 94.

²⁵ Uo. 94.

²⁶ Uo. 97.

²⁷ MEYER András: *Barátságos oktatás hogy kellésék egy ifju aszszony embernek magát a díszes erköltsökben méltóképpen formálgatni*. Ford. és jegyzetekkel ellátta: Szerentsi Nagy István. Benedickt Mihály és Társai, Poson–Buda, 1783.

²⁸ *Magyar Hírmondó*, Posony 1783. május 10. 37. sz. 296. o. Idézi BELLÁGH Rózsa: Szerentsi Nagy István, a Magyar Athenas folytatója. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1986–1990*. OSZK, Bp.1991. 422.

Fehér Katalin tárta fel kutatásai során azt a hírt a *Magyar Mercurius* című lap egyik 1793-as számából, hogy Andrád Sámuel²⁹ elkezdte fordítani Campe *Väterlicher Rat für meine Töchter* (Atyai tanács leányom számára) című, fentebb már említett munkáját, ami azonban akkor kéziratban maradt, a könyvet végül csak 1842-ben adták ki, Steinacker Gusztáv átdolgozásában.³⁰ Campe különböző művei ismertek és népszerűek voltak a 18-19. század fordulóján Magyarországon, többről fordítás is készült.³¹ 1798-ban Győrben jelent meg az *Erkölcsei oktatás az ifjú asszonyok számára* című tanácsadó mű, amely valószínűleg egy angol szöveg alapján készült Kis János munkájaként.³²

László Zsófia kutatási eredményei alapján úgy találta, hogy a 18. századi Magyarországról egyetlen olyan írott nőnevelési munka maradt ránk, amelyik nem külföldi művek fordítása alapján született, hanem önálló hazai alkotásként, *A' nemes kis asszonyoknak való emlékeztetés* című, 1784-es munka, ez azonban a szerző és a kiadás helyének megjelölése nélkül került kiadásra, és elemzése, hiányzó könyvészeti adatainak feltárása még történt meg.³³

Irodalmi művek nőképe

A korszakban több hazai irodalmi mű tartalmazott – a rendszerezett nevelési gondolatok kifejtésének igénye nélkül – rövid utalásokat a női művelődés, a lányok tanulása illetve a nő hivatása vonatkozásában. Orosz Lajos szerint a „magyar felvilágosodás korának írói Dugonicstól Kisfaludy Sándorig, Kármántól Csokonaiig és Kazinczyig elsősorban a szépnemzet akarták megnyerni szépirodalmunk olvasóinak, pártfogóinak s ezáltal a nemzeti ízlés és érzés terjesztőinek. Ezért léptek fel a nők külföldimádata, nemzetietlen szelleme, idegen divat előtt való hajbókolása ellen. A női nem élethivatásáról, jogairól, művelődéséről azonban már nem egyöntetű az írók véleménye. Többségük szívesen veszi a nők irodalmi és esztétikai érdeklődését, de nem tud megbarátkozni a férfiak gyámkodása alól szabadulni készülő, szellemi tekintetben a férfiakkal való egyenrangúságra törő nőtípussal.”³⁴

Orczy Lőrinc 1760-ban vetette papírra *A' magyar szépekhez* című versét, amelyben a nőt a világ vonzó szivárványának, kiismerhetetlen és leírhatatlan teremtményeknek ábrázolta, akik szerinte jellemükben, cseleke-

---

²⁹ Andrád Sámuel (1751–1807) erdélyi orvos, író volt. Nevéhez fűződik az első magyar anekdotagyűjtemény megírása.

³⁰ FEHÉR Katalin, *Leánynevelésünk és a felvilágosodás kori magyar sajtó...* i. m.

³¹ Megjelent például Dapsy József tolmácsolásában a *Theophron vagy a tapasztalt tanácsadó a tapasztalatlan ifjúság számára*. 1804. Ennek digitális változatát l.: Digitális klasszika. A 18-19. századi magyar irodalom adatbázisa. <http://www.kiad.hu/bibl/campe1/index.php?sorszam=34> (A letöltés ideje: 2009.06.15.)

³² Az adatot Schneider István tárta fel kutatásai során, és doktori munkájában publikálta: *A soproni diáktársaságok a 19. században*. PhD értekezés, Pannon Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Veszprém, 2010. (kézirat) 64. http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2010/Schneider_Istvan_dissertation.pdf (A letöltés ideje: 2012.10.11.)

³³ László Zsófia, „Asszony-népnek meg-kivántató tudomány”. Női életvezetési tanácsadókönyvek a 18. századi Magyarországon. In: *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk. Fábri Anna–Várkonyi Gábor. Bp., Argumentum, 2007. 228.

³⁴ OROSZ Lajos (szerk.), *A magyar nőnevelés úttörői*, Bp., Tankönyvkiadó, 1962. 24.

deteikben folyton-folyvást változnak, képesek rövid időn belül bárminek az ellenkezőjéért rajongani:

Örülni, törődni, ismét hízelkedni,
Szeretni, gyűlölni, nem szólni, felelni,
Egyszersmind némúlni, már sokat beszélni.
Tréfát indítani, mélyen gondolkozni:
Ma kedvet mutatni, holnap unatkozni,
Ma tetszik heverni, holnap már utazni.
A' Comediaról menni imádkozni.
Most tzipfra, most lusta ruhábann öltözni,
Társaságot unni, mint Szent elrejtezni,
Égész éjtszakákon ismét dorbizolni,
Világot útálni, hozzá ragaszkodni.³⁵

Orczy azt írta, hogy a férfiakat olyan mértékben befolyásolják az asszonyok, hogy tulajdonképpen a világ minden dolga alapvetően a nőkön múlik. Kiemelte a nők anyai és háziasszonyi feladatainak fontosságát, a vallásos, erényes életvitel – példaadás szempontjából is fontos – jelentőségét.

Baróti Szabó Dávid 1786-ban megjelent *Eggynémelly kisasszonyról* című költeménye negatív képet vázolt arról, hogy milyen is kora számos kisasszonya. A lusta, házimunkákhoz nem értő, kényeskedő nőket, akik a cicomáskodáson kívül aligha értenek valamihez, többek között az alábbi sorokkal „ajánlotta” a kérőknek:

*Friss; táncos; bőven-költő; jó francia, német;
Szép, s szépet szerető; hetyke, beszédes, eszes...³⁶*

A nők hivatásáról szintén szólt Faludi Ferenc *Téli éjtszakák...* című (életében kéziratban maradt, csak 1787-ben kiadott³⁷) művének *Nyolcadik Éjtszaka* című fejezete, amelyben a francia szalonok hölgyeiről – Baróti Szabó Dávid verséhez sokban hasonló módon – így írt a szerző: „A francia, vagy inkább *párisi dámák* nagy ékességére válnak a városnak, mindnyájon igen tisztán és nagy illendőséggel öltöznek, némellyek közülök olly bölcsek, mint egy *Sybilla*. Örömet forgatják a könyveket, irnak is, kiváltképen verseket. A számvetést szinte úgy tudják, és gyakorolják, mint a férfiak, leginkább azok, kik kalmárkodnak.”³⁸ A dicséretet követően Faludi nem fukarkodott a kritikával sem, megemlítette, hogy a párizsi nők torkosak, szószátyárok, parancsolnak a férfiaknak, nyughatatlanok, divatmajmolók és lusták is: „restellik Penelope vásznát szőni, verni, varrni. *Hercules*-nek sem tanácslanám, hogy rokkával, vagy orsóval őket megkinálná. Nem szoptatják tulajdon gyermekeket, noha itt az anyák mindazon vitéz bajnokokat és híres bölcseket szül-

³⁵ Orczy Lőrinc: *A' magyar szépekhez*, 1760.

³⁶ Baróti Szabó Dávid: *Eggynémelly kisasszonyról*, 1786.

³⁷ Téli éjtszakák vagy is a' téli est időnek unalmait enyhítő beszédek. Faludi Ferentz maradvány munkája; közre bocsátotta Révai Miklós. Pozson, Patzko Ágoston Ferentz Nyomdája; 1787. Legújabb kiadása: *Téli éjtszakák. Válogatás Faludi Ferenc prózai műveiből...* i. m. 275–396.

³⁸ Uo. 372.

nek.”³⁹ Faludi részletes Párizs-bemutatása a francia fővárosra és kultúrára vonatkozó egyik legfontosabb hazai forrás a korszakból, és saját korában a benne ábrázolt nőkép kritikai hangvétele is nevelő célzatú (és talán nevelő erejű is) lehetett a hazai olvasóközönség számára, amelynek nem csak ruhadivatját, de életvezetési szokásait is jelentősen befolyásolta a Szajna-parti város.

Más hazai, szintén több európai utazást is tett szerzők szintén készítettek hasonló beszámolókat más országok asszonyairól, és saját környezetük nőtagjainak ünnepeket vagy éppen elítélt viselkedéséről. Kazinczy Ferenc például a *Pályám emlékezete* című munkája első részében, kisgyermekkorára (vagyis a 18. század utolsó éveire) visszaemlékezve így írta le az ideális feleség képét, saját nagyanyját, Bossányi Ferenc nejét bemutatva: „Hitvese Kóji Komáromy Juliána (leánya György, békési viceispánnak és Rhédey Juliánának, Otományból, Biharban), tiszteletes mint nő, anya, háziasszony, atyafi, szomszéd. Leánya férjének, nem szolgálója, de nem is úrtársa. Balja mellett üle szekeren, s idegen házába lépven bé vele, utána ment, nem előtte. Olvasni tudott, nem írni is; s udvara, konyhája, csuprokkal és serpenyőkkel gazdagon megtömött kamarája volt az a világ, melyben sürgött, forgott. Korunk elveszté a szép példányt, míg bajaink ismét elővétetik, s megtanítanak, hogy az, némely szelídítések mellett jobban volt akkor, mint most.”⁴⁰ Ideálja tehát a családjának élő, férjét tisztelő, dolgozó asszony volt. Az író (a korszak) nőkről való gondolkodásmódjáról sokat elárulnak azok a kifejezések is, amelyeket Kazinczy műveiben a lányokkal, nőkkel kapcsolatosan használt. F fiatal férfiként Ausztriában egy hotelben a szolgálólányokat „nősténykék”-nek nevezte: „Közelítve Linzhez, a bécsi szép szobalyányok hazájához, s eszembe jutván, hol járok, szembetűnőleg szépültenek a lyányok arcai. S a fogadók cselédjei mind nősténykék, s ők tesznek szolgálatot asztal körül és szobákban, ami valóban igen jól van gondolva. Midőn egy pár rendes kacsó nyújtja be a tálat, az csak mégis más, mint midőn férfi-cseléd, kinek büdöslik ruhája a pipaszagtól.”⁴¹ A „nőstény” kifejezést másutt is használta: „A kéknadrágos túl a juharon, a leány vagy menyecske innen rajta mentek, de összejövének a réten. A nőstény leült, s a legény erős karral vágta a rendeket, hogy odafutának az ácsorgók csudálni, mit fog kezében a kasza.”⁴² Munkácson raboskodva pedig, amikor udvarolni kezdett egy helybéli lánynak, abban csalódva ezt írta: „Trautel egy gyönyörű húsos blondine volt; de nem egyéb, mint egy férjhez menni nagyon vágyó hetérácska, a hetérák nemesb classisából.”⁴³ Erdélyi útja alkalmával az alábbi, ott használatos neveket jegyezte fel: „A nemes születésű, de nem fényes sorsú asszony e földön *ifjasszony*, ha hatvanesztendő is. Ami több, minthogy csak ifjasszonynak tituláztassék, *tekintetes asszony*. S midőn a székely, vagy hitvese, azt akarja

³⁹ Uo. 373.

⁴⁰ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. In: *Kazinczy Ferenc Művei I. Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Válogatta SZAUDER Mária. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1979. 213.

⁴¹ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete...* i. m. Harmadik könyv (1795–1801) Harmadik szakasz 15. rész 363.

⁴² Uo. 23. rész 368.

⁴³ KAZINCZY Ferenc: *Fogságom naplója*. In: *Kazinczy Ferenc Művei I. Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. i. m. 541.

tudatni a kérdővel, hogy férje, vagy nője nincs a háznál, így szól: A *nemes ember*, a *nemes asszony* nincs itthon. – Nevetséges, kérdésen kívül, de hát midőn ezt mondjuk: az *én grófom*, az *én grófném*, *meine Frau*, *mein Herr*, nem nevetséges-e? Így a német, mert a magyar a maga orientalizmusa szerint, oldalbordáját asszonyának vallani pirul, még ha az is.”⁴⁴ Erdélyi útján egy román lánnyal is találkozott, akit „teremtéske” és „dámácska” nével illetett: „Egy tizenhárom esztendő sugár növésű teremtéske nekem kontyot láttam fején. Mellén selyem lajblicska, testén vékonyabb fonalú opregysz volt, s ennek rojtjai ezüst keskeny paszomántba aggatva függtenek. Lábain kordován csizma. Ez levén az első és utolsó oláh dámácska, kit egész útam alatt láttam, egy sáfrányost kértem meg, lenne tolmácsom; általa kértem mennyi idős és mióta hordja a kontyot. Édes semmiket is mondaték neki...”⁴⁵ A lányokról egyébként Kazinczy általában úgy gondolkodott, hogy sorsuk a férjhez menés, a gyermekszülés, és jártában-keltében sajnálta azokat a nőket, akiknek nem születhetett gyermekük. Ahogyan erről például fogalmazott: „Leánynak csak egy útja van, s szerencsétlen, ha meg nem teszi.”⁴⁶ Esetenként művelt, idegen nyelveken olvasó, azokról fordító, illetve költéssel foglalkozó lányokról is megemlékezett írásaiban, mint például az erdélyi Gyöngyösi János lányáról: „Leánya nem neveltetett poetriának és mégis az leve, de verseivel nem kérkedik, s bosszúságára atyjának újabb poetáink dolgozásait, s még a Daykát is és a Poetai Berek darabjait, könyv nélkül tudja. Atyja ezeket nem kedvelé, mert idegen izlésűek.”⁴⁷

A kor korlátok közé szorított, az érzelmeit nyíltan nem vállalható nő alakját alkotta meg Kármán József (1769–1795) a *Fanni hagyományai* című, 1794-ben írott első magyar regény⁴⁸ főhősében. A levelekből álló művet az *Uránia* című lap közölte, mint „igaz történetet”. Miként Bíró Ferenc írta, a műhöz írt kísérőlevél annyira hitelesnek tűnt, hogy még a 19. században is sokan valóságosnak vélték a regényben leírtakat.⁴⁹ A mű hősnője, a kedves és természetes, érzékeny Fanni – mint az európai *szenimentalizmus* tipikus alakja – sok korabeli olvasónak vált felejthetlenné.

A 18. század végén – Európa más országaihoz hasonlóan – Magyarországon is megszülettek azok az első, nők tollából származó *irodalmi művek és levelek* is, amelyek nem csupán a női életről és érzésekről, hanem a lányok, a *nők tanulási, művelődési jogairól* is véleményt hordoztak. A szerzőnők sorából kiemelkedik a számos nőtörténeti elemzésben⁵⁰ méltatott nemeskisasszony, az elméjét autodidaktika módon pallérozó Molnár Borbála (1760–1825), akinek kora költő- (és költőnő-) társaihoz írt verses levelei ismertté tették a nevét. Fehér Katalin és mások kutatásaiból tudjuk, hogy Csizi

⁴⁴ Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek*. Eötvös József Könyvkiadó, Bp. 2008. VIII. levél. 73.

⁴⁵ Uo. XV. levél 113.

⁴⁶ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete...* i. m. Harmadik könyv (1795–1801) Negyedik szakasz 36. rész

⁴⁷ Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek...* i. m. V. levél 55.

⁴⁸ Kármán József: *Fanni hagyományai*. 1794.

⁴⁹ BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Bp., Balassi, 2003. 212.

⁵⁰ L. például: KORNIS, i. m. 499–500.; PUKÁNSZKY Béla: *A nőnevelés évezredei*. Gondolat, Bp., 2006. 95–97.; HÁSZ-FEHÉR Katalin: *Molnár Borbála levelező társasága*. Irodalomismeret, 1996/1–2. 38–44. (Megjegyzés: az írás hosszabb, elektronikus változatát l. <http://www.staff.u-szeged.hu/~feher/pub/MOLNAR.htm> [A letöltés ideje: 2009.10.17.]])

István (1718-1805), Gvadányi József (1725-1801) és a kolozsvári költőnő, Máté Jánosné Újfalvy Krisztina (1761-1818) voltak legfőbb levelezőtársai. Kornis elemzése szerint „Molnár Borbála egyenest konzervatív gondolkodású: a régi szabású házias magyar asszony típusa. A férfiakat védelmébe veszi és magukat a nőket korholja elmaradottságukért és divathajhászásukért.”⁵¹ A költőnő ideálja a keresztény nő, aki jó feleség, gondos gazdasszony és szorgalmas édesanya, és szerinte a nőknek tudóskodniuk nem szabad, ám a jó könyvek olvasását, a műveltség pallérozását nem tartja károsnak rájuk nézve. Férje halála után néhány évvel, 1795-ben Molnár Borbála Erdélybe költözött, ahol 22 éven át volt Mikes Anna társalkodónője, aki rendkívül elégedett volt műveltségével és viselkedésével. Az ő házában ismerte meg Kazinczy Ferenc is Borbálát, és ezeket az elismerő sorokat írta róla Erdélyi leveleiben: „S így ezen általam mindaddig nem ismert földimet is [t.i. Molnár Borbálát] megláthatám vala, kit korunk asszony írói közt, mindig megkülönböztetéssel fog nevezni literaturánk; ötlet természet, szenvedés és az Édes Gergely vezérlései tevék verselővé”⁵²

Molnár Borbála szintén Erdélyben ismerkedett meg kora másik kiemelkedő költőnőjével, a nála sokkalta bátrabb és radikálisabb hangú Újfalvy Krisztinával, aki több elemzője szerint boldogtalan házassága miatt az egész férfiúi nemre kivetítette rosszallását, és természetjogi érvekre alapozva fejtette ki gondolatait a nők művelődési jogairól. Szerinte a lányoknak éppúgy joguk van a földrajz, a történelem, a természet megismerésére, a jó könyvek olvasására, mint a férfiaknak. Könyvtárának fennmaradt jegyzéke bizonyítja sokoldalú érdeklődését, és bár nem maradtak ránk, tudhatjuk, hogy verseken kívül több témáról írt tudományos értekezést is. A hazai nő- és nőneveléstörténet kiemelkedően érdekes darabja a korszakból az az 1804-ben megjelent, 6 verses és 10 prózában írott levelet egybefogó gyűjtemény⁵³, amelyben Molnár Borbála és Máté Jánosné Újfalvy Krisztina válaszolgatott egymásnak több témáról, köztük kiemelten a női szerepek és művelődési jogok kérdésköréről. A vitázók három éven át cseréltek és ütköztettek gondolatokat, és válaszaikból jól kibontható egyéni, egymással sokszor valóban élénken vitakozó látásmódjuk.⁵⁴ Ebben szerepel többek között az, a férfiak és nők egyenlőségét hirdető, sokat idézett gondolat, amelyet Krisztina fogalmazott meg 1796. október 28-án Mezőcsáváson kelt levelében: „lehetetlen, hogy a nyájás természet, maga az igazság (aki egy lábunk előtt nyavalygó bogárkának is kikerülését parancsolja) két egyforma nemes teremtesek közül egyiket a másiknak rabjává rendelte volna; ezt csak a kevélység találta fel, és az erő tulajdonította magának. Világot töltött nemünknek kicsiny része az a főbb sereg, kinek nyakát nem vérezi a szolgálói lajstrom.”⁵⁵

⁵¹ KORNIS Gyula, *A magyar művelődés eszményei...* 2. i. m. 499.

⁵² Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek*. Bp., 1881. 81.

⁵³ *Barátsági vetélkedés, vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonnyal két nem hibái és érdekei felől folytatott levelezései*. Kolozsvár, 1804.

⁵⁴ A levelezésből vett szövegrészleteket l.: *A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777–1865*. Szerk. FÁBRI Anna, Bp., Kortárs Kiadó, 1999. 41-53. A vita részletes kifejtését l.: Fábri Anna: *„A szép, tiltott táj felé” A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905)*. Bp., Kortárs, 1996. 23–26.

⁵⁵ Idézi: FÁBRI Anna: *A nő és hivatása...* i. m. 44.

A nők századfordulós lehetőségeit, költőként, művelt hölgyként is megkövetelt hagyományos munkavégzését több más forrás is megörökítette, köztük például a verseivel Berzsenyi Dániel, Döbrentei Gábor, Festetics György és más, a korban kiemelkedő férfi tiszteletét kivívó Dukai Takách Judit költeményei és önéletírása. Ez utóbbiban így írt „Malvináról”: „Az asszonyi foglalatosságok között fonyás és varrás az ő legkedvesebb munkája, verseinek is nagyobb részét rokkája pergése mellett írta; a szabóknak nem patrónája, mert minden öltözetjeit önnön kezei készítik. Ez nem úgy említették mint dicséret, hanem csak annak bizonyosságára vagyton itt, hogy az asszonyisággal, s annak foglalatosságaival a poézis hadat nem visel.”⁵⁶ Nem véletlen, hogy a költőnő a házimunkákhoz is jól értő asszony volt, hiszen édesanyja halála után, 1812-től apja – a kemenesalji evangélikus hagyományoknak megfelelően – Sopronban taníttatta, „hol nyelvekben, zenében, valamint a gazdasszonykodás különféle elemeiben is szép haladásra tett szert; úgy tért vissza családi lakába, hol a háztartás gondjait egészen átvette”⁵⁷. Egyik életrajzírója, Vadász Norbert a költőnő neveltetését és erkölceit magasztalva felidézte egy vasi szerző, Éhen Gyula gondolatait, aki 1894-ben egy helyi lapban azt írta, hogy mindezek az erények a kemenesaljai nőkre általában is jellemzők voltak, merthogy e vidéken „az irodalom és a zene kultusza karöltve járt a háziasság, a házi teendőik hasznos erényeivel. A kemenesaljai nő ép oly otthonos volt a szalonokban, mint a konyhában és az íróasztal mellett. Ép oly jól ismerte a külföldi és hazai irodalom termékeit, ép oly nemes felfogással játszott a klavírján a klasszikus zeneműveket, mint minő jó ebédet főzött a konyhán és minő szép kézimunkát hímezett vagy varrt íróasztalán”⁵⁸. Takách Judit személye ihlette arra Berzsenyit, hogy 1815-ben hozzá írt ódájában⁵⁹ a férfi és nő egyenlő művelődési jogainak kimondásáig is eljusson, és ő volt az első, költeményeiért jutalomban is részesült női költő a keszthelyi Helikon ünnepségeken.

Egyik, 1817-ben írt és Festetics Györgynek ajánlott episztolájában a költőnő ékesen fogalmazta meg hazafias érzelmeit, nemzete és a magyar nyelv iránti aggodalmait és reményét: „Örvendj édes nemzetem! Lehullott már az a kemény vád szenvedő vállaidról, mellyel az idegen míveltebb nemzetek illegetek tégedet, hogy durva a magyar, érezni nem tud s egyébre nem alkalmas, mint kardcsattogás és kegyetlen vérontásokra. Szélyednek már literatúránk egéről a sűrű fellegek, kiemelték hazánk nagy férfiai ezer gátoknak ellenük vetett győzhetetlen hív karjaikkal nyelvünket a régi setétség századjából”⁶⁰. Ez az idézet, maga a levél és a költőnő más művei mutatják, hogy Dukai Takách Judit kiválóan értette és ismerte kora hazai szellemi-politikai törekvéseit, és nőként is részese tudott lenni ezeknek – hasonlóan, mint majd a reformkorban számos magyar asszony, amikor azonban ő már

---

⁵⁶ DUKAI TAKÁCH Judit: *Önéletírás*. In: VADÁSZ Norbert: *Dukai Takách Judit élete és munkái*. Bp., Franklin, 1909. 181.

⁵⁷ Takács Judit (Dukai). In: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, digitális változat, a megfelelő címszónál.

⁵⁸ Részlet Éhen Gyula cikkéből, *Szombathelyi Lapok*, 1894. 17. Idézi: VADÁSZ Norbert i. m. 7.

⁵⁹ Berzsenyi Dániel: *Dukai Takács Judithoz*. (1814-15)

⁶⁰ DUKAI TAKÁCH Judit: *Epistola Nagyméltóságú Gróf Tolnai Festetics Györgyhez*. 1817. február 12. In: VADÁSZ Norbert i. m. 182.

csak keveset hallatta a hangját, hiszen 1818-ban történt férjhezmenetele és négy leánygyermek születése után szinte alig írt.

A hazai nőmozgalom korabeli dokumentumai; a nemesi életvitel kritikái

Az 1790-es évben több olyan röpirat⁶¹ is keletkezett Magyarországon, amelyek a nők művelődési jogait is érintették, ebből próbálták levezetni politikai jogaikat. Ezeket a szöveges forrásokat több hazai kutató is idézte művében, például Bédy-Schwimmer Róza (1877-1948) *A magyar nőmozgalom régi dokumentumai* című, 1907-es tanulmányában. Ahogyan írta, a dokumentumokra a Magyar Nemzeti Múzeum irattárában és könyvtárában lelt, és azért tartotta ezeket nagyon fontosnak, mert úgy vélte, ezek ékes bizonyítékai annak, hogy „az utolsó évtizednek hazánkban keletkezett nőmozgalma nem idegen földből erőszakosan átplántált törzs, mint ahogy a magyar nőmozgalom ellenzői állítják, nem magyartalan, erőszakos áramlat, hanem társadalmi életünk ősi talajában szilárdan gyökerező, meg-megszakadt, de mindig újból a korának megfelelő módon megnyilvánuló mozgalom.”⁶² (Utalt rá, hogy a műveket Bányay Elemér⁶³ (1875-1915) már kivonatossan ismertette a Pesti Naplóban.)

A korai nővédő források között született meg Széchényi Ferenc titkáranak, Bárány Péternek (1763-1829) a munkája⁶⁴, amelyben a magyar anyák azt kérik, hogy hallgathassák legalább a karzatról az országgyűlési üléseket. Az „anyák” azzal érvelnek, hogy Angliában a nők már részesülnek efféle politikai jogokban, és hogy gyermekeik érdekében a hazai nők jogait is ki kell tágítani. A nemesi szabadságjogokra alapozva érvelését, Bárány a következőket írta: „Ki, kedves Férjeink, szint’ olly’ Nemesi jussal bírunk, mint Ti; szint’ úgy fele-részét teszszük az Hazának, mint Ti, nints-is világos törvény arról, hogy a’ Magyar Nemes Aszszonyságok szint’ olly’ szabadok ne legyenek, mint Ti: tehát miért nem engedhetnétek meg, hogy, szabad létünkre, egy szabad Hazának szabad Ország-gyűlésén – az igaz szabadságnak Jelén – meg ne jelenhetnének; fő-képpen midőn ezen fel-tett tzélunkra nézve, nem kérünk egyebet, hanem tsak azt, a’ mivel az Anglus Dámák kérkednek.”⁶⁵ Emellett még azzal érvelt, hogy az országos ügyekkel foglalkozó férjek boldogabbak lennének, ha otthon a feleségükkel megvitathatnák az őket foglalkoztató köz-

⁶¹ Ezeket részletesen bemutatja például: KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei* 2. i. m. 483–486.

⁶² BÉDY-SCHWIMMER Róza: *A magyar nőmozgalom régi dokumentumai*. Bp., 1907. 3.

⁶³ Bányay Elemér („Zuboly”) erdélyi születésű író, újságíró, riporter volt, Ady Endre barátja, aki Budapestre kerülve egy ideig a Nemzeti Múzeumban dolgozott. Írásai is mutatják, hogy a radikális polgárság képviselője volt. Az I. világháborúban elesett. Róla l. SCHÖPFLIN Aladár: Bányai Elemér. *Nyugat*, 1915. 9. <http://www.epa.oszk.hu/00000/00022/00173/05538.htm> [A letöltés ideje: 2009.10.21.]

⁶⁴ Szerző nélkül (Bárány Péter): *A magyar Anyáknak az Ország-Gyűlésére egybe gyűtt ország Nagyai’, s magyar atyák’ elejébe terjesztett alázatos kéressek*. Pest, 1790. (Megjegyzés: 1. A következő évben a mű Neustädternek német fordításában is megjelent, *Den deutschen Frauen gewidmet* címmel. 2. A mű magyar címét Kornis fentebb említett művében pontatlanul közli. (483.) 3. A mű kéziratát az OSZK Kézirattárában őrzik, jelzete: Fol. Hung. 669.)

⁶⁵ A mű teljes szövegét korhűen közli BÉDY-SCHWIMMER, i. m. 10.

ügyeket, ehhez viszont az kell, hogy a nőket se zárják el a politika világától. A nők értelmi képességeiről, tanulási, művelődési jogairól kora legtöbb gondolkodójától teljesen eltérően vélekedett a szerző, amit például műve alábbi részlete is igazol: „Tudományban világosan meg-mutatott dolog az: hogy az Aszszonynak elméje gyorsabb, virgantzabb, serényebb minden rendű dolgoknak fel-találására, mint a férj-fié; azért főképpen, hogy, mivel a férj-fi, már nevelésében-is mély gondolatokhoz szoktatódván, azután-is merő fontos elmebéli gyakorlásokban forog: tehát az húzomos el-merültség miatt, nem találhattja fel mindenben olly könnyen magát, mint az Aszszony. Kedvesink! Ez tsak műveletlen természeti készsége az Aszszonynak. Ha ezen természeti adományt, az Ország dolgainak szerentséltetésére nézve, ki-fényesítitek; ha ezen készen várakozó természeti ajándéknak, a' köz-tárgyra igyekező aranyát ki-szabjátok: igen nagy elő-menetelt várhattok belőle.”⁶⁶ A legfőbb érv azonban ebben az írásban az *anyaság* maga volt, mert a szerző szerint csak művelt, erős anyák adhatnak igazi hazafiakat az országnak. „Emlőinktől függenek Hazátoknak jövődöbéli Oszlopai; – Vérünkkel tápláltatnak a' ti szabadságtok mellett valaha ki-kelő kisded Magyar Oroszlányok; – Karjaink között forognak Országtoknak eme ditső Kertnek, fiatal Tölgyei; – Mit várhattok ezen oszlopokból, ha őket parázs agyagból formálljuk? Mit ezen oroszlányokból, ha őket a színeskedésnek, Puhaságnak, hízelkedésnek tejjével táplálljuk? Mit ezen fiatal Tölgyekből, ha őket a' magát földig megalázó Rabellekűségnek hideg vizével öntözzük? Mit várhattok mind ezekből, ha a' mi emlőink, a Szabadságnak érzéketlensége miatt, annyira el-fonnyadnak, hogy tsak a törvénytelen Uralkodónak árnyékára-is bé-esnek, holott valaha annak dühössége ellen-is felfelé emelkedtenek? Mit várhattok, ha vérünk nem az igazi Nemes Szabadságért buzog? Mit várhattok, ha Karjaink a' rabságra édesgető mézes horog után ön-ként ki-terjednek? Az Anya veti-meg gyermekének szívében a' Szabadság fundamentumát, vagy ellenben már a' tejjel együtt gyermekébe öntheti az honnyai Szabadság iránt való idegenkedésnek lelkét...”⁶⁷ Ezt követően arról is írt, hogy a nők számára is mennyire fontos – az akkoriban már napirenden lévő, külföldi példákra alapozva, sok korabeli hazai szerző által kifejtett terv: – egy Magyar Tudós Társaság létrehozása, és egyáltalán, a széles körű nevelés, a művelődési lehetőségek kiterjesztése, amit az anyák gyermeknevelésben betöltött fontos szerepével indokolt. A magyar nyelv ápolásáról, fejlesztéséről is úgy gondolta Bárány, hogy mint az anyanyelv első tanítói, az édesanyák szerepe felülmúlhatatlan. Összegyűjtötte azokat – a hazai és külföldi forrásokból évszázadokon át kiolvasható – érveket, amelyeket a nők közügyektől való távoltageését magyarázzák, ám ezek mindegyikét megcáfolta. Különösen azt sérelmezte, hogy sokan „illendőség-ből” féltik a nőket a politikától és a művelődéstől, szerinte viszont az erényt, a boldogságot éppen a tudás erősítheti meg, ráadásul úgy vélte, a hasznos dolgokkal való foglalkozás védheti meg legjobban a nőket az üres és haszontalan időtöltésektől, mint amilyen például „a' tzi-fráklkodásban való mulatozás” vagy „a' Mode után való esdegelés”.⁶⁸

---

⁶⁶ Uo. 12.

⁶⁷ Uo. 13-14.

⁶⁸ Uo. 18.

A következő, *A Magyar Asszonyok Prókátora a' Budán öszve gyűlt Rendekhez* című röpiratot⁶⁹ a dalszerző és -gyűjtő, költő és országgyűlési követ Pálóczi Horváth Ádám⁷⁰ (1760–1820) szerkesztette, mintegy válaszként Bárány Péter kiáltványára, és ebben igyekezett felhívni a figyelmet a női művelődés fontosságára. (A mű a szerző nevének megjelölése nélkül, „a' Javalló” aláírással került kiadásra.) Az író több híres történelmi női személyiség műveltségét említette példaként (a hazai nők közül Dániel Polixénát), és ő is kiemelte, hogy nagyon fontos a gyermeknevelés szempontjából is a női elmék pallérozása, bár azt is hangsúlyozta, hogy felelete „a' Férjfiak 'elsőségéből is semmit el-nem von”⁷¹. Ahogyan például Kornis is rámutatott, a szerző másfél száz évvel megelőzve saját korát mondta ki a férfi és női hivatalviselés egyenlőségét, kifejtve, hogy ha egy nő lehet uralkodó, akkor nagyszerűen helytállhat egyéb hivatali munkahelyeken is. Művében hosszasan értekezett a nők régi magyar történelemben kialakult és megrögzült jogairól, és Bárány Péterhez hasonlóan alapvető érvként a női műveltségi jogok megadása mellett a nők anyai szerepét emelte ki. Ő azonban Bárány (és sok kortárs) véleményétől némileg eltérően fejtette ki gondolatait: nemcsak arra utalt, hogy a művelt édesanya jobban neveli gyermekét, hanem az öröklés, a gyermeket a magzati életben ért hatások múlhatatlan jelentőségére is utalt, ami mehökkentően korszerű gondolat 1790-ben! Ezt írta: „Az Anyákból a' szokás, az indulat, a természet, észre vehetetlenül által származik a' Fiákba, -- 's mivel az okos Lélek, a' durva, de mégis Isteni hatalommal egy remek eszközzé teremtett test által, annak szerszámai által dolgozik: ha testünk Anyánkból származik; meg-szerezzük magunknak még a' setétebb világban Anyáink indulatit, hajlandóságait, sőt a' testnek szoros egybenkötetése, miatt, még a' Léleknek tehetségeit is. – Nem mondom ezzel azt, hogy Polikszénának Poéta vagy Philozophus fija születessen; mert nem születik az Voltérnak is: De tsak igaz az: hogy könnyebb az éles, ki tsinosított elméjű Asszony gyermekéből a' nevelés által nagy embert faragni, mint a' tsupa botból Merkuriust.”⁷² Műve végén azt is kifejtette, hogy az országgyűlésen részt vevő férfiaknak is jót tenne, ha nők volnának jelen a vitákon, mert akkor az asszonyok volnának „sok forró indulatúaknak zabola”⁷³, a nők pedig hallhatnák és tanulhatnák a nemzeti nyelvet.

A hazai nőtörténeti munkák a fenti mű elemzése mellett csak ritkán utalnak arra, hogy Pálóczi Horváth Ádám ugyancsak 1790-ben megírta néhány oldalas, *A férjfiak felelete* című munkáját is, amelyben viszont komoly kritikát is fogalmazott meg kora asszonyaival szemben, mintegy görbe tükröt tartva eléjük. Jóllehet, műve elején azt írta, hogy jogos felvetés az a nőktől, hogy részesei legyenek a közügyeknek, később más hangnemben folytatta az írást. „Mert hiszen jól mondjátok Kedvesink! hogy nem tsak tsupa szépek,

⁶⁹ A' Javalló (Pálóczi Horváth Ádám): *A magyar asszonyok prókátora*. Pest, 1790.

⁷⁰ Életről, irodalmi munkásságáról és zenetörténeti jelentőségéről l.: Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) és a korabeli énekgyűjtés. In: *A magyar irodalom története III. A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Főszerk. Sötér István, szerk. Pándi Pál. Bp., Akadémiai Kiadó, 1965. <http://mek.niif.hu/02200/02228/html/03/74.html> (A letöltés ideje: 2009.10.17.)

⁷¹ A mű teljes szövegét korhűen közli Bédy-Schwimmer i. m. 23.

⁷² Uo. 27.

⁷³ Uo. 28.

nem csak gyönyörűség végett teremtettek vagytok; hanem részesei minden emberi derékségeknak: nem vagytok szolgálaink, rabjaink; hanem véreink, Testvéreink, Atyáinknak velünk egygyütt törvényes örökösi; nem csak házi foglalatosságokra rendeltettek, hanem a' Ház népnek, mint-meg-annyi kised Társaságoknak sarkalatos tagjai: 's abban a' társaságban, a' Ti eszetektől, 's magatok' alkalmaztatásától igen sok függ, és bizonyára az olyan Férjfi örömet megengedheti Feleségének, hogy ő vele egy méltóságú legyen az Aszszony, a Háznál, a' kinek Felesége hiszi-is, mutatja-is, hogy elébb való ő nála az ő Ura. – Nem-is vagytok olyan rövid értelműek, hogy a' tanátskozásokat érteni, vagy legalább azokból tanulni ne tudnátok: nem vagytok olyan érzéketlenek-is, hogy az ilyen szent helyeknek gyakorlását, idővel, magatok' tulajdonságainak javításával, 's magyar Gyermekeitek nevelésével, haszonra ne-tudnátok fordítani: úgy, hogy szószóllótok' szándéka valósággal magában jó szándék, 's kívánságtok nem igazságtalan..”⁷⁴ Ezt követően azonban valóságos bűnlajstromot olvasott kora magyarországi nemesasszonyai fejére, akik viselkedésük miatt szerinte nem érdemlik meg, hogy a közügyek részesei legyenek, hiszen nem mint jó gazdasszonyok és honleányok tűnnek ki, hanem lustaságukról, cifrálkodásukról, külföldi divatmajmolásukról, a magyar gazdaság tönkretételéről, a magyar nyelv használatának elhanyagolásáról lehet csak beszélni esetükben. Így korholta kortársnőit: „Magyar Gyülekezetekben kértek magatoknak halgató helyet; de [...] – Hány van köztetek? mondjátok-meg kedvesink! Hány van? a' ki egy mély be-látású Férjfinak jól rendbe szedett Magyar beszédét meg-tudná érteni; én meg-nem-határozom: számláljátok meg magatok. El-temették ezt a' nemzeti boldogságot hajdani Magyar köntöseitek' sír-halma alá, a' Német és Frantzia tselédek.”⁷⁵

Pálczi Horváth Ádám voltaképpen azt írta le ebben a röpiratában, amit több más korabeli hazai gondolkodó is kifejtett, és írása utolsó részében kritikáját az egész magyar nemesi társadalomra (tehát a férfiakra is) kiterjesztette, mert úgy látta, hogy a külföldi ruhát, nyelvet, szokást, tartózkodást a legtöbbjük fontosabbnak érzi a magyar értékek és virtusok megőrzésénél. Összegzésként úgy fogalmazott azonban, hogy a magyar nemzet emelkedése megkívánja azt, hogy a nők erejére, tudására is építsenek, ám közszereplésüket bizonyos feltételekhez kötötten képzelte el. Ezek közül az első az volt, hogy a nők ismerjék el a férfiak elsőbbségét, a második pedig (a korszakban gyakran felvetett vélemény) az, hogy az anyák szoptassák és neveljék maguk a gyermekeiket: „s magatok' szeme' előtt, és nem más által, hanem magatok neveljétek: puhaságra, lágy erköltsökre, idegen szokásokra ne tanítsátok; hanem azt a' Magyar Nemes, de nem goromba nyersséget, ditsóségre törekedést, szép Lelket, jó idején beléjük oltsátok.”⁷⁶ Harmadik feltételként azt, az akkoriban és majd még évtizedeken át napirenden lévő kívánalmat fogalmazta meg, hogy a magyar asszonyok járjanak magyar viseletben, és erre vegyék rá férjüket, gyermekeiket is, „mert mitsoda képtelenül élnétek vissza engedelműnkkel; mikor Magyar Gyülekezeteinknek Szent Helyjei, éig tor-

⁷⁴ A mű teljes szövegét korhűen közli Bedy-Schwimmer, i. m., az idézet ebből való: 33–34.

⁷⁵ Uo. 35.

⁷⁶ Uo. 37.

nyozott fej-nevelőkkel, más-ból pótolta, vagy magatokébúii mesterséggel fűrt-faragott haj-bodrozatokkal, tsipó' nevelő szélesen kiabroncsolt leplekkel, s más Nemzet' tsúfoló kísérletekkel villognának; 's kivált ha ez lassan, lassan, hasogatott foszlángot, nyereg formára ki-véselt formátlan süveget, térdben öszve kötözött nadrágot, tsatos paputsot, le-konyúlt fülű idegen tsizmákat vonna maga után a' Férjfiakra-is. – Mitsoda keserves emlékezet lenne az minékünk? hogy kedvességteknek adott engedelünk, így meg-motskolná temető sírjából tsak most illedező hajdani szép viseletünket.”⁷⁷ Negyedik feltételként pedig azt állította a nők elé, hogy mindig, mindenkivel magyarul beszéljenek, gyermekeiket is úgy tanítsák. S mindehhez hozzátette még, hogy ha látogatják is majd az országgyűléseket, az üléseket hangoskodással, sőt még sottogással se zavarják.⁷⁸

Pálóczi Horváth Ádám két röpiratával tulajdonképpen egyrészt kritikát, másrészt programot adott a nők szerepvállalását, életvitelét és művelődését illetően. Olyan nemzeti programot dolgozott ki, amelynek sarkalatos pontját jelentette az előkelő nők hozzájárulása az ország ügyeihez. Művelt nők iránti megbecsülését azzal is bizonyította, hogy a Keszthelyi Helikon mintájára az 1810-es években létrehozta a főleg nőirókat tömörítő Göcseji Helikont⁷⁹.

Szintén 1790-ben dolgozta ki magyar nemzeti művelődési programját *Pannóniai Fénix*⁸⁰ című művében Decsy Sámuel, aki több kortársához, például épp Pálóczi Horváth Ádámhoz hasonlóan úgy vélte, hogy meg kell törni a latin nyelv uralmát, és fejleszteni kell a nemzeti nyelvet. A latinról úgy tartotta, hogy az választja el igazán egymástól a nők és a férfiak tanulási, művelődési lehetőségeit, ezért nemzeti (nyelvi) programja tulajdonképpen a leánynevelés fejlesztésének terve is volt. Ő is több külföldi példát hoz a követhető, magas szintű női művelődés és a hazaszeretet formáira. Felvetette a nők művészeti nevelésének fontosságát is, az éneklést hozva példának, és szintén utalva arra, hogy saját korában mennyi külföldi nő ért el sikereket a hangjával. Elítélően szolt ugyanakkor azokról a – magyar férjük mellé Magyarországra került – külföldi feleségekről, akik a saját országuk szokásait, saját nyelvüket tanítják gyermekeikkel, idegen országból hozott nevelőnők segítségével. Nem volt jó véleménnyel ő sem a magyar asszonyokról. Műve 47. paragrafusában arról írt, hogy „nem tsak a' fél magyar asszonyok, *hanem a' valóságos magyar vérből származtak, 's magyar emlökön neveltettek – is nagyon akadályoztatták ditsőséges nyelvünknek elő-menetelet.* – 'A régi jámbor magyar asszonyok, akármelly nagy méltóságban lettenek legyenök helyeztetve, nem szégyenlették a' gazdálkodást, nem szégyenlették szolgálóikkal együtt versent fonni, szöni, varni, apró marhaikra gondot viselni s. a. t. a' mostani magyar asszonyságok pedig mindazokat alatszonyságnak lenni

---

⁷⁷ Uo. 37.

⁷⁸ Uo. 38.

⁷⁹ A Kör működéséről, a benne tömörült nők költészetéről l. az alábbi tanulmányt: Péterffy Ida: A „Götsei Helicon” köre. In: *A nő az irodalomban*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Könyvtár, 1984. 69-78. o.

⁸⁰ Decsy Sámuel: *Pannóniai Fénix avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv*. Bécs, 1790. A kötet digitalizált változata: <http://www.kiad.hu/bibl/decsy/index.php?sorszam=1> [A letöltés ideje: 2009.10.17.]

tartyák”.⁸¹ Kritikusan szólt a hazai nemesasszonyok külföld-majmolásáról, divathóbortjairól, fényűzéséről, és úgy vélte, hogy az ilyen nők férjeiket is tönkreteszik. Colbert hasonlatával élt a ’magyar asszony’ vonatkozásában: „úgy bánik Hazájával, mint a ’*Spanyolok Amerikával*, akik [...] ki takarítottak onnan a ’ sok aranyat, ’s szemetet hagytak vissza”.⁸² Műve 95. paragrafusában felszólította ezért hazája asszonyait a magyar nyelv ápolására, gyermekeik e nyelven való tanítására.

Orosz Lajos megállapítása szerint az 1790-es évek felbuzdulását követő két évtizedben megritkultak a nők jogaiért fellépő művek, ami nyilvánvalóan a magyar jakobinus mozgalom utáni politikai légkör, a Szentszövetség Európájának restaurációs szellemisége miatti következmény. Fejes János esetét idézi, aki 1810-es években német nyelvű feminista iratai⁸³ miatt került bajba. Az egyikben azt próbálta bizonyítani, hogy a történelemben „a nők a maguk lehetőségeihez képest többet tettek a társadalom fejlődéséért, mint a férfiak”, egy másikban pedig ugyanolyan jogokat követelt mindkét nem tagjainak.⁸⁴

Lánynevelésről, női művelődésről szóló újságcikkek

A nőkkel, női művelődéssel kapcsolatos gondolatok nem csupán a századvég irodalmában, hanem a kibontakozó sajtóban is megjelentek⁸⁵, hogy aztán a 19. század elejétől megtöltsék annak terjedelmes hasábjait. 1789-ben például a Mindenest Gyűjtemény című folyóirat közölte – a szerző nevének jelölése nélkül – *Az Asszonyokról* című írást, amely egy korszerű nőnevelési programot vázol fel. Az alábbi módon fejtegette a nők művelődéshez való jogait, amelyektől erkölcsi emelkedésüket várta: „Mint hogy az Asszonyok az ő kellemetes szépségekkel feljül-múlnak bennünket, attól félünk, hogy majd elméjekkel is meghaladnak. Valóban kevésbé értjük tulajdon hasznunkat, mikor őket gyengeségektől fogva a puhaságnak és a bal-vélekedésnek szabadon néki botsátjuk! Azt kívánjuk tőlök, hogy okosok és virtusokkal ékeskedők legyenek, s azonban nem szolgáltassuk ki az eszközöket, mellyek által arra mehetnének. Hogy eshetik meg, hogy illy rozsoszúl neveltetik az emberi nemzetnek szebbik fele? Hát ez a gyönyörű nem tsak azért teremtetett-é, hogy tsak bizonyos ideig gyönyörködjenek benne szemeink, mint a múlandó virágokban? Az illyen nevelés meg-foszt bennünket a valóságos gyönyörűségek-től, t. i. az elmének gyönyörűségeitől, mellyeket kóstolhatnánk az ő velek való társalkodásban.”⁸⁶ A szülőktől a szerző azt kívánta, hogy a leánygyermeküket történelemre, földrajzra, filozófiára, erkölcsstanra, költészettanra, esetleg latinra, mely „minden tudománynak kúltsa”, és gazdaasszonyi teendőkre, női munkára tanítsák. Eszménye tulajdonképpen olyan művelt nő volt, aki férjé-

⁸¹ Uo. 80–81.

⁸² Decsy Sámuel i. m. 78.

⁸³ Johann v. Fejes: *Hat sich das männliche oder das weibliche Geschlecht um die Menschhet mehr verdient gemacht? Zum Vortheile des weiblichen beantwortet...* Pesth, 1808. és Uő.: *Die ungarische Staatsbürgerin; ihre Pflichten und Rechte.* Pesth, 1812.; Uő., *Aufruf an das sittsame und menschlich fühlende weibliche Publikum in und ausser Ungarn.* Leutschen, 1817.

⁸⁴ Orosz Lajos: *A magyar nőnevelés úttörői...* i. m. 23.

⁸⁵ A korabeli sajtócikkek pedagógiai szempontú elemzését l. Fehér Katalin műveiben, például az alábbi cikkben: *Leánynevelésünk és a felvilágosodás kori magyar sajtó...* i. m.

⁸⁶ Uo.

nek méltó társa, aki mindig feltalálja magát. Ahogyan Pukánszky Béla utalt rá, fontos látni, hogy e cikk szerzője a „művelt feleség” ideálját írta le, nem pedig a női emancipáció szószólója volt.⁸⁷ Ez az álláspont a 19. század során is számtalanszor előtűnik a forrásokból, mind Magyarországon, mind pedig külföldön.

Kornis – szintén egy korabeli újságcikkre támaszkodva – összefoglaló művében utalt arra, hogy valójában a 18–19. század fordulóján élt előkelő magyar asszonyok sem vágytak többnyire tudományos babérokra, politikai pályára pedig végképp nem. A Hadi és más nevezetes történetek című bécsi lap egyik 1790-es számából egy olyan asszony levelét idézte, aki tíz gyermekes édesanyaként szeretetett volna egy gyermeknevelésről szóló tanácsadó könyvet írni országa leányainak, mert hitte, hogy „a gyermekek jövő boldogsága csak a jó neveléstől függ”. Ugyanakkor nem gondolta magát tudósnek, hiszen az alábbi módon fogalmazott: „Gyarló személyemben valamely széles tudományú asszonyt találni nem lehet. Ennekem főfoglatosságom nem az olvasás: az isteni gondviseléstől kimért hivatásombéli kötelességeimnek teljesítésében kell gyorsakodnom, hogy t.i. *jó feleség és jó anya lehessek.*”⁸⁸

Összegzés

A 18. század második felétől a leánynevelés az európai (nyugati) művelt körök diskurzusainak fontos részévé vált. A gondolatok szárnyalását, a lánynevelés eszményeinek könyvekben, salonokban kifejtett – olykor még mai szemmel is modernnek tűnő – merészségét azonban csak meglehetősen lassan követték az iskolai intézményrendszer tartalmi és szerkezeti változásai. Ahogyan azt például Rebeca Rogers összefoglalta, a lánynevelés mindennütt rendi alapon szerveződött, a szegény sorsú lányok iskoláztatása abban a korszakban nem a társadalmi mobilitás elősegítését szolgálta, hanem sokkal inkább azt, hogy a lányokat a középosztály értékeire neveljék, mint például a józanság, a szerénység, a szorgalom és a takarékoság. A nevelés középpontjában tehát a vallásos tanítások szellemében történő jellemformálás állt, valamint az, hogy a lányokat hasznos, a háztartásban és a gazdálkodásban alkalmazható ismeretekre tanítsák. A nyugati – így a hazai – nőneveléstörténetben gyakran találkozhatunk azzal az ábrázolásmóddal, amely a 18–19. század fordulójának európai nőoktatását maradinak, szűk látókörűnek, szigorúan vallásos szelleműnek mutatta be, mintegy ellenpontozva így a 19. század második felének jelentős, a lánynevelést (is) érintő változásait. A források elemzése azonban meglehetősen árnyalja ezt a sematikus képet, és megállapítható, hogy sok, kifejezetten haladó szellemű lánynevelésről szóló mű született, ezek országok és európai térségek, sőt, kontinensek között is vándoroltak. Hatásukat jól érzékelhetjük a politikai gondolkodást tükröző röpiratokban, ránk maradt politikusi beszédekben, újságcikkekben.

Tény az is, hogy a 18. században is működött számos kiváló leányiskola, jöllehet, az iskolák között országokénti és országokon belüli összehason-

⁸⁷ Pukánszky Béla: *A nőnevelés évezredei...* i. m. 112.

⁸⁸ Hadi és más nevezetes történetek. Második szakasz, 1790. 764–771. o. Idézi: Kornis Gyula: *A magyar művelődés eszményei...* 2. k. i. m. 485.

lításban is hatalmas különbségek voltak. Már akkoriban megjelent különböző helyszíneken a lányok képzésének több olyan eleme, melyek majd valóban a 19. század végétől kezdenek igazán kibontakozni, mint például a családi háztartáson kívüli munkákra való felkészítés. (Magyarországon a 18. században telepedtek meg az Orsolyiták, a Notre Dame rend tagjai és az Angolkisaszszonyok, melyek különböző városokban létesítettek leánynevelő intézeteket. Kiváló leányiskoláik természetesen nem csak a katolikusoknak, hanem különböző protestáns felekezeteknek is voltak az ország területén.)

Összefoglalásként megállapíthatjuk: kutatásaink világosan mutatják, hogy a felvilágosodás korában a magyar szerzők előtt nem voltak ismeretlenek a külföldi nőnevelési törekvések, a nők értelmi képességeiről és tanulási lehetőségeiről írott művek. Ezek beépültek a magyarországi és erdélyi szerzők könyveibe, fordítások és átiratok születtek. (Ráadásul hangsúlyoznunk kell, hogy több arra vonatkozó adatot is találtunk, hogy a latinul, németül, franciául többnyire jól olvasó magyar gondolkodók magyar nyelvű fordítás nélkül is, eredetiben számos művet olvastak.) Ezek a könyvek beépültek a politikai diskurzusokba és az irodalomba is, sőt, hatásuk jól érzékelhető még az olyan sajátos műfajok esetében is, mint a nemesasszonyok temetésén mondott halotti beszédek.

Az általunk vizsgált magyar nyelvű forrásokból egyértelműen tükröződik a lánynevelés fejlesztése iránti, a 18. század második felében általánossá váló európai igény, és a nők anyai, gyermeknevelői feladatainak és felelősségének hangsúlyozása. Sajátos magyarországi jelenségnek tekinthető ugyanakkor a lánynevelés összekapcsolása a magyar nyelv ápolásának, megőrzésének ügyével, ami a 18-19. század fordulóján elválaszthatatlan volt a magyar nemzet fejlődésétől, a magyar nemzeti identitás kérdésétől. A neveléstörténeti forráskutatások, a komparatív szemlélet és hatásvizsgálatok eredményei így végső soron nem csupán a lánynevelés, hanem tág értelemben a magyar társadalom fejlődéstörténetének megértéséhez is fontos adalékokat adnak.

Irodalom

KOSÁRY Domokos: *Felvilágosodás Magyarországon*. In: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Pallas Lap-és Könyvkiadó Vállalat, Bp., 1988. 125.

BESSENYEI György: *Programírások, vitairatok, elmélkedések. 1772–1790*. (S. a. r. Bíró Ferenc) Argumentum–Akadémiai, Bp., 2007.

Báróczy Sándor *feljegyzései a magyar nemesi testőrség életéből 1760–1800-ig*. Összeállította: Krudy Ferenc, ford.: K. László József, M. Kir. Hadilevéltár, Bp., 1936.

Felvilágosodás és nemzeti ébredés Magyarországon. Összeáll. KATUS László. In: *Magyar Virtuális Enciklopédia*.

http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/torttud_magy/felvilagosodas_magyarorszago.n.htm (A letöltés ideje: 2009.12.12.)

MÁLYUSZ Elemér: *Magyarország története a felvilágosodás korában*. Osiris Kiadó, Bp., 2002. 161 – 194.

KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777–1848*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927. 480.

HALIFAX, George Savile Marquis: *The Lady's New-Year's Gift, or Adice to a Daughter*. 1688. (Nyomtatásban megjelent: London, Matthew Gillyflower-nél, 1700.)

HALIFAX, George Savile Marquis: *Avis d'un père à sa fille. Par M. le Marquis d'Hallifax. Traduit de l'anglais*. Paris, 1756.

ECKHARDT Sándor: *Bessenyei és a francia gondolat*. Egyetemes Philológiai Közlemények, 1919. 42. 195.

FISCHER Júlia: *A nevelés gondolata Bessenyei György munkáiban*. (bölcsész-doktori értekezés) Szeged, Árpád, 1934.

NÉMEDI Lajos: *Bessenyei György és a magyar nemzeti művelődéspolitiká*. Magyar Pedagógia, 1961/4. 398-416.

HELLENBACH KÁROLYNÉ JÁNOKY Anna Mária: *Treue Ermahnung einer Mutter an ihre einzige Tochter*. Lipcse, 1763.

<http://mek.niif.hu/03600/03630/html/j/j09552.htm> (A letöltés időpontja: 2009.12.06.)

Az udvari és nemesi rokokó kultúra. In: *A magyar irodalom története II.: 1600-tól 1772-ig*. Főszerk.: Sőtér István, szerk.: Klaniczay Tibor. Akadémiai Kiadó, Bp. 1964.

FEHÉR Katalin: *Leánynevelésünk és a felvilágosodás kori magyar sajtó*. *Magyar Könyvszemle* 1999. 115. évf. 2. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00021/0005-171.html> (A letöltés ideje: 2009.06.14.)

DARRELL, William: *A supplement to the first part of the Gentleman instructed with a word to the ladies. Written for the instruction of the young nobility of both sexes*. London, 1708.

Téli éjszakák. Válogatás Faludi Ferenc prózai műveiből. (szerk.: SZÖRÉNYI László) Magvető, Bp., 1978. 69-99.

Abstract

In her essay the author presents the problems related to women's education in the Age of the Enlightenment. In the mentioned period in Hungary several writings were produced regarding the education of girls, and women's need and possibilities concerning culture. The number of such writings was naturally less than the number of similar works written in French, English and German, nevertheless their analysis makes obvious that they didn't differ neither in their content, nor in their ideology. Some of the literary works of the period hinted briefly at women's need for culture, at the education of girls and women's vocation. The investigated Hungarian sources reflect the 18th century European need for developing girls' education and emphasize the womanly tasks and responsibilities connected to motherhood and childcare. Though, the aim to make a connection between girls' education and the cultivation and preservation of the mother tongue is a solely Hungarian characteristic.

Kulcsszavak: *felvilágosodás, művelődés, pedagógia, nőnevelés, nőmozgalom*

Brachinger Tamás:

A HELYI HATALOM ÉS A HELYI TÁRSADALOM KAPCSOLATÁNAK DIMENZIÓI HÁROM JELENTŐSEBB TELEPÜLÉSEN.

1. Bevezető

A civil szervezetek életképességének indikátora lehet kapcsolati hálóik kiterjedtsége, kapcsolataik hasznáramlásának dinamikája, hálózataik forrásteremtő ereje. A kapcsolathálózat a társadalmi hálózatban résztvevő érdekeltkekből, valamint a közöttük fennálló kapcsolatokból áll össze. Az érdekeltek lehetnek egyének, szervezetek, vállalatok, azaz kollektív társadalmi alakzatok, kapcsolatuk a közöttük fennálló különféle típusú kötések halmazaként határozható meg.¹ Ezzel kapcsolatban érdemes azt a körülményt figyelembe venni, hogy hazánkban a közjogi státusszal bíró önkormányzatok szerepe hangsúlyos, mert nem csak a közszolgáltatás-szervezésben, hanem az infrastruktúra- és gazdaságfejlesztésben is szerepet vállalnak. Az önkormányzati feladat- és finanszírozási rendszer központosítási szándéka, az állam lokális szerepének feltételezett erősödése újabb kérdéseket vethet fel, azért is, mert a lehetséges partnerek forrásszerzése és forrásteremtő képessége esetleges, nehezen kiszámítható, a civil társadalom a legtöbb településen fejletlen, a gazdasági szervezetek ereje differenciált, területi eloszlása egyenetlen, így a hálózatokban nem tud fenntartható és erős pozíciókat szerezni.²

2. Fogalmi keretek

A kelet-közép-európai régióban a civil társadalom nem valamiféle abszolút érték, mert autonómiája korlátozott, alárendelődött az állam céljainak. A rendszerváltozás ezt az alapviszonyt próbálta megváltoztatni.³ A polgári öntudat és önbecsülés, a társadalmi cselekvőképesség kibontakozásával kapcsolatban húsz évvel ezelőtt táplált illúzióikhoz képest alábbhagytak a várakozások, hiszen a kultúraváltás, a mentalitásváltás nem megy egyik napról, vagy akár egyik évtizedről a másikra. Keserves folyamat eredményeképpen született meg – úgy negyed százada – a magyarországi civil társadalom. Az eredmény: egy koraszülött. Nálunk az eltökélt civil társadalom nem a demokratikus politikai rendszer kialakulásának volt a társadalmi előfeltétele, hanem paradox módon az átalakuló politikai rendszer sietette világrajövetelét. Ahhoz, hogy állapotáról pontos ismereteink legyenek, nem elég például a nyilvántartott egyesületek vagy alapítványok számát ismernünk.

A civil társadalom valódi erejét messze nem e szervezetek statisztikai mutatói, hanem a deklarált vagy látens társadalmi-gazdasági küldetésük

---

¹ Csizmadia Zoltán: *Kapcsolathálózatok és társadalmi tőkék*. A társadalmi viszonyok felértékelődése a szociológia legújabb szakaszában. In: Némedi Dénes (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Napvilág, Budapest, 2008. 265–318.

² Pálné Kovács Ilona: *Városi terek kormányzása és a városi rezsim*. Egy induló kutatás margójára. Tér és társadalom. 2010. 4. sz. 3–27.

³ Seligman, Adam B.: *A civil társadalom eszméje*. Kávé Kiadó, Bp., 1997. 22–23.

mögött meglévő elszántság és az ahhoz nélkülözhetetlen szubjektív feltételek adják. Kétségtelen tény, hogy a hazai civil társadalom nyolcvanas évekbeli – a lengyelországihoz képest visszafogott – magához térése az államhatalommal, állampárttal szembeni pozíció elfoglalását jelentette. Később ez a pozíció megváltozott és – a működő demokráciák gyakorlatával megegyezően – az állammal való kooperáció irányába fejlődött. Ez a folyamat, ha úgy tetszik fejlődés napjainkban is zajlik.

A hardverrel nincs baj, a szoftverrel annál inkább. Előbbi az alkotmányos kereteket jelenti, utóbbi a civil társadalom ethoszát. Az elmúlt húsz év társadalomtektonikája viszont azt mutatja, hogy a szubjektív feltételek (a polgárosodás szintjére gondolok) – ebben kétség kívül vannak a térségbeli országok között is különbségek – még nem állnak készen az állam akaratától függetlenül is meglévő autonómiák fennállásához, sőt, ahogy azt például hazánkban láthatjuk, az alkotmányozási folyamat elbizonytalaníthatja – hosszabb távon persze meg is erősítheti – a társadalmi életben felbukkanó autonómiatörekvéseket.

A civil társadalom ideáltípusát leírhatjuk az alábbi feltételek teljesülése mentén; egyfajta civilizált közélet, íratlan szabályrendszer, diskurzus, amelynek alapjai a jogállam, a demokrácia, a polgári felelősség, a tolerancia, az állampolgári cselekvőképesség.

Az ideáltípus megalkotásakor feltételezzük, hogy adott az adekvát, azaz demokratikus társadalom keretrendszere. Igaz, ez a tyúk és a tojás problémáját veti fel.

Érdeemes az adekvát fogalmak között röviden foglalkoznunk a demokrácia definíciójával a következő okból. Régióink országai előtt, a rendszerváltozás óta eltelt több mint két évtizedes fejlődés dacára két út áll: a demokratikus fejlődés elindulhat a deliberatív demokrácia és az ún. irányított demokrácia irányába. Nyilvánvaló, hogy ez nem elválasztható az adott társadalom demokratikus érettségétől, a civil társadalom kiterjedtségétől, vagyis térségünk országai esetében sok-sok még a bizonytalanság a követendő utat illetően. A demokrácia olyan irányítási és igazgatási rendszer, amelyben az adott politikai közösség igazgatja ügyeit, de amelyet nem irányíthat semmiféle, magát a rendszeren kívülre vagy a rendszer fölé helyező politikai erő. Bármekkora többséget szerezzen is a törvényesen lebonnyoltott, szabad választásokon egy politikai szereplő, ez még nem helyezi őt a többi politikai szereplő, a már kialakult demokratikus instanciák, autonóm szervezetek, független hatalmi intézmények, maga a demokratikus rendszer fölé. A demokratikus választásokon sok minden képezheti választás tárgyát, csak maga a demokrácia nem.

A 21. század elején változatlanul képvisleti demokráciák működnek. A „deliberatív demokrácia” elfogadja ezt a status quot, de nem ismeri el, hogy a reprezentatív rendszer egyetlen alkalmas forrása a demokráciának, a fejlődésnek. Ebben a demokrácia-felfogásban nem az érdekcsoportok versenye, hanem a közjóról alkotott nézetek köré szerveződő társadalmi nyilvánosság a kulcselem.⁴

---

⁴ Elster, Jon (ed.): *Deliberative Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

A túlírányított demokrácia – eredetileg szverhupravljajemaja demokratyija ami Nyikolaj Petrov orosz politológustól származik – a végrehajtó hatalom parancsuralmát jelenti. Az "irányított demokrácia" szóösszetétel tehát fából vaskarika. Olyan típusú "irányítottságra" utal, amely a demokrácia részleges és/vagy fokozatos felszámolásának felel meg. Irányított demokrácia akkor jön létre, ha valamilyen vélt, szuggerált vagy szántszándékosan előidézett válsághelyzetben a demokratikus rendszer egyik hatalomért versengő szereplője a többi szereplő fölé és egyben a rendszeren kívülre helyezi magát. Így, a demokratikus döntéshozatal egész folyamata, az egyes hatalmi ágak, a pártok, a helyi hatalom képviselői, még a nyilvánosság is elveszti autentikusságát és olyan „helyről” irányítják, amely kívül van a demokratikus rendszeren.

Ez a modell a demokratikus akaratképzés minden szintjén létrehozza a maga visszacsatolási rendszerét, beépül a demokrácia addig intézményesült döntési-hatalmi szintjeibe. Az irányított demokrácia zárt, de nem statikus rendszer. Belső dinamikáját a fokozódás adja. A problémákra, amiket ő maga idéz elő a rendszer végletes centralizációjával és a demokratikus visszacsatolás mechanizmusainak kikapcsolásával, egyetlen orvosságot ismer: az irányítottság fokozását.⁵

A túlírányított demokráciával ellentétes kormányzati gyakorlatként értékelhetjük a governance fogalmával leírható mechanizmust. Ebben az esetben az állam elveszti hatalmi monopóliumát a közpolitikai döntések meghozatalában, mert ezeket a döntéseket a szereplők sokfélesége hozza meg az ún. közpolitikai hálózatok keretében, „egy sokszereplős hálózati térben”. A fogalomhasználatban a legkisebb közös többszörös, hogy a köz- és a magánszféra közötti éles határok tompulnak, amelynek következményeképpen nő a döntések körüli bizonytalanság, valamint megszűnhet a döntéshozatal állami monopóliuma.⁶ A kérdés nem az, kié a hatalom, hanem az, hogy az érdekeltek kapacitásait milyen módon tudják egyesítése a közös érdekek érvényesítéséért.⁷

A közhatalom biztosította hegemonia megtörését Lester M. Salamon mutatja ki a hagyományos kormányzás és az új típusú kormányzás összehasonlításával: a hagyományos kormányzás ismérvei hierarchikus viszonyokkal, a köz- és magánszféra rigorózus szétválasztásával, ukázokkal írhatók le. Az új típusú kormányzás (*governance*) kritériumai technikákat, eszközöket, hálózatokat, a köz és magánszféra közötti határ elmosódását, az egyezkedés „kultúráját” jelentik.⁸

Témánk szempontjából kulcsfogalomként értékelhetjük a helyi társadalom fogalmát. A helyi társadalom a legtöbb civil szervezet működésének, társadalmi- gazdasági-politikai hatást kifejtő tevékenységének közvetlen

---

⁵ Szilágyi Ákos: *Túlírányított demokrácia*. Kalligram, Pozsony, 2011. 35-100.

⁶ Gajdushek Ferenc: *Governance, policy networks* – informális politikai szereplők a döntéshozatalban. *Politikatudományi Szemle*. 2009/ 2. 58-81.

⁷ Pálné Kovács Ilona: *Helyi kormányzás Magyarországon*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2008. 95.

⁸ Salamon, Lester M: *The New Governance and the Tools of Public Action: An Introduction*. In: Salamon, Lester M (ed.): *The Tools of Government. A Guide to the New Governance*. Oxford University Press, Oxford, 2002. 9.

kontextusa. Davis szerint: „a közösség az a legkisebb területi csoport, amely az emberi élet minden aspektusát képes felölelni.”⁹ Örök dilemma az adekvát társadalmi feltételek, azaz a demokrácia keretei között, hogy a helyi társadalom foglaltatik-e benne az önkormányzatban vagy inkább az önkormányzat a helyi társadalomban? Térségünkben a kérdésfeltevés azért nem indokolatlan, mert a tanácsrendszer hagyatéka nyomán még mindig meghatározóbb az önkormányzatnak a közhatalmi, mint településközösségi aspektusa.

Valójában a három karakteres önkormányzati értékrend érvényesül.¹⁰

- Igazgatási, bürokratikus.
- Racionális, üzleti.
- Civil, közösségi szellemű.

Ezek között ösztönösen vagy tudatosan, de mindenképp választunk, valamilyen arányokat teremtünk a települések irányításának gyakorlatában. Nem véletlen tehát, hogy oly sokféle – gyakran tartalmilag „túlcsonduló” – kifejezést használunk annak megragadására, ki és milyen módon szervezi, irányítja a települési közösségek életét, teremt meg a polgárok mindennapos szükségletei kielégítésének feltételeit. Ha erre a polgároknak, a közszolgáltatások igénybevevőinek, a választóknak közvetlen ráhatásuk van, ha ebben igényük szerint közvetlenül is részt tudnak venni, ha közösségi igényeik kielégítésében szándékuk és lehetőségeik szerint maguk is részt tudnak venni, akkor ez ún. civil önkormányzás.

Amennyiben a helyi közösség önigazgatásaként értelmezzük az önkormányzatiságot, akkor a társadalmi részvétel fogalmát is érdemes figyelembe venni. Funkcionalista megközelítésben a társadalmi részvétel lényege, hogy „a választási folyamatnál (képviselési demokrácia a szerző) pontosabban kiderüljön, hogy ki mit gondol. Így, sok szereplő tevékenységének szinergiája lehet a fejlődés motorja.”¹¹ A társadalmi részvétel értelmezésének a súlypontjai országonként eltérő helyen lehetnek.

A társadalmi részvétel értelmezése során manifesztálódnak a helyi közösségek és a helyi hatalom, mint a helyi társadalom két érdekeltje közötti különbségek, amelyek – a történelmi előzmények figyelembevételével – az alábbi séma alapján kifejezetten a hazai viszonyokra alkalmazzunk:

---

⁹ Gergely Attila (1973): A települési közösség vizsgálatának keretei az amerikai szociológiában. (Kézirat). 23.

¹⁰ Gáspár Mátyás: Magad uram....a civil önkormányzás alapvonalai. In *Együttműködési lehetőségek civil szervezetek és a helyi önkormányzatok között*. Budapest, 1997. DemNet Könyvek 3. 33.

¹¹ Pallai Katalin: Társadalmi részvétel. TÖOSZ, Budapest, 2010. 11.

1. ábra

Az önkormányzatiság és a civil alaptulajdonságok ellenpárjainak Sebestény-féle értelmezése

Önkormányzatok		Civilek
Képviseleti demokrácia	↔	Részvételi demokrácia
Paternalizmus	↔	Függetlenség
Változó és komplex értékrend-szer	↔	Állandó és homogén értékrend-szer
Eredmény-orientált	↔	Érték-orientált
Formalizált	↔	Informális
Összetett döntési folyamat	↔	Ad hoc döntések
Lassú, kiszámítható	↔	Gyors, kiszámíthatatlan
Financiális korlátok	↔	Humán erőforrás korlátok
Szabálykövetés	↔	Célkövetés
Felelősség	↔	Elkötelezettség

Forrás: Sebestény (2011)¹²

A különbségek kimutatása mellett érdemes a participációs modellek oldaláról is vizsgálni az önkormányzatiság érvényesülésének problémáját. Az Arnstein-féle participációs modell (2. ábra) – ami a lakossági részvétel létrája nevet kapta – a közösségi részvétel nyolc szintjét különbözteti meg. Ebben a modellben a részvétel mélysége és dinamikája a teljes passzivitástól az öngazgatásig terjedhet, azaz a létra legfelső fokán valósul meg a hatalommegosztás. A részvétel elmélyülésében kulcstényezőnek tekinti az információt – ahogy Bánlaky Pál is fontos tényezőként említette a helyi társadalom definiálásakor –, amely nélkül nem lehet érdemben a döntéseket befolyásolni vagy a társadalmi ellenőrzést gyakorolni.¹³

3. Módszertani keretek

Alapsokaságnak több megközelítés kínálkozott: a KSH (2009) adatgyűjtése alapján a következő adatok állnak rendelkezésünkre:

A bajai székhelyű nonprofit szervezetek száma 307; a szekszárdi székhelyű nonprofit szervezetek száma 406; a kecskeméti nonprofit szervezetek száma 752.

A minta mérete:

Ebből képezhettük volna a Baja N:307; Szekszárdon N:406; Kecskeméten N:752 elemszámú alapsokaságot. Nem így jártunk el.

¹² Sebestény István: *A helyi önkormányzatok és a civil szervezetek együttműködésének dimenziói, a kapcsolatrendszer funkcionális elemzésének és mérésének lehetőségei*. Doktori értekezés. PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola. Politikatudományi Program, Pécs, 2011.

¹³ Arnstein, S: A ladder of citizen participation. LeGates, R.T.-Stout, F. (ed): *The City Reader*. Routledge, New York, 2010. 240-252.

Lehatárolási szándékok: eleve kizártam a vizsgálatból azokat a szervezeteket, amelyek ugyan szerepelnek a nonprofit adatgyűjtésben, de nem tekinthetők valódi civil szervezetnek. Ennek alapján kiesnek elemzésünkől azok a szervezetek, amelyeket az adekvát jogszabály expressis verbis megemlít, valamint a nonprofit gazdasági társaságok. Utóbbiakra mindhárom településen van példa. Jellegzetességük, hogy azokat főleg az önkormányzat alapítja kötelező és/vagy vállalt feladatok ellátására, mégis szerepelnek a nonprofit adatgyűjtésben, mivel kívül esnek az államháztartáson és jog gazdasági társaságoknak tekinti azokat.

Szintén nem szerepelnek a vizsgálatban azok a helyi közösségek, amelyek nem rendelkeznek jogi személyiséggel. Mindegyik településen található jó néhány szerveződés, amely nem egyesületi formában, hanem jogi személyiség nélkül működik. Ezzel kapcsolatban egyik településen sem készítették adatbázist és értelemszerűen semmilyen állami (megyei bíróság, KSH) nyilvántartásban sem szerepelnek. Működésükről leginkább egyes, befogadó közintézmények környékén szerezhettünk benyomásokat. Ezeket a szervezeteknek a jellegzetessége, hogy irányultságuk és tevékenységük erősen behatárolt, nem feltétlenül törekednek a „policy networkökbe”, tehát nem akarnak a várospolitika, a településközösség átfogó alakításába bekapcsolódni. A lehatárolásánál még ennél is tovább mentem, mivel – Sebestény István terminológiáját használva – az önkiszolgáló és a céltámogató szervezeteket is figyelmen kívül hagytam.¹⁴

A minta megállapítása:

Így a civil szervezetek meghatározott körévé – mindhárom településen – az ún. települési vagy térségi (Baján [sic!]) civil ernyőszervezet vagy civil kerekasztal tagszervezeteit tettem, mert feltételeztem, hogy ezek a szervezetek kívánják formalizálni a kapcsolatukat a helyi hatalommal.

Az elemszámok ennek alapján:

Baján N: 65 (ebben az esetben nem számoltunk a nem bajai székhelyű tagszervezetekkel), Kecskeméten N: 120, Szekszárdon N:61.

A kutatómunkában alkalmazott módszerek: interjúk strukturált beszélgetések formájában, publikált statisztikai adatok másodelemzése, tartalom (dokumentum) elemzés, attitűdvizsgálat Likert-féle válaszkategóriák alkalmazásával, résztvevő megfigyelés (fórumok, bizottsági ülések, civil rendezvények).

4. A kutatás közvetlen kontextusa

Három települést választottam előfeltevéseim igazolásához. A kiválasztott települések méretüknél és térségi szerepüknél fogva jól reprezentálják a vidéki Magyarországot, a helyi társadalom attitűdjeit. Kecskemét és Szekszárd megyei jogú városok, egyszersmind megyeszékhelyek, Baja, a 20. században – rövid ideig – ugyancsak betöltötte a megyeszékhely-szerepét és hosszú ideje táplál megyei jogú városi ambíciókat tekintettel lélekszámára és

---

¹⁴ Sebestény István: A nonprofit szektor funkcionális megközelítése – a nonprofit prizma. *Statisztikai Szemle*, 2001/4–5. 335–355.

a bácskai térségben betöltött centrális funkcióira. Kecskemét hazai összehasonlításban igazi nagyváros – több mint százezres népességével – és modernizációs sziget. Baja és Szekszárd középvárosok, népességszámuk alapján a 25 legnépesebb hazai település között található mindkettő. Egyszersmind erősen vidékies, rurális vonásokkal is rendelkező településeket választottam. Ezek a szempontok arról biztosíthatnak, hogy megfogalmazott dilemmáim igazolására adott válaszaim ne kuriozitások, hanem a szélesebb társadalmi kontextusban is alkalmazható tételek legyenek.

5. A kutatás egyes eredményeinek bemutatása

Adatgyűjtéssel a következő területeken jutottam értékelhető eredményekhez mindhárom településen:

1. A városi civil integrációs szervezet, az együttműködés formális szervezői és a civil nyilvánosság megnyilvánulási formái.
2. Támogatáspolitikák, policy közösségek.
3. A civilek közvetlen politikai szerepvállalása.
4. A civilek hatalomról fűződő attitűdjei.
5. A hatalom-civil együttműködés intenzitása.

Az eredményeim közül – a terjedelmi korlátokra tekintettel – ebben az írásban a civilek közvetlen politikai szerepvállalására vonatkozó eredményemet, továbbá a helyi hatalom és a helyi közösségek közötti viszony minőségéről kialakított véleményemet foglalom össz

5.1. Civilek a politikai pályán

A civilek közvetlen politikai szerepvállalására (jelöltállítástól a mandátumszerzésig) számos hazai példát találunk. A képviselői demokrácia alanyai a választók mellett alapvetően a politikai pártok. A helyi politikai arénában – különösen a kilencvenes években – volt ez a jelenség megfigyelhető. Mindhárom városban – eltérő jelentőséggel – találtunk erre példát. A képviselői demokrácia megtettesítői a politikai pártok, a részvételi demokrácia kereteit viszont a civil szervezetek adják. A civilek politikai arénában való bekapcsolódása felfogható a demokratizálódó társadalom gyerekbetegségéként is, amely a rendszerváltás utáni második évtizedben jelentős teret veszített.

A civil szervezetek politikai szerepvállalásának, politikai magatartásának magyarázata lehet, hogy érdekközpontjukat, a közhatalomból való részesedés segítségével próbálják növelni. „Az érdekközpont az a folyamat, amelynek során az egyének és a csoportok követelései és erőforrásai szignifikáns döntési javaslatokká állnak össze. A javaslatok akkor válnak fontossá, amikor komoly politikai erőforrások sorakoznak fel mögöttük (Almond-Powell, 1999)¹⁵.

Egy adott politikai szereplő hatalma annak függvénye, hogy hányszor kerül abba a pozícióba, amelyben szavazatával fordulatot képes elérni. „A definíció megalkotásánál figyelembe kell venni, hogy a hatalomindex számí-

---

¹⁵ Almond, Gabriel A.- Powell, G. Bingham (szerk.): *Összehasonlító politológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

tásának csak olyan formalizált szavazások esetén van értelme, amelyeknél egyértelműen meghatározhatók (tehát nincs látencia a szerk.) a résztvevők, illetve a döntéshozatal szabályai” (Bogdanor, 2001:506-508)¹⁶.

A civilpártosodás alapproblémájának megértéséhez készítettem az alábbi sémát.

1. táblázat

Civil magatartás változása a politikai részvételben a „létező” képviseleti demokrácia keretei között

Autentikus civil szereplővel kapcsolatos szerepeltvárások.	Civil szereplő a politikai szintén.
<ul style="list-style-type: none"> - Érdekérvényesítéskor világos az érdekeltek pozíciója; kiszámítható. - A függetlenség magától értetődő. - A mi-tudat fenntartható. 	<ul style="list-style-type: none"> - Érdekérvényesítéskor nem világos az érdekeltek pozíciója (kint is vagyok bent a hatalomban); kiszámíthatatlan. - Az autonómia „kényszeres” hangsúlyozása. - Tagság identifikációs problémái.

Forrás: Brachinger, 2010¹⁷

A civilek politikai szerepvállalásának megítélése mindhárom településen hasonló, függetlenül az adatközlő hatalomhoz fűződő viszonyától. A döntéshozók, a hivatali apparátus és a civil notabilitások is úgy értékelték, hogy zsákutca, ha a civilek szervezett formában vesznek részt a helyi közhatalom gyakorlásában és nem más módon – például policy közösségekben – kapcsolódnak a döntésekhez, mivel elvesztik nehezen fenntartható függetlenségüket, gyakran kompromittálódnak, kijátszhatók egymás ellen és hatalmi érdekből manipulálhatók is. A nem fenntartható szervezeti háttér, a humán erőforrás problémák, a gazdasági dependencia determinálja ezeket a következményeket. A tagság számára identifikációs problémát jelenthet a szervezet új státusza. A település közvéleménye előtt veszíthet függetlenségéből, autentikusságából, amikor – paradox módon – egy-egy várospolitikai kérdésben megnyilvánul.¹⁸ Egyetértés mutatkozott viszont abban, hogy a döntéshozó legyen nyitott és fogékony a helyi civil társadalom törekvéseire és ehhez a legjobb módszer, ha maguk is civil kötődésekkel rendelkeznek. A szerepvállalás sorrendje azonban ebben az esetben jelentőséggel bír. Nagy különbség van például a 2010-től hivatalban lépő kecskeméti alpolgármeste-

¹⁶ Bogdanor, Vernon (szerk.): *Politikatudományi Enciklopédia*. Osiris, Budapest, 2001. 506-508.

¹⁷ Brachinger Tamás: Helyi társadalom az önkormányzatban, önkormányzat a helyi társadalomban. in Kákai László (szerk.): *20 évesek az önkormányzatok*. Publikon, Pécs, 2010. 519-531.

¹⁸ Brachinger Tamás (2007): A 2006. évi önkormányzati választások eredményeinek elemzése a civil szervezetek szempontjából, a megyei közgyűlések, és a megyei jogú városok vonatkozásában, *Comitatus*, 2007/1. 56-69.

rek egyikének jelentős civil múltja és az egyik 2006 óta pozíciót betöltő, de 2011-ben tisztségéről lemondó bajai alpolgármester indítékai illetve szerepfelfogása között. Előbbi az egyik legjelentősebb kecskeméti civil szervezet vezetőségi tagja, aktivistája volt. Döntéshozóként felfüggesztette tagságát, ugyanakkor feladatkörébe került a civilekkel kapcsolatos önkormányzati feladatok irányítása. A bajai eset más, ott egy jelentős sportegyesület elnökévé választották az alpolgármestert, amelyben döntő tényező volt az általa betöltött hivatal. Az adatközlők a döntéshozók ilyesfajta irányultságát nemkívánatosnak tekintették mindhárom városban, azzal a megjegyzéssel, hogy a hazai viszonyok jellegzetességéként értékelték ezt a magatartást

Ezt igazolja Pálné Kovács Ilona önkormányzati tisztségviselők szerepével kapcsolatos álláspontja. Helyzetüket mindenképpen kiemelkedőnek tartja a helyi politikában, nemcsak az önkormányzati szervezetben. A szekszárdi civil referens nemzetközi tapasztalataira hivatkozva erénynek nevezte, ha a politikus komoly NGO-s előélettel rendelkezik, sőt, a fejlődés jelének fogja tekinteni, ha választók ezt méltányolják. Egy másik vélemény szerint ideális lenne, ha a politikusok a civil közegből jönnének, „humán menedzserek” lennének.

A három településen eltérő jelentőséggel kaptak szerepet a mandátumszerző „civilpártok”. A hazai választásokon a terminológia jelölő szervezetek megnevezésére a politikai párt és a társadalmi szervezet kategóriáját használja. Esetünkben tehát társadalmi szervezetekről van szó. Az 1998-2002 közötti periódus egyébként a civil expanzió időszaka. Sem előtte sem utána nem szereztek annyi saját jogú mandátumot társadalmi szervezetek a városokban, megyei jogú városokban és a megyei közgyűlésekben, mint ebben a ciklusban. A jelenséget magyarázata, hogy a rendszerváltozás utáni sorrendben harmadik választáson vált igazán határozottá az igény a választók részéről – elsődlegesen helyi szinten – a politikai verseny depolitizálására, ami fából vaskarikának bizonyult. Erre a keresletre sikerrel reagáltak a lokálpatrióta civil szerveződések, akik a genius loci szellemiségét a politikai értékválasztások elé helyezték.

Civil mandátum két helyen, Baján és Kecskeméten volt befolyással az erőviszonyok kialakítására vagy átalakítására. Baján 1998-ban, Kecskeméten 1998-ban és a 2002-es önkormányzati ciklusban szorult rá a városvezetés, hogy alkalmanként szövetkezzen a civilekkel. Az együttműködés egyik településen sem tekinthető valódi működési koalíciónak, inkább ad hoc kooperációnak, amely többször tette kiszámíthatatlanná a döntések kimenetelét.

Baján 1998-ban az Új Régió Egyesület szerzett önállóan két mandátumot. Kecskeméten, saját jogon kapott a Kecskeméti Lokálpatrióták Egyesülete (KELE) négy, illetve a Szövetség az Európai Kecskemétért (SZEK) kettő mandátumot. A KELE eredményét felértékeli, hogy két mandátumot egyéni választókerületben szerzett, ami országosan is kiemelkedő teljesítménynek számít, mivel társadalmi szervezet kivételesen tud önállóan (párttal kötött választási szövetség megkötése nélkül) egyéni mandátumot szerezni. A politikai pártok egyik helyen sem tudtak stabil többséget kialakítani ebben az önkormányzati ciklusban, így alkalmi koalíciók alakultak a döntéseknél ezeknek a szervezeteknek a bevonásánál. Mindkét helyen, az akkor hivatalban lévő polgármester válasza szerint megkerülhetlenné váltak a döntések-

nél ezek a szervezetek. Az Új Régió Egyesület komoly erőforrásokkal rendelkezett, amit a jelöltek személyes hitele, tekintélye generált. A jelöltek 1998-as összetétele egyfajta „politikai ökumenizmusnak” tekinthető. Ennek a szerveződés megteremtette a saját nyilvánosságát egy hetente jelentkező Délvidék című közéleti hetilappal. Az egyesület egyik képviselője tanácsnoki tisztségre került.

Szekszárdon a Szekszárdi Polgári Szövetség egy kompenzációs listás mandátummal nem tudott komoly politikai befolyásra szert tenni.

A 2002-es önkormányzati ciklusban érezhető a visszarendeződés. Baján az Új Régió Egyesület egyetlen mandátumot szerzett, már a Fidesszel kötött választási koalíció eredményeképpen. Ezzel meg is szűnt autentikus politikai szereplőnek lenni. Kecskeméten továbbra is öt civil mandátum „keletkezett”, amelyen azonban már három szervezet osztozkodott, a KELE, két, listán szerzett mandátumával már nem ismételte meg a négy évvel korábbi eredményét. A SZEK abszolválta a 1998-as eredményt és új szereplőként az Összefogás Kecskemétiért Egyesület (KÉVE) tudott még „helyi politikai tényezővé” válni. Az önkormányzat döntéshozatalában szerepet játszó társadalmi szervezetek kecskeméti pozícióját felértékelte a polgármester és az őt támogató Fidesz-KDNP frakció viszonyában bekövetkező konfliktus, amely végül szakításhoz, a polgármester politikai helyváltoztatásához (SZDSZ) vezetett.

Szekszárdon 2002-ben egy mandátummal került a közgyűlésbe a Tolna Megyei Emberekért Egyesület (TMESZ). Ennek a szervezetnek a létrehozásában jelentős szerepet játszott a helyi hatalommal szemben megfogalmazott politikai revansizmus és kifejezetten a választásokra alapították. A TMESZ megyei listát is állított a tízezer feletti települések választókerületében, de mandátum nem realizálódott. A szekszárdi közgyűlésben, a parlamenti matematika szempontjából nem játszott szerepet a társadalmi szervezet viszont a szervezet kompenzációs listáján második helyet elfoglaló jelölt, a helyi Vállalkozói Szalon alapítója, a Szekszárdi Civil Kerekasztal későbbi elnöke, befolyásos civil tényező volt a városban. Külső bizottsági helyet kapott. A városban, ebben az időszakban erős civil érdekérvényesítés valósult meg, függetlenül a mandátumszámtól. Hasonló – a formális részvételen túlmutató – helyzettel találkozhatunk 2002-2006 között Baján ahol a BÁCISZSZ titkára az Ifjúsági és Sport Bizottság, valamint 2010-től Kecskeméten, ahol az ottani CK gesztorszervezetének vezetője a Szociális Bizottság külső tagja.

A 2006-os választáson már egyáltalán nem számottevő a civilek közvetlen politikai szerepvállalása és annak eredményessége a vizsgált településeken. Baján egy, kifejezetten a választásokra alapított szervezet szerzett listás mandátumot, ahogy Kecskeméten is. Szekszárdon egy-egy listás mandátumot szerzett két szervezet. Egyikük egy német nemzetiségi egyesületnek illetve egy lokálpatrióta szervezetnek a választási együttműködése, a másik a Szekszárdi Védegylet, amely társadalmi szervezetként indult, de esetében nyilvánvaló volt a politikai indíték. A politikai párt és a tisztán helyi politikai-közéleti indíttatású szervezetek között van egy köztes kategória, ahol mani-

fesztalódik a politikai szándék, de egyesületi keretek között.¹⁹ A 2010-es önkormányzati választáson a Jobbikkal vegyes szövetségben szerez ugyanez a szervezet mandátumot. A másik két településen 2010-ben már nincs sem önálló, sem vegyes szövetségben realizált civil mandátum.

Amennyiben a döntéshozatal részének tekintjük az önkormányzati bizottságokat – tekintettel az átruházott hatáskörökre –, akkor említésre méltó az a szekszárdi kezdeményezés, amely még a 2006 előtti időszak – korszak – „terméke” és mindenképpen unikális a hazai gyakorlatban, holott azt sugallja a jelenleg hatályos önkormányzati törvény 24§ 2. bekezdése is. A helyi hatalom és a civil kerekasztal megállapodott arról, hogy a soron következő választáson – a 2006-os választásra vonatkoztatva – az eredménytől függetlenül a civil oldal jelölheti a bizottságok külső tagjait. A megállapodást – feltehetően az eredménytől nem teljesen függetlenül – nem hajtották végre.

Az önkormányzati törvény lehetőséget ad településrészi önkormányzatok létrehozására települési képviselők, más választópolgárok, amelynek jogállása az önkormányzati bizottságokkal egyenértékű. A képviselő-testület adott településrészt érintő ügyekben egyes hatásköreit átruházhatja a településrészi önkormányzatra, anyagi eszközöket adhat számára.

A vizsgálatban szereplő városok közül Kecskeméten gyakorlat a településrészi önkormányzatok létrehozása. A „részönkormányzatok” határai igazodnak a választókerületek határaihoz és a teljes várost lefedik. Jelenleg 13 városrészi önkormányzat működik, a korábbi ciklusban több, tekintettel az egyéni választókerületek számának csökkentésére. A civilek politikai szerepvállalásának ez is lehetséges módja, bár ebben az esetben jelölőfórumokat tartanak, ahol többségi szavazással kerülnek megválasztásra a választópolgárok, akik mellett a választókerületben élő települési képviselők automatikusan tagjai a grémiumnak. A településrész választópolgárai ebben az esetben nem jelölőszervezetek jelöltjei, de természetesen képviselhetnek kisebb-nagyobb közösségeket. Nem szabad túlértékelni a részönkormányzatok szerepét, de mindenképpen fontos (ön)reprezentációs fóruma a képviselőknek, ami a képviselői fogadóóránál, a városrészi fórumoknál és a közmeghallgatásoknál jobban szolgálja a dialógust és a lakossági csoportok – nemcsak egy-egy háztartás – visszajelzéseit is integrálni tudja. A településrész polgárainak, közösségeinek lehetősége van a reprezentációs és az ellenőrzési funkció kifejezésére. A helyi statútum szerint a részönkormányzat 10-40 fős testület, amely már megfelelően reprezentálhatja a „szomszédsági egység” elvárásait.²⁰ A részönkormányzatok működésének jobb megértéséhez fontos szempont lehet az egyes személyek „politikai beállítottsága”, amire nem terjedt ki a kutatómunkám, csak a meglévő interjúkra tudok hagyatkozni. A vélemények megoszlanak arról, hogy a képviselők szervilis magatartást tanúsítanak vagy éppen autonóm módon állnak ki egy-egy ügy vagy közösség mellett. Egyik adatközlő szerint, aki maga is tagja az egyik részönkormányzatnak, a

---

¹⁹ Brachinger Tamás: *Civilek és politikai hatalom*. Civil szemle. 2005/2., 50.

²⁰ Varga A. Tamás–Vercseg Ilona: *Közösségfejlesztés*. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 1997. 69–77.

részönkormányzati képviselők megválasztását „úgy szervezik meg, hogy lojális emberek kerüljenek oda.”

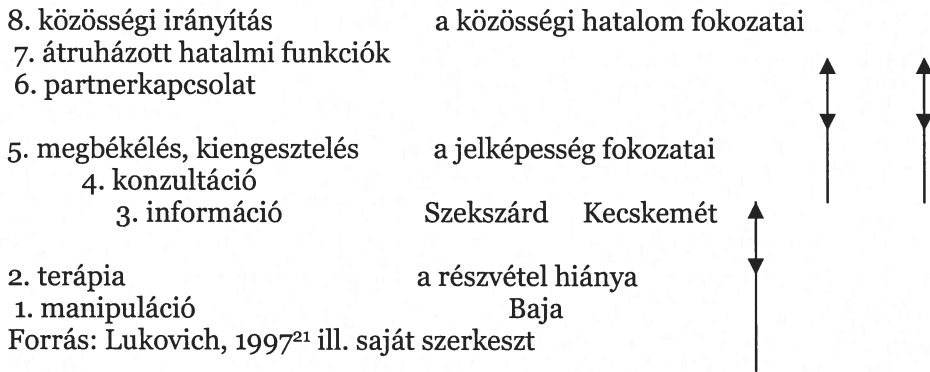
A 2010-es önkormányzati ciklus eddig megtartott részönkormányzati üléseiről készült jegyzőkönyvek áttekintése alapján csupán az állapítható meg, hogy a döntések nagyon jelentős részét ellenszavazat és tartózkodás nélkül fogadják el. A döntések elsősorban a választókerületi források elosztására irányulnak.

5.2 A hatalom-civil együttműködés intenzitása

A participáció, a kooperáció és az integráció mechanizmusai értékként, vagyis a hétköznapi kultúra jellegzetességeként eltérő mértékben vannak jelen a három településen, de a létramodell harmadik szintjén még egyik helyen sem tudott megkapaszkodni a társadalmi részvétel. Az éremnek két oldala van: a helyi közösség oldaláról részvételi hajlandóságot, a helyi hatalom oldaláról bevonási hajlandóságot célszerű megfogalmazni. Az alábbi ábrán a jelöléssel – kétirányú nyíl – azt kívántam demonstrálni, hogy nem stabilizálódtak az adott szinten a policy közösségek, de ingaszerűen eléri a hatalom, a döntések magasabb szféráit.

2. ábra

A participáció mélysége a vizsgált településeken az Arstein-féle modell alkalmazásával.

A KSH, az önkormányzatok és a civil szervezetek kapcsolatát felmérő adatgyűjtést utoljára 2004-ben végzett. Hangsúlyozottan „hatalmi” aspektusból²² ismerhettük meg az adott településre vonatkozó – esetenként szélesen értelmezhető kérdésekre – válaszokat. Mindhárom önkormányzat pozitív választ adott a kérdésre, hogy bevonja-e a civileket a döntés-előkészítésbe? Kutatómunkám szempontjából kardinális kérdés a civilek közpolitikai participációjának minősége: Baján passzív, Kecskeméten aktív, míg Szekszárdon intenzív részvételtől nyilatkoztak a korabeli KSH kutatás során az

²¹ Lukovich Tamás: *A posztmodern városépítészeti kihívásai*. Szószabó Stúdió, Budapest, 1997.

²² Önkormányzatok voltak az adatközlők, tehát a bevonási hajlandóságról szerezhettünk információkat.

önkormányzatok. Az adatfelvétel óta eltelt hat évben – az elkészített interjúkból levont következtetésekre alapozva véleményemet – jelentősebb fejlődés Kecskeméten következett be, Szekszárdon néhány évig tartó megtorpanásról, majd a viszonyulás újrendezéséről beszélhetünk és Baján továbbra is kezdetleges a részvételi hajlandóság a civil szervezetek, valamint a bevonási hajlandóság a helyi hatalom részéről. Közös vonás az érdekkijáráásban a nem transzparens megoldások keresése, a kapcsolati tőke magánjóságként való hasznosítására, miközben rendelkezésre állnak az érdekérvényesítés formális csatornái. A döntéshozók saját bevallása szerint igyekeznek a transzparencia irányába „terelni” ezeket a kezdeményezéseket, de a rendszer velejárójának tartják. Ezért is tartják Szekszárdon indokoltnak a civil kerekasztal jogi személlyé válását. Kérdés, hogy ez a tagszervezetek szuverenitását mennyiben korlátozná?

5.2.1. Baja

Arstein modelljében (2. számú ábra) a részvétel hiánya a jellemző, esetenként, de nem következetesen a jelképesesség szintje.

Baján, e modell alkalmazásával, a részvétel hiányát állapíthatjuk meg, de legfeljebb a részvétel (2. szint) legalsó fokáig kapaszkodhatnak az érdekek, amely az információhoz jutást jelenti, tehát a döntések befolyásolásának legalsó szintjét.²³ A kezdetleges állapot egyaránt felróható a civil integrációs szervezetnek és a helyi hatalomnak is. A BÁCISZSZ (Bácskai Civil Szervezetek Szövetsége) történetének első időszakában, abban a helyzetben volt, hogy meg tudta volna teremteni a civil részvétel kemény feltételrendszerét, de nem élt a lehetőséggel. A hatalom oldaláról nézve sokat ártott az együttműködésnek a BÁCISZSZ első elnökének politikai szerepvállalása. A stigmát a szervezet tovább viseli és a 2006 óta hatalmon lévő városvezetés nem törekszik a kapcsolatok szorosabbra fűzésére, számottevő civil partnere a BÁCISZSZ-on kívül sincs.

5.2.2. Kecskemét

A három vizsgált település közül itt a legelőrehaladottabb a polgárosodás, a vállalkozások és az értelmiség befolyása, ahogy a politikai értékrend tekintetében is ez a város a legstabilabb, ami a civilekkel kapcsolatos hatalmi attitűdöket is determinálja. Személyi változásokat nem számítva, nem volt jelentős politikai irányváltás az elmúlt évtizedben. A városban statisztikai értelemben jelentős számú nyilvántartott nonprofit szervezet már kritikus tömegnek számíthatna. Igaz, az országos helyzethez hasonlóan e szervezetek nagy része az önkiszolgáló, a csoportkiszolgáló vagy a céltámogató csoportba tartozik.²⁴ A városban már kimutatható az a szervezeti kör, amely gazdaságilag független – több lábon áll –, városon túlmutató kapcsolati hálóval, stra-

²³ Arstein, S: A ladder of citizen participation. LeGates, R.T.-Stout, F. (ed): *The City Reader*. Routledge. New York, 2000. 240–252.

²⁴ Sebestény István: A nonprofit szektor funkcionális megközelítése – a nonprofit prizma. *Statisztikai Szemle*, 2001, 4–5., 335–355.

tégiai szemlélettel, megfelelő humán erőforrással rendelkezik. Ezek a tényezők biztosítják az autonómiát. Közép vagy hosszú távon ezek a szervezetek egyenrangú partnerként szólhatnak bele a várospolitikai alakításába, ahol a manipuláció és a terápia hatástalan hatalmi eszköz.

A nyilatkozatokból az állapítható meg, hogy az önkormányzati oldal dominálja a vizsgált viszonyokat. Ezzel együtt a KVCK és az önkormányzat kapcsolata kiegyensúlyozott és számos területen eredményes. Kérdés, hogy az érdekkifejezésben a több mint száz tagszervezet heterogenitásából hogyan lesz homogén álláspont, azaz a soros elnökség mennyire képes integrálni az érdekkülönbségeket. A gesztorszervezet vezetője hangsúlyozta, hogy civil és nem szakmai álláspontot kell kifejezni, azaz az ágazati helyett a szektorális megközelítés indokolt. Az elnökség féléves rotációja egy megfelelő technika az eltérő érdekek megjelenítésére.

A társadalmi részvétel progresszív elemévé alakulhatnak a településrészi önkormányzatok. A testületek döntéseikből úgy tűnik, hogy nincs bennük valódi érdekütközés. Ezeknek a testületeknek a működését az egyéni választókerületi képviselők nagymértékben befolyásolják, tekintettel arra a körülményre is, hogy feladat- és hatásköreik az önkormányzati bizottságokéval egyenértékűek. A részönkormányzatok tagságának autentikussága kétséges.

Kecskeméten a kanonizált civil szereplők és a hatalmi oldal adatközlőinek nyilatkozataiban is hangsúlyosan szerepelt a stratégiai partner kifejezés. A közhatalmi intézmények nonprofit stratégiai partnere kifejezés a kormányzati szóhasználatban is gyakran felbukkanó motívum, akár a jogalkotási folyamatba való bevonás törvényi feltételeiről, akár a Nemzeti Együttműködési Alapról esik szó. A központi kormányzat közel két éves jogalkotási, törvénykezési gyakorlatát, programalkotási tevékenységét figyelembe véve inkább valamiféle korporatív modell kialakítása és nem a civil társadalom irányában megnyilvánuló nyitás politikája – amely egyébként abszolút indokolt volna – lehet ennek a gyakorlatnak az eredménye. A lehetséges partnerek közötti „válogatás” – az adatközlők egy részének véleménye szerint – érdemek alapján történik, amíg az önkéntesen kívül maradók vagy a kívül rekedtek ezt máshogy ítélték meg.

5.2.3. Szekszárd

A 2006-os politikai változás a civilekkel való kapcsolatot is befolyásolta. Az interjúkból körvonalazódott, hogy az előző városvezetés közösségi-, a jelenlegi racionális, menedzser szemléletű gyakorlatot követ. Sok személyi változás volt a civil integrációs szervezet vezetésében, amely nagymértékben befolyásolta lojalitási elvárások a helyi hatalom részéről. Kivételes lehetőség ebben a városban, hogy erős civilbarát attitűdök vannak a hivatali apparátusban, ami az ügyek menedzselésében komoly segítség a civil oldalnak. A városvezetésben is vannak ehhez személyi garanciák, mivel több döntéshozó rendelkezik komoly civil kötődésekkel. Az ÁRH (Állampolgári Részvétel Hete) keretében bonyolított év képviselője választás presztízskérdéssé vált, ami idővel alakíthatja a hatalmi oldal attitűdjeit. Kecskeméthez hasonlóan ebben a városban is találunk olyan civil szereplőket, akik megteremtették a maguk

autonómiáját, mert gazdaságilag függetleníteni tudják magukat, több lábon állnak, megfelelő stratégia szerint működnek, jelentős városon túlnyúló vagy éppen nemzetközi kapcsolatrendszerét építettek ki.

Az érdekeltek közötti konfrontációnak is itt találjuk a legtöbb megnyilvánulását, ami szintén a fejlődés, a demokratikus tanulás jele, mert ebben a városban többször lépett fel szervezett formában – nyilvánosság előtt – a civil integrációs szervezet. A gyakori személyi változások is ebből adódhattak a kerekasztal vezetésében. Álláspontom szerint ebben a városban jó esély van a partnerség magasabb szintjére, feltéve, hogy következetes és határozott lesz SZVK az érdekkifejezésben a döntéshozók pedig nemcsak személyükben, hanem intézményes formában, testületileg válik nyitottá törekvéseikre.

6. Zárógondolatok

Az önkormányzati rendszert érintő – jelenleg is folyamatban lévő – elementáris „átszervezési” folyamat, olyan önkormányzati fundamentális értékeket érinthet, amelyek a helyi közösségek lassan kibontakozó öngazgatását érinthetik. A jogbizonytalanság olyan „távoli” tényező, amire a helyi civil társadalomnak csak mérsékelt befolyása van, még akkor is, ha mindhárom település polgármestere az Országgyűlésben, ugyanakkor a politikai közösségnek a tagjai. A jövő nagy kérdése, hogy e kettős identitásból – országos politika/helyi politika – melyik kerekedik felül. Az eddigi tapasztalatok szerint az előbbi pozíció nagymértékben meghatározza az utóbbi sorsát is.

Kérdés, hogy a helyi civil társadalom milyen csomópontot jelent egy-egy település jövőbeli pozíciójának kijelölésében?

Irodalom

ALMOND, Gabriel A.–POWELL, G. Bingham (szerk.): *Összehasonlító politológia*. Osiris Kiadó, Bp., 1999.

ARSTEIN, S: *A ladder of citizen participation*. LeGates, R.T.-Stout, F. (ed): *The City Reader*. Routledge, New York, 2000. 240–252.

BOGDANOR, Vernon (szerk.): *Politikatudományi Enciklopédia*. Osiris, Bp., 2001.

BRACHINGER Tamás: *A 2006. évi önkormányzati választások eredményeinek elemzése a civil szervezetek szempontjából, a megyei közgyűlések, és a megyei jogú városok vonatkozásában*. Comitatus 2007/1.

BRACHINGER Tamás: *Helyi társadalom az önkormányzatban, önkormányzat a helyi társadalomban*. In: Kákai László (szerk.): *20 évesek az önkormányzatok*. Publikon, Pécs, 2010.

CSIZMADIA Zoltán: *Kapcsolathálózatok és társadalmi tőkék. A társadalmi viszonyok felértékelődése a szociológia legújabb szakaszában*. In: Némedi Dénes (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Napvilág, Bp., 2008. 265–318.

ELSTER, Jon (ed.): *Deliberative Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

GAJDUSHEK Ferenc: *Governance, policy networks – informális politikai szereplők a döntéshozatalban*. Politikatudományi Szemle. 2. sz. 58–81.

GÁSPÁR Mátyás: *Magad ura... a civil önkormányzás alapvonalai*. In: *Együttműködési lehetőségek civil szervezetek és a helyi önkormányzatok között*. DemNet Könyvek 3., Bp., 1997.

GERGELY Attila: *A települési közösség vizsgálatának keretei az amerikai szociológiában.* (Kézirat), 1973.

LUKOVICH Tamás: *A posztmodern városépítészetenek kihívásai.* Szószabó Stúdió, Bp., 1997.

PALLAI Katalin: *Társadalmi részvétel.* TÖOSZ, Bp., 2010.

PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: *Helyi kormányzás Magyarországon.* Dialóg Campus, Bp-Pécs, 2008.

PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: *Városi terek kormányzása és a városi rezsimék. Egy induló kutatás margójára.* Tér és társadalom. 2010. 4. sz. 3-27.

SALAMON, Lester M: *The New Governance and the Tools of Public Action: An Introduction.* In: SALAMON, Lester M (ed.): *The Tools of Governmen. A Guide to the New Governance.* Oxford University Press, Oxford, 2002.

SEBESTÉNY István: *A nonprofit szektor funkcionális megközelítése – a nonprofit prizma.* Statisztikai Szemle, 2001., 4-5. sz. 335-355.

SEBESTÉNY István: *A helyi önkormányzatok és a civil szervezetek együttműködésének dimenziói, a kapcsolatrendszer funkcionális elemzésének és mérésének lehetőségei.* Doktori értekezés. PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola. Politikatudományi Program, Pécs, 2011.

SELIGMAN, Adam B: *A civil társadalom eszméje.* Kávé Kiadó, Bp., 1997.

SZILÁGYI Ákos: *Túllírányított demokrácia.* Kalligram, Pozsony, 2011.

VARGA A. Tamás–VERCSEG Ilona: *Közösségfejlesztés.* Magyar Művelődési Intézet, Bp., 1997.

Abstract

My essay presents some data gained from a more extensive research. Its aim is to analyse with an approach that belongs to political science a possible effectiveness of networking in connection with public administration decision making based on the acquisition of data originating from some settlements of greater importance. The key concepts of the essay are as follows: policy network, social participation, local government, unmediated democracy, civil society, settlement community, locality.

Kulcsszavak: *Civilek, civiltársadalom, hatalom, városok, önkormányzatok*

ÖNKORMÁNYZATOK AZ ÁLLAMPOLGÁRI NEVELÉSÉRT: MIÉRT VAN MOZDULATLANSÁG?

A közügyekről ismeretekkel alig rendelkező állampolgárokat egyre nehezebb meggyőzni arról, hogy a politikusok az ő érdekeiket képviselik és, hogy a politikai részvételnek egyáltalán jelentősége lehet. Ez a jelenség fokozatosan temeti el a politikai intézmények legitimitációját. Igaz, az öngazgató közösségek eszméje, ahol minden érintettet minden kérdésbe bevonnak - a mai, sok esetben szupranacionális társadalmakban életképtelen. De egyáltalán nem lehetetlen, hogy az embereket jobban bevonják a róluk szóló döntésekbe, tudást adva és időt hagyva mindenkinek, hogy valamennyi oldal szempontjait megérthesse. Azzal, hogy egyes programok megfogalmazásakor a közösség legkülönbélebb érdekeit, értékeit képviselő polgárok nyilvános vitákon elmondják a véleményüket – még a döntés megszületése előtt. Tehát az ilyen nyilvános vitafórumok nem ragadják magukhoz a döntés jogát, de a közösség tagjai egy tanulási folyamat során árnyaltabb képet nyernek egy őket is érintő döntési helyzetről – cserébe artikulálják elvárásaikat, félelmeiket, reményeiket és javaslataikat. „Az úgynevezett részvételi demokrácia legintenzívebb alkalmazása mellett sem akarja vagy tudná leváltani a választott képviselőket, de kihívást jelent a zárt körben hozott döntéseket favorizáló politikai elit számára. Másfelől a politika minden közvélemény-kutatásnál mélyebben megismerheti választóinak preferenciáit - s e kölcsönösség akár helyrebillentheti a közbizalmat is.”¹

Valóban úgy van, hogy az emberi történelemben egyetlen társadalom sem hozott létre kultúrát és társadalmi szervezetet valamiféle elit nélkül. A közösségnek azonban elsősorban nem azért van elite szükségére, hogy az vezesse. Az elit legfontosabb szerepe az, hogy „az élet élésére, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon.”² Erre azonban csak valamilyen értékelési rend szerint kiválasztott embercsoport alkalmas. Vagyis az értékelési rend tudja csak biztosítani az elit által adott példák és minták érvényességét és kötelező erejét.³ Különösen a mi, privát fogyasztás által determinált társadalmunkban, ahol a közösségi-politikai tér fokozatosan eliminálódik.

Erre az eltűnésre már 1958-ban felhívta a figyelmet Hannah Arendt, hangsúlyozva, hogy a demokrácia működéséhez szükség van a magán és a közszféra éles elkülönülésére, melyet egyre inkább veszélyeztet a közösségi létet bekebelező magánszféra.⁴

¹ Mi az a részvételi demokrácia? Beszéljék meg! *Magyar Narancs*, 2006. május 18.

² Kovács Gábor: *Elitek és társadalmak a globalizáció és az információs forradalom korában*. <http://www.phil-inst.hu/intkotet/36kovacs.pdf> [utolsó letöltés: 2011.04.22.]

³ Bibó István: *Elit és szociális érzék*. In: *Úó: Válogatott tanulmányok I. köt.* Magvető, Budapest, 1986. 225–226.

⁴ Arendt politikai filozófiájára vonatkozóan lásd Kovács Gábor: *Élet, szabadság, politika*. Kultúrkritika és republikanizmus Hannah Arendt politikai filozófiájában. In: *Liget*, 2002/6. 43–60.

Arról, hogy az információs társadalom virtuális közösségei pótolni vagy helyettesíteni tudják-e a demokrácia működéséhez szükséges nyilvános politikai teret, megoszlanak a vélemények.

Vannak, akik szerint a képernyők előtt ülők közötti, a virtuális térben létrejövő kapcsolatok egydimenziósak maradnak.⁵ Mások úgy gondolják, hogy a világháló mégiscsak pozitív lökést adhat új típusú közösségek kialakításához.⁶

De, akárhogy is: a közösségek kialakításához, megőrzéséhez közös eszmékre van szükség. Ehhez az eszmék megismerésére, megértésére és alkalmazási képességére.

A politikai demokráciának tanult szavazóbázisra van szüksége: e 19. századi felismerés nyomán terjedt el a kötelező általános elemi oktatás. „Az állampolgári nevelés hozzájárulhat a szükséges ismeretek megszerzéséhez és a tudatosság mértékének növeléséhez, amelyek segítik az állam polgárait jogaik érvényesítésében és állampolgári kötelességeik teljesítésében. Feladata továbbá a megfelelő állampolgári készségek fejlesztése, mint amilyen a tolerancia és a kölcsönös tisztelet, illetve a más, vagy ellentétes politikai nézetek iránti tolerancia, az ítélőképesség fejlesztése, akár személyesen elutasított politikai érvelésre vonatkozóan is, vagy egy nem sajátjának tekintett politikai kormányzati gyakorlat tisztelete; a döntéshozói készségek fejlesztése stb. Az állampolgári ismeretek oktatásának kötelezőnek kellene lenni, amihez a pénzügyi fedezetet az adott állam biztosítja.”⁷

E tudás és készségek támaszaként jelenik meg a 'polgári érzület', mint egy adott városhoz, közösséghez tartozás érzete s ennek megfelelően az emberek és lakóhelyük különleges viszonyára utal. Az erős helyi vonások, mint az önkormányzat, szokások és hagyományok, egységes építészeti, belső kereskedelem és a jólét szintén a polgári öntudatot erősítheti. Szélesebb összefüggésben a polgári erény az állampolgári kultúrát is jelenti, az állam, vagy egy tágabb politikai egység szintjén. Így az állampolgári kötelességtudatra, a politikai és társadalmi ügyekben való részvétel kötelezettségének vállalására utal.

Demokratikus politikai közösségben az egyén egyenlő jogúként részt vehet a döntéshozatalban és a közakarat képzésében. Ez felveti annak a kérdését, hogy miként lehet érvényesíteni az alapjogok egyenlőségét, továbbá, hogy mennyiben van szükség a részvételhez erős és egységes politikai kultúrára?

A népszuverenitás Habermas szerint a demokratikus állampolgárság individuális jogrendszerén belül is megfogalmazható. „Azért érthetjük meg magunkat, mint a ránk nézve kötelező törvények szerzőit, mert a demokrácia és az alkotmányos állam közt fennálló belső kapcsolat felhatalmaz bennünket arra, hogy megfogalmazzuk és igazoljuk igényeinket, s hogy közösen, nyilván-

---

⁵ Kumar, Krishan: *From Post-Industrial to Post-Modern Society*. Oxford UK–Cambridge USA: Blackwell, 1995. 159. (idézi: Kovács Gábor: i. m.)

⁶ A virtuális és valóságos közösségek közötti viszonyt tárgyalja Nyíri Kristóf tanulmánya: *Globális társadalom és lokális kultúra a hálózottság korában*. In: *Magyar Tudomány*, 1998/11: 1285–1298).

⁷ <http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=3>

nos vitákon hozzuk törvényi döntéseket.”⁸ Nem ennyire radikális, megengedőbb megközelítésekben is kívánatosnak és lényegesnek vélik az állampolgárok részvételét a közügyekben és a társadalmi vitákban, és ezek jelentőségét a döntéshozatal során. Ez az elkötelezettség fontos a civil társadalom szféráján belül is. „Egy demokratikus állam polgárai nem [...] önmagukban elégséges létezők. Valami másnak is tagjai kell, hogy legyenek, valami kisebb, könnyebben hozzáférhető, kevésbé igényes és veszélyes helynek, mint amilyen a modern állam. Ugyanis csakis ilyen helyeken tehetnek szert politikai kompetenciákra, csak itt tanulhatnak meg győzni és veszíteni, kompromisszumokat, barátságokat és szövetségeket kötni, megküzdeni az ellentétes véleményekkel.”⁹

Az állam és a civil társadalom nyilvánvalóan összefonódik és befolyásolja egymást. Az állam nyújtja az általános törvényi keretet az egész társadalom számára, így a civil társadalom egésze és az egyes civil szervezetek számára is. Ugyanakkor a civil társadalom "sajátos karakterrel rendelkezik, amennyiben a társadalmi élet különböző területeit öleli fel, így a háztartás világát, társadalmi tevékenységeket, gazdasági csere- és politikai együttműködési formákat - amelyek mind nem az állam közvetlen irányítása alatt álló csoportok és személyek önkéntes vagy magánjellegű megállapodásán alapulnak.”¹⁰

Az állam és a politikai társadalom a hatalom és a pénz által koordinált keretek közt működik. De a civil társadalom a demokratikus szervezetek szabad vitái révén, a nyilvánosság informális csatornáin keresztül fejti ki a maga hatását. Ezért is mondhatjuk, hogy a politikai társadalom a civil társadalomban gyökerezik.

E „gyökerezés” explicitté válása azonban nem mindig egyezik az elit érdekeivel.

„A politikai elit – éppen úgy, mint a gazdasági – egyeduralomra törekszik, ha teheti, ki szeretné zárni a versenyt s vele a bizonytalanság jó részét. A kalkulálható kockázat is elég fenyegetettséget, veszteség- vagy veszélyforrást jelent. Eszközökben nem szükségképpen válogatós: a verbalitás vagy a ráutaló magatartás is megteszi a jutalom, büntetés, indoktrináció hatásosságának fokozása érdekében.”¹¹

A befolyásolás (sokszor nem eléggé pontosan kiválasztott) eszközével el akarja hitetni, fogadtatni, hogy az általa javasolt (kijelölt) út az egyetlen, minden más csak sehova, vagy a romlásba vezető képzelgés.

Ebből viszont az következik, hogy az állampolgári felelősség, az aktív állampolgárság, a részvételi demokrácia igénye az elit(ek) útvesztésének, elbizonytalanodásának, „kultúra-csináló”, vagyis minta- és értékadó képességük el-

---

⁸ Uo.

⁹ Walzer, Michael (1995). Education, Democratic Citizenship and Multiculturalism. *Journal of Philosophy of Education* 29 (2):181–189. idézi: Szótár plurális társadalmaknak. <http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=3>

¹⁰ Held, David :*Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, Cambridge: Polity Press, 1995. idézi: Szótár plurális társadalmaknak. <http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=3>

¹¹ Szira Tamás: A politikai elit anatómiája <http://www.freeweb.hu/eszmelet/36/szira36.html> [utolsó letöltés 2011. 04. 24.]

vesztésének időszakában, vagy a fragmentált, érdekcsoportokra szakadt elit kiélezett versenyének szövetségkeresési periódusaiban jelenik meg.

Ilyen időkben az *ideális állampolgár* hordozza a reményt, jelenti a megoldást ahhoz az új – az állampolgár jogain és kötelességein alapuló – *társadalmi szerződéshez*, amely újra teremtené a társadalmi összetartó erőt és az erkölcsi renden alapuló szolidaritást. És az - akár új - elit legitimációját.

Vajon képesek vagyunk-e összeegyeztetni a verseny és a szolidaritás el-
lentmondásos követelményeit? Hozzájárulhat-e az oktatás ilyen társadalmi kihívás megválaszolásához? A válaszuk: egyértelmű igen.

Mi kell hozzá? Az együttélés tanulása. Mondhatnánk persze, hogy az egész életünk erről szól! Ez igaz ugyan, de a spontán, véletlenszerű, esetleges élettapasztalatok megszerezésével mennyi felesleges konfliktustól szabadulhatunk meg? Az együttélés lassú vagy késői tanulása az egyének és a közösségek számára is – egyébként elkerülhető – harcok, sikertelenségek, frusztrációk és rajtuk keresztül boldogtalanságok forrása.

„Az együttélés tanulása lényegében különbözik minden más modelltől. A Giordan szerint a tanulás elméletének három hagyománya ismeretes:

- A tudás átadásával való tanulás (Locke-i empirista hagyomány)
- Gyakorlaton alapuló tanulás (behaviorista hagyomány, Pl.: Skinner)
- A tudás értelmezésén alapuló tanulás (konstruktivista pszichológiai hagyomány), mely történhet: asszociációkon keresztül (Gagné, Bruner), kognitív hidakon keresztül (Ausubel), asszimiláción és elhelyezkedésen keresztül (Piaget), együttműködésen keresztül (Doise), kölcsönhatás révén (Giordan).”¹²

A két utóbbi hoz elmozdulást a konstruktivizmustól a szociális tanulás és a nem-szervezeti modell felé.

Az állampolgárság tanulásának struktúrája: tapasztalaton, együttműködésen alapuló tanulás, interkulturális és cselekmény-központú tanulás, kontextusba ágyazott tanulás.

Az állampolgárság „helyeinek” meghatározása (sites of citizenship) a demokrácia gyakorlatának új formáin, alapjain, olyan kezdeményezésein alapulhat, ahol lehetőség nyílik a modern demokratikus állampolgári részvételre és a vele kapcsolatos tapasztalatok megfogalmazására és megosztására. Erre is szolgál a *szervezett tanulás* és az *egzisztenciális* (a létezéssel összefüggő) tanulás megkülönböztetése.

„Az egzisztenciális tanulás összeolvad egész életre szóló kurzusokkal és szituációk széles skáláját tartalmazza, amelyek elősegítik a tanulási folyamatot: kritikus események, kihívások, kérdések, kompromisszumok, jelentős pillanatok, stb. Ez a tanulás spontán, és elterjedt formája esetleges és informális, amit pontosan meghatározható rendszerek támogatnak, úgymint: tudás, know-how, problémamegoldó módszerek, oktatási anyagok, képzett oktatók, szervezeti háttér.

---

¹² A demokratikus állampolgár nevelése – az egy életen át tartó tanulás perspektívája
<http://www.ofi.hu/tudastar/tarsadalomismeret/edc-education-for> (utolsó letöltés 2011.04.23.)

Az állampolgári nevelés mindkét tanulási formát hasznosítja (a formálist és a nem-formálist) éppúgy, mint az élet különböző helyzeteiben jelentkező spontán történéseket.¹³

De, mik lehetnek az együttélés tanulásában az alapvető tartalmak?

A konfliktusok kialakulásának és eszkalálódásuk okainak ismerete, mely a másik (mások) álláspontjának, véleményének és arra való jogának el nem fogadására vezethető vissza.

E türelmetlenség és a vele gyakran járó agresszivitás négy alapvető okra vezethető vissza: a hagyományos családi, közösségi kötelek felbomlása, az életforma és életstílus hirtelen változásai, a társadalmi, gazdasági viszonyok komplexitása (globalizáció) és az információk sokasága, s az információáramlás felgyorsulása. Az intolerancia leginkább a frusztráción, a bizonytalanságon és a választási alternatívák, kényszerek elutasításán alapuló önazonosság, a fenti tényezők által kiváltott alkalmazkodási kényszerre való reagálás.

A konfliktusok megoldásának alapját csak a *tolerancia* képezheti. „Az egyének és csoportok toleranciájának cselekvő előmozdítása tehát szükség-szerűség, amelyhez meg kell teremteni a politikai és társadalmi keretfeltételeket. Utóbbiakhoz tartozik a diszkrimináció tilalma, a jogállamiság, a kisebbségek védelme, a demokrácia és a pluralizmus, végül, de nem utoljára a polgárok önszerveződése. A demokratikus nevelés egyik legfontosabb célja tulajdonképpen annak elfogadtatása, hogy ebben a társadalmi méretekben folyó küzdelemben valamennyi egyén és csoport azonos jogokkal rendelkezik.”¹⁴ A toleranciát tanítani lehet, amelyben az oktatás központi szereppel bír. Minél többen szerzik meg a konfliktusok türelmes kezeléséhez szükséges kompetenciákat, annál jobbak az esélyei az érdekütközések megoldásának. A toleranciának három együttesen érvényesítendő kritériuma: a konfliktustűrő képesség, a jogegyenlőség elfogadása és az erőszak elutasítása. A tolerancia határa az intolerancia, azaz türelmetlenségre van szükség az intoleranciával szemben.

A tolerancia gyakorlati alkalmazása, a konfliktuskezelési képesség feltételezi: a párbeszédre és a kommunikációra, a partnerek álláspontjába való belehelyezkedésre, a konfliktusok demokratikus és konstruktív megoldására és az intoleranciával szembeni bátor fellépésre való képességet. A kompetenciák eredményes elsajátítása miatt nélkülözhetetlen a tanítási és tanulási módszerek újragondolása. Ennek alapjaként feltétel „a félreértések, nézeteltérések természetes jelenségként történő felfogása, az egyének tájékoztatása a tolerancia, a látszólagos tolerancia és az intolerancia következményeiről, a konfliktusok alternatív megoldási módozatainak oktatása, a konfliktusok keletkezésével összefüggésben olyan szituáció- és kommunikációs kockázatokkal történő megismertetés, ami segíti az egyént, hogy magatartását megfelelően adaptálhassa.”¹⁵

---

¹³ Uo.

¹⁴ A tolerancia a demokratikus cselekvés fundamentuma. <http://www.ofi.hu/tudastar/allampolgari- ismeretek/tolerancia> [utolsó letöltés 2011. 04. 23.]

¹⁵ Uo.

Szükség van a különbözőségeket, az eltéréseket feltáró tapasztalatszerzésre, amely lehetővé teszi az ellentétek tárgyalások és beszélgetések révén való megoldását. Az 'ex cathedra tanítás' helyett a 'szituáció teremtéssel' és a tapasztalatok megszerzéséhez vezető módszerekkel kell élni.

A türelmes konfliktuskezelés oktatásában a bizonytalanság és a bizonyosság kiegyensúlyozott szempontja: az egyén ismerje fel saját cselekvési és értelmezési formáinak különösségét és tanuljon meg kételkedni saját értelmezési és cselekvési formáiban.

Tudjuk tehát, hogy mit kell(ene) tenni. Miért nem tesszük?

Az állampolgári minták döntő részét a családon belüli szocializáció határozza meg. Ennek minőségére és milyenségére vonatkozó beavatkozás csak korlátozottan lehetséges.

Sokan kétségesnek tekintik az iskola szocializációs szerepét és óvják az iskolát a társadalom problémáinak megoldásába való bekapcsolódástól. Mások az iskolára egy társadalmilag fontos és aktív szocializációs terepként tekintenek. De csakugyan az iskola talán az egyetlen olyan közintézmény, amely jól elérhető az állami beavatkozás számára.

A helyi közösségek szocializáló szerepe hatékonynak és demokratikusnak tekinthető a középosztályi lakóközvetekben. A leszakadóban lévő társadalmi csoportoknál a közösség nevelőereje alig vagy éppen negatív irányban érvényesül.

Az állampolgári nevelésnek mindezek alapján az iskolában kell megvalósulnia.

Meddig jutottunk ennek mentén?

„A NAT-ban (2007) három – összefüggő, de mégis eltérő logikát követő – követelmény-típus formájában jelenik meg az aktív állampolgárság kérdése. Egyfelől jelen van, mint cél, ti. mint kulcskompetencia: „*Szociális és állampolgári kompetencia*”; másfelől, mint kiemelt fejlesztési feladat (keresztantervi feladat): „*Aktív állampolgárságra, demokráciára nevelés*”; és mint az „*Ember és társadalom*” műveltségi terület egyik komponense.”¹⁶

A 2007. augusztus 15-ei kormányrendelettel kiadott NAT kilenc kulcskompetenciát jelöl meg, ezek között szerepel a szociális- és állampolgári kompetencia: „A személyes, értékorientációs, interperszonális, interkulturális, szociális és állampolgári kompetenciák a harmonikus életvitel és a közösségi beilleszkedés feltételei, a közjó iránti elkötelezettség és tevékenység, feloleli a magatartás minden olyan formáját, amely révén az egyén hatékony és építő módon vehet részt a társadalmi és szakmai életben, az egyre sokszínűbb társadalomban, továbbá ha szükséges, konfliktusokat is meg tud oldani. Az állampolgári kompetencia képessé teszi az egyént arra, hogy a társadalmi folyamatokról, struktúrákról és a demokráciáról kialakult tudását felhasználva, aktívan vegyen részt a közügyekben.”¹⁷

A NAT-ban és a kerettantervekben szövegszerűség szintjén megfelelően van jelen az aktív állampolgárrá nevelés feladata, de ezzel együtt is csak

¹⁶ Ajánlások az aktív és felelős állampolgárság stratégiájához.

<http://www.ofi.hu/eroszakmentes-iskola/demokraciara-neveles/demokraciara-neveles> [utolsó letöltés 2011.04.24.]

¹⁷ 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/nat_070926.pdf [utolsó letöltés 2011. 04. 25.]

ajánlást és nem kötelezést jelentenek az iskolafenntartók számára. Így a hazai jó gyakorlatok csak sporadikusan teremtenek lehetőséget az állampolgári nevelésre a diák önkormányzatiság megújításával, komoly tartalommal és módszertannal való megtöltésével; társadalmi kérdések mentén szervezett téma- vagy projekthetekkel; iskolai vagy lakóközösségi önkéntes vagy közösségi szolgálati programok, iskolai disputa események szervezésével; az állampolgársági programokban való részvétel elismertetésével; az iskola életének demokratizálásával; a releváns civil és szakmai szervezetekkel való együttműködés elősegítésével.

A másik fő gondot a tanárok felkészítésének hiánya jelenti. Az intézmények nem fektetnek nagy hangsúlyt a hallgatók erre vonatkozó kompetenciáinak fejlesztésére, s főleg nem az iskolai állampolgárságra nevelés fontosságának a hallgatókban való tudatosítására.

A pedagógusok ezért nem is tudnak megfelelni a módszertani kihívásnak, hogy az állampolgári nevelés nem frontális módszerekkel zajlik, hanem interaktív, bevonó technikákkal. Túl nagy a tudásbeli kihívás: a terület tudástartalma társadalmi kérdések, etikai dilemmák megvitatását igényli, ahol a kétségbevonhatatlan válaszok hiánya elbizonytalaníthatja a pedagógusokat. A pedagógus 'személyisége' is bevonódik a munkába a beszélgetések irányításával, moderálásával, ami attitűdbeli kihívás.

Erre a NAT nem is adhat megoldást. A kulcs az oktatáspolitikában lenne.

Másik, legalább ennyire jelentős probléma a folyamatos, kiszámítható, és átlátható finanszírozás hiánya. Ha valami nem kötelező és ennek megfelelően a finanszírozása bizonytalan, sokszor a helyi önkormányzat alkufolyamataiban dől el a források léte vagy hiánya.

Mi hát a teendő?

Az Ajánlások az aktív és felelős állampolgárságra nevelés stratégiájához című dokumentum szerzői fogalmazzák meg ezen ajánlások között a következőt: „A tartalmi irányítás eszközeibe, a képzésbe és továbbképzésbe történő investálással egy időben komoly befektetéseket kell eszközölni az iskolai szervezetfejlesztésbe és azon belül is különösen a vezetés fejlesztésébe.”¹⁸

A társadalom politikai, gazdasági, kulturális és oktatási elitje – legyenek országos vagy helyi szinteken – a deklarált, általuk is hangoztatott értékek hiteles képviselőivé csak akkor válhatnak, ha személyes példájukkal és szervezeti cselekedeteikkel tesznek meg mindent a kinyilvánított értékek megvalósulásáért. Azaz megfelelnek az aktív állampolgárság eszményének. Akik pedig már ezen eszmény szerint élik életüket, minden rendelkezésükre álló eszközzel segítik hozzá őket.

---

¹⁸ 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/nat_070926.pdf [utolsó letöltés 2011. 04. 25.]

Irodalom

A demokratikus állampolgár nevelése – az egy életen át tartó tanulás perspektívájáért
<http://www.ofi.hu/tudastar/tarsadalomismeret/edc-education-for> (utolsó letöltés 2011.04.23.)

Ajánlások az aktív és felelős állampolgárság stratégiájához
<http://www.ofi.hu/eroszakmentes-iskola/demokraciara-neveles/demokraciara-neveles>
(utolsó letöltés 2011.04.24.)

A tolerancia a demokratikus cselekvés fundamentuma. <http://www.ofi.hu/tudastar/allampolgari-ismeretek/tolerancia> (utolsó letöltés 2011.04.23.)

BIBÓ István: *Elit és szociális érzék*. In: *Úő: Válogatott tanulmányok I. köt.* Magvető, Budapest, 1986.

KOVÁCS Gábor: *Élet, szabadság, politika. Kultúrkritika és republikanizmus Hannah Arendt politikai filozófiájában*. In: *Liget*, 6., 2002.

KOVÁCS Gábor: *Eliték és társadalmak a globalizáció és az információs forradalom korában*. <http://www.phil-inst.hu/intkotet/36kovacs.pdf> (utolsó letöltés: 2011.04.22.)

Mi az a részvételi demokrácia? Beszéljék meg! *Magyar Narancs*, 2006. május 18.

NYÍRI Kristóf: *Globális társadalom és lokális kultúra a hálózottság korában*. In: *Magyar Tudomány*, 1998./11. <http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=3>

SZIRA Tamás: *A politikai elit anatómiája*
<http://www.freeweb.hu/eszmelet/36/szira36.html> (utolsó letöltés 2011.04.24.)

Szótár plurális társadalmaknak.
<http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=3>

243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/nat_070926.pdf (utolsó letöltés 2011.04.25.)

Abstract

Citizens that have scarcely any knowledge concerning public issues are more and more difficult to be convinced that politicians represent their interests and that political involvement may have importance especially in expressing their opinions regarding the interests and values of their community in public debates that precede decision making. Politicians can thus have a better insight in voter preferences than any public opinion poll could give and this reciprocity may even restore public trust. Therefore, through education citizens should be thoroughly prepared for this in their process of socialization.

Kulcsszavak: *Önkormányzat, nevelés, tantervek, változás, tolerancia*

ÁTALAKULÓ TUDOMÁNY A VÁLTOZÁSOK NYOMÁBAN

A Magyar Művelődési Intézet által 1999-ben kiadott, Durkó Mátyás¹ *Andragógia (A felnőttnevelés és közművelődés új útjai)* című műve korunk társadalmi-gazdasági változásai közepette is aktualitással bír. Az út, melyre akkoriban lépett az andragógia tudománya és jeles képviselői, továbbra is hasonló veszélyeket és lehetőségeket rejt magában. A dombok, lejtők váltják egymást, és az építkezés, a betonozás, még mindig várat magára. A több tudományterületet integráló andragógia folyamatosan új útra lép és megújulásra kész.

Jelen problémafelvetésben arra vállalkozunk a teljesség igénye nélkül, hogy a Durkó által tárgyalt problémaköröket és értelmezési keretet az antropagógia tudományán belül a jelen változásai között értelmezzük.

Az andragógia, mint a felnőttképzés, felnőttnevelés- és oktatás multidiszciplináris² tudománya kerül vizsgálatunk középpontjába a különböző rendszerszemléletű megközelítések ismeretében, a csoportosítások, tudomány rendszertani besorolások figyelembevételével és az idő, mint a változást generáló tényező nyomon követésével. A rendszerváltozás eredményeként bekövetkező társadalmi, gazdasági változások kulturális hatásait értelmezzük 2011-ben, 13 év elteltével.

Hasonlóan az akkori gazdasági tényezőkhöz és elvárásokhoz, jelenleg is a korszerűsítés elsődlegesen a gazdaságot érinti. A fejlődési folyamat determináló tényezője azonban továbbra is az emberi erőforrás, maga az ember, az egyén, a személy és annak személyiségbeli sajátos adekvát fejlődése maradt. A humán erőforrás minőségi változása eredményezheti a gazdasági fellendülést is. „A magyarországi rendszerváltozás jellemző bizonyítéka és természetes laboratóriuma lett a korábban az emberi tőkébe történő beruházások elméleteinek.”³ Mindehhez továbbra is az szükséges, hogy a munkaerőpiac szereplői⁴ felismerjék a felnőttképzésben rejlő lehetőségeket.

A bekövetkező gazdasági változások a rendszerváltozástól kezdődően kihatással voltak a társadalmi szerkezet alakulására is. A jelentkező és az idő múlásával egyre inkább felerősödő munkanélküliség megjelenése és stabilizálódása újrafogalmazta a magyar társadalmat. A Durkó által közölt szám-

---

¹ A felnőtt korosztály nevelhetősége mellett voksát letevő szaktekintélyek közül Durkó Mátyás nevét mindenképp szükséges megemlítenünk. Andragógiai munkásságának legnagyobb jelentősége abban mérhető, hogy minden tevékenységét, szakmai kezdeményezését az embertársaival történő kapcsolatteremtés indukálta. A különböző társadalmi rétegek közötti szellemi „átjárhatóság” munkásságának vezérelve, iránya.

² Az andragógia minél szélesebb körű ismerete, több tudományterület komplex és egyben differenciált vizsgálatát indokolja. Az interdiszciplináris, azaz tudományágak közötti vizsgálódás mellett, szűkebb a multidiszciplináris, több szempontú megközelítés is.

³ SZABÓ József–DURKÓ Mátyás: *Új utakon az integráló andragógia*. In: BALIPAP Ferenc (szerk.), *Az illegitim andragógusképzés megteremtője, In memoriam Durkó Mátyás (1926–2005)*, Bp., 2006. 66.

⁴ A felnőttképzés biztosította alternatívák egyaránt kiaknázásra várnak a munkavállalók, munkáltatók és az állam oldaláról egyaránt.

adatok, miszerint 1996-ben 490 000 fő volt munkanélküli⁵, mára 462 000 főre redukálódott a KSH 2011-es adatai alapján. A korábbi időszakot követő csökkenést azonban a 2001-es adatokhoz képest emelkedés jellemezte. 2001-ben a munkanélküliségi ráta 5,7% volt, ez 2010-re 11,2%-ra emelkedett. A probléma súlyát hivatott alátámasztani, hogy az egyetemet végzettek munkanélküliségi aránya is folyamatosan növekvő tendenciát mutat.⁶ Ez természetesen azzal is magyarázható, hogy az 1990-es 36%-os felsőoktatási felvételi arányhoz képest 2010-re a jelentkezők 65%-a továbbtanulhatott. A felnőttképzés keretein belül a felsőoktatásban tanuló felnőttek száma a 2003-2005 közötti időszakban volt a legjelentősebb. A 2009-es, 2010-es évre csökkent a hallgatói részvétel a felsőfokú képzések területén. 2010-ben 30%, 38 000 fő fejezte be felsőfokú tanulmányait. A végzettség megszerzését tekintve megállapítható, hogy a felsőfokú, főiskolai, egyetemi végzettséggel rendelkezők aránya emelkedést mutatott, míg a nyolc általánost megszerzők száma leredukálódott.⁷

A társadalmi rétegződés vonatkozásában, a 1990-es években a felnőttképzés feladatát abban láttuk, hogy az általános iskolai végzettséggel és szakképzéssel nem rendelkezők tábort, a felnőttképzés pótlólagos funkciójának segítségével a hiányzó ismeretekkel felvértezzük és ezáltal a munkaerőpiac számára hasznos erőforrásokat képezzünk. Durkó Mátyás a felnőttképzés legnehezebb feladataként értelmezte e réteg felfelé történő mobilitását. A probléma azonban mára megfordult és még nehezebb elvárások fogalmazódtak meg az andragógia tudományának művelőivel szemben.

A feladatunk most abban áll, hogy a magasan kvalifikált rétegek újramobilizálását és műveltségének további fejlesztését „presztízvesztés” nélkül megoldjuk. A Durkó féle csoportosítás értelmében, az akkori dolgozók iskoláiba járókat sújtó kilátástalanság, és instabilitás most a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőket is érinti. A felsőoktatással foglalkozó felnőttképző intézmények, pontosabban a felnőttképzéssel foglalkozó felsőoktatási intézmények feladata, miszerint a meglévő tapasztalatok, ismertek figyelembevételével történik a további építkezés, a felnőtt egyén autonóm tanulásának mozgósításával, mind inkább differenciálódni és egyben nehezedni látszik.” [...] „olyan összetett, bonyolult világban élünk, melyben életünknek csaknem minden vetülete valamilyen módon kapcsolatban van az összes többivel”.⁸

A Magyar Tudományos Akadémia a Magyar Tudomány Ünnepeinek ez évi rendezvénysorozatán belül a nyitó előadások közül Csaba László akadémikus változásokról alkotott gondolatai a fenti problémát hivatottak alátá-

⁵ DURKÓ Mátyás: *Andragógia (A felnőttnevelés és közművelődés új útjai.)* Magyar Művelődési Intézet, Bp., 1999. <http://mek.niif.hu/01900/01942/01942.pdf> [2011. november 04.]

⁶ KSH: A társadalmi haladás mutatószámrendszere. Munkaerőpiac. Munkanélküliség (2000-2010.). http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/thm/2/indi2_3_2.html (2011. november 4.)

⁷ KSH: Oktatási adatok, 2010/2011. Statisztikai Tükör. V. évfolyam 21. szám. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas1011.pdf> [2011. november 4.]

⁸ SZABÓ–DURKÓ, 2006. 65.

masztani. „El kell fogadnunk, hogy a jövő nem kiszámítható. A tudomány ott kezdődik, hogy tudásunk határait is képesek vagyunk bevallani.”⁹

Az andragógiai tudománya mindezek alapján átvitt értelemben ott kezdődik, hogy felismerjük annak a problémának a jelentőségét, hogy felnőttképzői-nevelői funkcióink közül napjainkban elsődleges szerepet, a jövő, mint vízió, illuzórikus kép háttérbeszorítása és a mindennapi felnőtt léttel járó élethelyzetek megoldására irányuló gyakorlat jelenti. A képzés és nevelés iránya a fent tárgyalt célcsoport esetében sem lesz más, mint a napi szituációk maximális tudatossággal történő megélése, megoldása. A felnőttképzés rendszerében a munkaerő-piaci szolgáltatások vonatkozásában kulcs szerepet kap a curriculum – életút – tervezése. A felnőtt egyén motivációja elsődlegesen természetesen a megélhetés biztosításából kifolyólag a gazdasági növekedés, előrelépés. „A legalkalmasabb idő a számára az, amikor a megtanulandó anyagra egzisztenciálisan szüksége van. A felnőttkori tanulás fontos motivációs tényezője a társadalmi fejlődés műveltség-követelményeinek tudatosítása, a tanulási teljesítés pozitív társadalmi, anyagi elismerése.”¹⁰ Mindez azonban a munkanélküliség jelenségéből kifolyólag egyre több nehézséget tartogat az egyénnek és a felnőttképzőknek egyaránt. Annak feltérképezése és megmagyarázása, értelmezése a felnőttképzésbe bekapcsolódó és a tanulási folyamatban résztvevők számára, hogy a tanítási-tanulási folyamat, mint beruházás az életpálya tervezésükben mikor térül meg, egy végeláthatatlan folyamat. A stratégiai tervezési folyamat hosszú távú modelljére ebben az esetben nem lehet építkezni, felgyorsult világunkban. A folyamatos változás következményeként a műveltség, tudás és munkára készséggel rendelkező egyéneket arra szükséges felkészítenünk, hogy az aktuálisan jelentkező lehetőségekkel tudjanak azonosulni és élni. Az oktatási, nevelési gyakorlat alapján a felsőoktatásba bekapcsolódó felnőtt korosztály kettős igényekkel, elvárásokkal jelentkezik a képzésbe. Az egyik oldal a lexikális tudás kiteljesedését, a másik a gyakorlatias készség bővülését reméli. Az andragógus feladata, hogy megteremtse az összhangot a két elvárás teljesítési feltételei között. Ebben az esetben köszön vissza a korábbi ismeretek feltérképezése, az azokra történő építkezés, reflexió jelentősége. Minden esetben a felnőtt személlyel foglalkozó szakember feladata abban áll, hogy a felnőtt egyén autonóm gondolkodását ne sértse, és olyan további gondolatokat generáljon, melyek tovább viszik a felmerülő problémaorientált kérdéseket. Az adott szakmaspecifikus tárgyak feltérképezése, ismertetése mellett a tudásanyag gyakorlati hasznosságának, alkalmazásának illusztrálása is a képző-funkciói közé sorolandó. A kor kihívásai mellett, mind társadalmi, mind pedig gazdasági szinten az egyik legnagyobb problémát az jelenti a felnőttképzés aspektusában, hogy miként tudjuk a felsőoktatásban részvevő felnőtteket pozicionálni a munkaerőpiacon, a társadalomban. Az elvárásokkal, a boldogulás reményével érkező hallgatók egyéni stabilitásának megteremtése andragógiai feladatunk. A kompetenciaközpontú megközelítés szempontjából a problémamegoldó képesség fejlesztése általános célként értelmezendő. A pozitív

---

⁹ MTA hírei: Változó világ, útkereső gazdaság [2011.11.09.] http://mta.hu/mta_hirei/valtozo-vilag-utkereso-gazdasag-128783/ [2012. február 29.]

¹⁰ DURKÓ, 1999. 38.

én-tudattal, motivációval rendelkező egyén a jelenlegi lehetőségekhez mérhető vállalkozási szándékát szükséges realizálnunk. A főiskola és egyetem elvégzésével kialakuló személyiségfejlődést és az egyénben bekövetkező presztízs-növekedést kell a gazdaság diktálta feltételek között normalizálnunk. Az egyénben kialakuló önkéntelen elvárás, illúzió miszerint a felsőoktatásban szerzett végzettség előrelépési lehetőséget biztosít a munka világában, illetve bejutási alternatívaként szolgál, mára irreálisnak tekinthető. A szakmai lefedettség oklevéllel, bizonyítvánnyal történő alátámasztása az egyén önértékelésének egyik záloga, de a munkaerőpiac a dokumentumhoz hozzárendelt gyakorlati képesség iránt nyilvánítja ki érdeklődését, befogadóképességét. „A piac szempontjából egyetlen hátránya van a művelt embernek: kevésbé befolyásolható, nem lehet mindent eladni neki. (A piac felkészült szakemberei inkább azt mondják, hogy nem kevésbé befolyásolható, hanem csak más módszerek kellenek a befolyásoláshoz.)”¹¹ Joggal merül fel a kérdés az olvasóban, hogy mindez miként valósítható meg az andragógia mint interdiszciplináris tudomány rendszerében. Az átalakulási folyamat során a felnőttképzés diszciplinájának is folyamatos megújulásra késznek kell lennie. A sajátos viselkedéskultúrát kialakító tudományterület újra és újra felülírja a kor változásait a személyes, interperszonális kapcsolatok vonatkozásában. Kényszeresen, a szó pozitív értelmében, megtanítja a képzőt és a képzésben résztvevőt emberként kezelni, megszüntetve a formalizált, hierarchizált kereteket (legalábbis a szakmai törekvés elmélete ezt képviseli). A tanulási folyamat oda-vissza történő lehetőségét hivatott előkészíteni és biztosítani. A más tudományterületek által generált eredményeket ötvöző és adaptáló tudományterület jelentősége pont ebben a többszínűségben mutatkozik meg. A felnőtt egyén filozófiai, pszichológiai, szociológiai, közgazdaságtudományi megközelítéseire reflektáló, szintetizáló andragógia az egyént leginkább meghatározó tényező által eredményezett változásra koncentrál a többi tudományterületről is merítve.¹²

Az andragógia követelményrendszerét Durkó Mátyás a pedagógiával mint előfeltétellel szemben állította fel. Ennek egyik megalapozó téziseként az általános műveltség és észlelés, érzékelés, gondolkodás képességét állapította meg, amit az iskolai kereteken belül biztosítani szükséges. Napjaink felsőoktatási rendszerére kivetítve ezt az elvárást, megállapítható, hogy a megelőző, bemenetet biztosító iskolai szintek nem várják fel kellő gondolkodási művelettel – értő olvasás, szabatos beszéd, összefüggéseket feltáró értelmező – a magasabb képzési szintre lépő egyéneket. Így a felnőtt korosztály már a képzés megkezdésekor deficittel indul. Jelen problémafelvetésben továbbra is a felsőoktatásban érintett felnőtt egyének csoportjának sajátos helyzetére reflektálunk.

További elvárásként fogalmazódik meg a pedagógiával szemben, hogy a szakmai szerepvállalásra készítse fel résztvevőit. A személyes kompetenciák közül rendelkezniük kell az önállósággal, kreativitással. A fent említett kom-

¹¹ ZSUMBERA Árpád: *Tanuló társadalom falvakban*. In: Basel Péter–Eszik Zoltán (szerk.): *A felnőttoktatás kutatása*. Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, Oktáskutató Intézet, Bp., 2001. 124.

¹² FARKAS Éva–FARKAS Erika–HANGYA Dóra–LESZKÓ Hajnalka: *A Dél-Alföldi Régió akkreditált felnőttképzési intézményeinek működési jellemzői. Kutatási jelentés*. Szeged, 2011. 5–10.

petenciák kialakítása ugyancsak hagy maga után kívánnivalót a humánus magatartáshoz hasonlóan, mint harmadik követelmény.

Fő célként Durkó a kritikus gondolkodás, együttműködésen alapuló oktatási tevékenységet definiálja, ahol a tanulási folyamat eredményessége a közös aktivitáson áll vagy bukik oktató és oktatott felnőtt személy között. Mi magunk is ezt a nézetet, andragógiai és egyben pedagógia elvárást tartjuk ideálisnak és elérendő célnak, ami bizonyos szempontból kissé utópisztikus. Az iskolarendszer keretein belül történő oktatási tevékenység alá és fölrendeltségi viszonyokra épül. A pedagógia képviselőinek nézeteit elég nehéz az egyenjogúság felé elmozdítani. „A lényeg azonban ennek is egy egységes monopolizált szemléletmód vakfegyelem alapján való rögzítése lett [...]. A tanuló a nevelés tárgya, akit a nevelő a stabil, monopolizált célok irányába kénye-kedve szerint, mint gyurmát alakít, szabadon formál. A gyermek ezt a hatást passzívan elszenvedi, tudomásul veszi, s alakul a kívánt irányban.”¹³ Láncszemekként kapcsolódnak egymáshoz a felnőtt egyénben keletkezett kudarcélmények. A korábbi iskolai folyamatok által rögzített szokásrendszer határozza meg a későbbi tanulási folyamataikat is felnőtt korban. Nehezen tudják kibontakoztatni szabad gondolkodásukat, és aktivitásukat. A probléma jól kirajzolódik most is, a könyv megszületését követően 13 (1999–2012) évvel. A kritikai gondolkodás, önállóság nem a köz normarendszerével történő szembeszegülést jelenti. A felnőtt egyén célrendszere más szinten értelmezendő, mint a felnövekvő nemzedéké. A befektetett szellemi és fizikai energia megtérülését remélik. A kialakult, munka világát meghatározó viselkedérendszer keretein belül szükséges a fenti, pedagógia elvárásokat adaptálni a képzési rendszer egészén belül az andragógiai tudományában. A jelentkező társadalmi, gazdasági problémák, melyek az egyéneket sújtják a meglévő körülmények mellett szükséges értelmezni. A cél és feladatrendszer összehangolt működtetése szükséges. A négy feltüntetett kritérium az andragógia és pedagógia kapcsolódási pontjaként definiálható. A felnőtt egyének nevelése a korábban kialakított nevelési gátak feloldásával kezdődik. Az adott szakmai tartalom megértetése, a meghatározott szempontrendszer lépésről lépésre történő kialakítása, megvalósítása mellett lehet eredményes és hatékony. A hatékonyság további fokmérőjeként szolgál, hogy mennyiben hivatott a felsőoktatás felnőttképző mechanizmusa a képzésben résztvevőket önálló tanulási, kutatási munkára sarkallni. Az önnemesítésre való kompetencia kialakításában integrálódnak a korábbiakban értelmezett nevelési követelmények.

Végezetül, a Durkó Mátyás által utolsóként értelmezett felnövekvő nemzedéket érintő pedagógiai funkciók közül az életmód, életminőség kialakítása az egyik legfontosabb andragógiai cél a felnőttek körében. A felnőtt emberek életminőségének meghatározottsága fontos tényezőként játszik szerepet az andragógia tudományának rendszerében. „Ezért egészségesen élni nem egyenlő azzal, hogy az egészséget mint értéket önmagában elfogadjuk. Az egészséges életvitel azon az (egészséget is magában foglaló) értékrendszeren alapul, mellyel a bennünket körülvevő szűkebb és tágabb világhoz viszonyulunk. [...] A mentálhigiéniével, az interperszonális kapcsolatok

---

¹³ Durkó, 1999. 23.

minőségével, a problémamegoldással. A konfliktuskezelés flexibilitásával összefüggő értékrendszer az, mely az egészségérték beágyazódásával társadalmi csoportonként elkülöníthető egészségmagatartásokat eredményez. [...] A mindenkori felnövekvő generációk egészségmagatartásának minősége az, amely egy hosszú távú egészségnevelési (prevenációs, egészségmegőrzési és -fejlesztési) stratégia alfája és ómegája.”¹⁴ Az életminőség kialakításában, növelésében a személyiségfejlődésnek tulajdonítunk nagy jelentőséget. Karácsony Sándor szavait idéznénk Durkó Mátyás nyomán: „A nevelés fő célja az egyén, sőt több: a személyiség. A társas-lélek funkciója: a nevelés. [...] A nevelés akkor lesz sikeres, ha az egyéniség sértetlen marad, ha megőrzi autonómiáját.”¹⁵

Az idejétnél nevelési koncepciók háttérbeszorításával, az önnevelés komplex folyamatára helyezzük a hangsúlyt. Az öröklött és kulturális tényezők mellett a felnőtt egyén önálló személyiségformáló tanulási folyamata lesz a legmeghatározóbb. A spontán formálódás, regeneratív szórakozás és céltudatos önnevelés hármas rendszerének alkalmazását vetítjük a képzési rendszerünkre. A különböző ingertényezők együttes előteremtésével és szinkronban történő alkalmazásával törekszünk a felsőfokú képzés formalizált, iskola-rendszerű képzésébe bekapcsolódó felnőtt számára a tanítási-tanulási folyamat kiteljesített személyiségfejlesztő, életminőséget növelő funkcióját megvalósítani. Alkotó munkára készítetünk, a játék módszerét alkalmazzuk, bevonjuk a sajtót és médiát és a további rendelkezésre álló információ technológiai eszközöket. Mindezen szempontok együttes figyelembevételével és gyakorlatban történő alkalmazásával tudjuk megvalósítani az élethosszig tartó tanulás modelljét. Ebben a folyamatban Durkó Lukács György megfogalmazása alapján a nevelést, mint a társadalmi újratermelődést előmozdító, értékközvetítő mechanizmust értelmezi, mint létkomplexus. Az életminőség növelése szempontjából, mint felnőttnevelési funkció az egyén számára nyújt segítséget a társadalom által determinált változásokra történő rugalmas alkalmazkodás előmozdítása érdekében az egyén személyiségfejlesztésén keresztül.¹⁶

Az andragógia tudományának folyamatos változása a fentiek értelmében egyértelműen igazolódni látszik. A jelentkező gazdasági, társadalmi változások sokszínűsége járja át a felnőtt nevelés-, képzés rendszerét is. „Így a felnőttnevelés összképe napjainkban olyan, amilyen a társadalom, a gazdaság, a piaczgazdaság helyzete: ellentmondásos dominánsabb pozitív tendenciákkal.”¹⁷ Jelen problémafelvetésben a rendszerváltást követő időszak felnőttnevelési tendenciáinak napjainkra történő átültetése értelmében a fent idézett sorok, annyiban módosulnak, hogy a felnőttnevelés pozitív tendenciája mellett a gazdaság és a piaczgazdaság részéről a negatív dominancia, ami most

¹⁴ MELEG Csilla: *Az iskola időarcai*. Dialóg Campus, Bp.–Pécs. 2006. 50–51.

¹⁵ DURKÓ, 1999. 26.

¹⁶ DURKÓ, 1999. 25.

¹⁷ DURKÓ Mátyás: *A hazai andragógia rendszerváltás utáni változási tendenciái*. In: HERIBERT Hinzen–KOLTAI Dénes (szerk.): *A felnőttoktatás jövője – a jövő felnőttoktatása*, Janus Pannonius Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, Bp., 1997. 83.

meghatározó. Ez azonban az andragógia további térhódítását és szakmai jelentőségét hívatott erősíteni.

Az andragógia nevelési vetületének értelmezése mellett fontos a változások tükrében a felnőttképzési szolgáltatásokra is kellő hangsúlyt fordítanunk, visszaalva az életminőség korrekciójára, javítására. A felnőttképzési szolgáltatások alatt az egyénre szabott képzések kialakítását, a képzések elérhetőségének biztosítását, eredményességük növelését és a felnőtt egyén munkavállalási lehetőségeinek elősegítését értjük. A piaci változások és az egyén létfenntartási törekvése szempontjából ez a legutóbbi a leginkább meghatározó, motiváló tényező. A képző helyekkel szemben fontos elvárás a szolgáltatások magas szintű biztosítása az érintet alanyaik, célcsoportjaik számára. A magasan kvalifikált, több ismerettel rendelkező egyének esetében is szükséges a következőkben kizárólag felsorolás szintjén említett tevékenységek rendszerének kiépítése, hogy minél hatékonyabb segítséget kaphassanak a kompetenciáik maximális kiaknázásra.

Felnőttképzési szolgáltatások:¹⁸

1. Álláskeresési tanácsadás
2. Elhelyezkedési tanácsadás
3. Előzetes tudásszint felmérése
4. Help desk
5. Jogi tanácsadás
6. Karriertanácsadás
7. Képzési tanácsadás
8. Mentálhigiénés szaktanácsadás
9. Mentorálás
10. Pályaválasztási-, orientációs-, korrekciós tanácsadás
11. Tutorálás

Az andragógia hatékonyságának erősítése érdekében minden egyes szolgáltatásra szükség van a felsőoktatási intézmények rendszerében megszólítva a képzésben résztvevő felnőtt egyéneket. A felnőttképzési szolgáltatások biztosításával elkerülhetővé válhat a lemorzsolódás, megerősödhet az átképzés, továbbképzés szerepe, jelentősége és egységes lefedettséget biztosíthat a felnőttképzés összes funkcióját (pótló, állampolgárképző, gazdasági, társadalmi, kulturális, individualizációs) tekintve. Az andragógia funkciói közül a gazdasági változásokat és a munkaerőpiacon történő boldogulás célrendszerét figyelembe véve természetesen a gazdasági funkció, mint a termelési hatékonyságot előmozdító szerepe kerül előtérbe.

Mindezek ellenére továbbra is megerősítést nyer azon tézis, miszerint az andragógia létjogosultsága az integráló hatásában, komplex értelmezési keretében rejlik. A feltűntetett társadalmi, gazdasági problémák, kezelési alternatívák, a rendelkezésre bocsátott szolgáltatások mind egymással szoros összefüggésben értelmezendők. A kulturális fejlődés előmozdítását szolgáló tényezők együttes hatását, kölcsönhatását a következő ábra (1. ábra) segítsé-

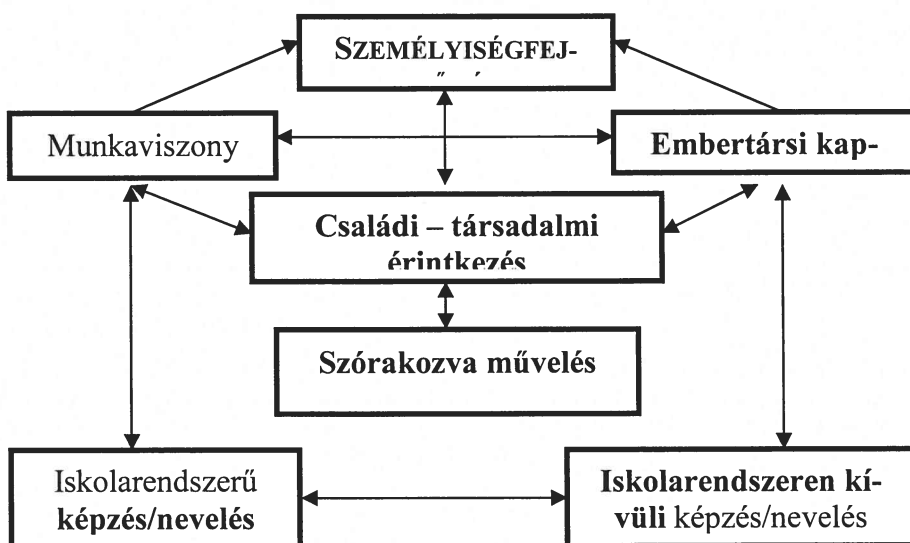
---

¹⁸ FARKAS, 2011. 51–52.

gével szemléltetjük. A kulturális infrastruktúra modellje jól fémjelzi, hogy a felnőttképzés-, nevelés feladata mennyire összetett folyamat. A meghatározott és egyben szükséges háttér tényezők összefüggő értelmezési kereteinek megteremtése továbbra is szakmai feladatunk. Az illusztrációban szereplő az egyén személyiségfejlődését, és ezen keresztül az egész életén át tartó tanulási folyamatát meghatározó tényezők közül kiemelésre került jelen probléma-felvetésre tekintettel a munkaviszony és az iskolarendszerű képzés/nevelés. A folyamatábrán jól látható az andragógia integráló, multifunkcionális jellege, ami kirajzolja a különböző tudományos kutatások új irányait is.

1. ábra: Kulturális infrastruktúra

Visszaulva a napjainkban jelentkező az iskolarendszerben végbemennő felsőoktatási folyamatok eredményeire, a munkaerőpiac igényeinek közel 20 százalékos túllépésére a diplomával¹⁹ rendelkezők vonatkozásában, levonható a következtetés, hogy nélkülözhetetlen az andragógiai célcsoportok sajátosságainak körvonalazása és egyben összehasonlító vizsgálata.

Az iskolarendszerű felnőttoktatás feladata az eddigi ismeretek és tapasztalatok alapján az oktatáspolitikában bekövetkező változások mellett a metodika alapos és tudatos kiválasztása és alkalmazása. A képzés minősége a gyakorlati és elméleti képzés összehangolt működtetésben rejlik. A működést az oktató és az oktatott személy egyaránt generálja. A gyakorlati képzés biztosítása a tudomány területén jártas szakemberek, szaktekintélyek elméleti háttér munkája mellett megkívánja a mindennapi gyakorlatban, adott szakterületen aktívan tevékenykedő munkaerő-piaci szereplők gyakorlatias megközelítését is. Szükséges mindkét oldalról a közelítés a másik fél felé. Az andragógia köz tudatba történő beültetése, a munkaerőpiacon történő pozicionálása a törté-

¹⁹ SZABÓ–DURKÓ, 2006. 67.

neti és a képzés fejlődési folyamatain keresztül²⁰ is akkor tud végbemenni, önmagának fokozottabb mértékben érvényt és társadalmi „hatalmat” szerezni, ha a törvényi szabályozás a jövőben lehetővé teszi, hogy adott képzési kimentekhez karakterisztikusan hozzárendeli a betölthető munkaköröket, a foglalkoztatási osztályozási rendszeren túl.

Összegzésként jól kirajzolódik előttünk, hogy ma az andragógiai kutatások homlokterében az érték orientáltság gyakorlati aktorainak, a szociális munka létjogosultságának, a hátrányos helyzetűek sajátos élethelyzetének; tanulási folyamatainak, továbbá a szociokulturális tényezőknek, az egyéniség- és tehetséggondozás kérdéseinek és a gyakorlati képzések minél hatékonyabb megvalósítási lehetőségeinek vizsgálata áll. Mindezek a kutatási irányok egyértelműen alkalmazhatóak a tanulmányban érintett konkrét felnőttképzési célcsoportra, a diplomával rendelkezők népes táborára. Társadalmi és gazdasági újramobilizálásuk elkerülhetetlen és ez az andragógia tudományterületének multidiszciplináris fejlődési lehetőségeit hordozza magában. Az elmúlt 13 év Durkó Mátyás nézeteit és a felnőttoktatást megalapozó téziseit tovább erősítette és előrajzolta azokat a fejlesztési irányokat, melyek reflektálnak a tudomány nyelvén a jelentkező társadalmi és gazdasági változásokra.

„A felnőttképzés intézményeinek a minőségi tudást kell nyújtani, nem a bemeneti szelekciót/kontrollt, hanem kimeneti objektív minősítő rendszerekkel történő mérést és minőségi garanciát kell adni a társadalomnak, médiumot használnak.”²¹ A minőség és az objektív mérhetőség biztosítása iránti társadalmi igény 1999 és 2011 közé eső időszakban tovább erősödött. A gazdasági változások negatív hatásai mind inkább begyűrűznek a felnőttképzés rendszerébe. A magasabban kvalifikált célcsoport esetében a presztízs „érzet” szinten tartása és az önművelés fejlesztésének, a további képzés lehetőségének előteremtése az andragógus hitvallással felvértezett intézmények feladata, mind a felsőoktatás keretein belül, mind pedig azon túl, a munkaerőpiac világában. A cél a felnőtt egyén személyiségének, műveltségének, kompetenciáinak kiteljesítése az „életben maradás” képességének megerősítésével párhuzamosan.

„Az ésszerűen élő ember alkalmazkodik a világhoz. Az ésszerűtlenül élő ragaszkodik ahhoz, hogy a világot próbálja magához igazítani.”
(George Bernard Shaw)²²

Irodalom

DURKÓ Mátyás: *Andragógia (A felnőttnevelés és közművelődés új útjai.)* Magyar Művelődési Intézet, Bp., 1999.

<http://mek.niif.hu/01900/01942/01942.pdf> [2011. november 04.]

DURKÓ Mátyás: *A hazai andragógia rendszerváltás utáni változási tendenciái.* In: HERIBERT Hinzen – KOLTAI Dénes (szerk.): *A felnőttoktatás jövője – a jövő felnőttoktatása.* Janus Pannonius Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás

²⁰ 1956-tól a népművelőtől, 2004-re eljutottunk egészen az andragógus-szakember kifejeződéséig.

²¹ SÁRI Mihály: *A kultúra intézményrendszereinek történeti-funkcionális változásai.* Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, Pécs, 2007. 79.

²² Idézetek, bölcsességek <http://idezet.wordpress.com/category/alkalmazkodas/> [2012. március 2.]

Fejlesztési Intézet, Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, Bp., 1997. 73–83.

FARKAS Éva–FARKAS Erika–HANGYA Dóra–LESZKÓ Hajnalka: *A Dél-Alföldi Régió akkreditált felnőttképzési intézményeinek működési jellemzői. Kutatási jelentés.* Szeged, 2011.

KSH: Oktatási adatok, 2010/2011. Statisztikai Tükör. V. évfolyam 21. szám. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas1011.pdf>

KSH: A társadalmi haladás mutatószámrendszere. Munkaerőpiac. Munkanélküliség (2000–2010.). http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/thm/2/indi2_3_2.html (2011. november 4.)

MELEG Csilla: *Az iskola időarcai.* Dialóg Campus, Bp.–Pécs. 2006. 50–51.

MTA hírei: Változó világ, útkereső gazdaság (2011.11.09.) http://mta.hu/mta_hirei/voltozo-vilag-utkereso-gazdasag-128783/ (2012. február 29.)

SÁRI Mihály: *A kultúra intézményrendszereinek történeti-funkcionális változásai.* Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, 2007. 66–81.

SZABÓ József – Durkó Mátyás: *Új utakon az integráló andragógia.* In: Balipap Ferenc (szerk.): *Az illegitim andragógusképzés megteremtője, In memoriam Durkó Mátyás (1926–2005),* Bp. 2006. 64–73.

T. KISS Tamás – TIBORI Tímea: *Az illegitim andragógusképzés megteremtője.* In: Balipap Ferenc (szerk.): *Az illegitim andragógusképzés megteremtője. (In memoriam Durkó Mátyás 1926–2005).* Magyar Művelődési Intézet, Bp., a Karácsony Sándor Művelődési Társaság, Földes, a Nemzeti Kulturális Alap és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatásával, Bp., 2006. 9–30.

ZSUMBERA Árpád: *Tanuló társadalom falvakban.* In: Basel Péter–Eszik Zoltán (szerk.): *A felnőttoktatás kutatása.* Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, Oktatáskutató Intézet, Bp., 2001. 119–124.

Abstract

Über die sich wandelnde Wissenschaft in einer sich wandelnden Welt

Das erste selbstständige Institut in Ungarn, das sich mit der Weiterbildung der Erwachsenen beschäftigte, wurde in Debrecen gegründet. Prof. Durkó Mátyás wurde der Insitutsleiter, der eine lange Zeit, drei Jahrzehnte lang die Forschungen und den Unterricht leitete. Er beschrieb als erster in ungarischer Sprache den Begriff der Andragogik, gab Fachbücher und Lehrbücher in diesem Themenbereich aus. In seinem letzten Werk, welches 1999 erschienen ist, forschte er auch die Lage am Arbeitskräftemarkt nach der Wende und deren Einfluss auf die Erwachsenenbildung. Wie sich all die in seiner wissenschaftlichen Arbeit geschilderten Feststellungen verwirklicht haben, forscht Háber Hajnalka in ihrer Studie. Sie vertritt mit Durkó Mátyás dieselbe Meinung: „das Ziel ist die Persönlichkeits- und Bildungsfähigkeiten eines erwachsenen Menschen parallel mit „seinen Exisitenzfähigkeiten“ weiterzuentwickeln.“

Kulcsszavak: *andragógia, felnőttképzés, felnőttnevelés, mobilizálás, szolgáltatás*

BARANYA MEGYEI KISISKOLÁK¹

Ez a tanulmány Baranya megyei kisiskolák példáján az összevont tanulócsoportok, az osztatlan iskolák jelenlegi helyzetéről, módszertanáról, előnyeiről és hátrányairól kíván átfogó képet nyújtani. Ez a tanulásszervezési módszer hazánkban kényszermegoldásként van jelen, és számos bírálat éri. Ugyanakkor Európa különböző országaiban az elmúlt néhány évtizedben megjelentek olyan tanulmányok és reformpedagógiai törekvések, amelyek azt igyekeznek bizonyítani, hogy az osztatlan oktatásnak számos előnye van.

A tanulmány bemutat egy berlini projektet, ahol az oktatáspolitikai, a pedagógusok és a szülők jelentős része is támogatják, hogy a különböző évfolyamokra járó tanulók egy összevont csoportban tanuljanak.

Aprófalvak kisiskolái Magyarországon

Magyarországon jelenleg² 1099 aprófalu, azaz 500 főnél kevesebb állandó lakossal rendelkező település található³. Azt látjuk, hogy ezek a települések legfeljebb 20 fős iskola fenntartására képesek, a legtöbb esetben tagintézményi formában. 2010 őszén a magyarországi kistelepüléseken körülbelül 350 olyan kisiskola működött, amelyekben osztatlan vagy részben osztott formában folyt a tanítás⁴. Azokat az iskolákat nevezzük osztatlannak, amelyekben valamennyi tanuló ugyanabban az egy tanulócsoportban tanul. Ez általában azt szokta jelenteni, hogy az első, a második, a harmadik és a negyedik osztályosok egy tanítóval, egy teremben tanulnak. Részben osztott forma alatt pedig azt értjük, hogy összevonnak egyes évfolyamokat, de nem minden tanuló ugyanabban a csoportban van. Jellemző például, hogy az elsősök és a másodikosok vannak az egyik tanulócsoportban, a harmadikosok és a negyedikesek pedig a másokban. Összesen a magyarországi falvakban körülbelül 7.000–8.000 gyermek tanult ilyen osztályokban. Ezek a kisiskolák kényszerűségből osztatlan vagy részben osztott tanítási formát választanak, hiszen az alacsony tanulólétszám miatt nem tudnak több tanulócsoportot működtetni.⁵ A néhány ezer tanuló néhány száz iskolában igen kicsi létszám ahhoz, hogy róluk pedagógiai diskurzus alakuljon ki, ugyanakkor néhány ezer gyermek oktatása elég komoly kérdés ahhoz, hogy szakmai szempontból ne hagyassuk figyelmen kívül ezt a kérdést.

---

¹ A tanulmány az Új Pedagógiai Szemle 2010. 6–7. számában megjelent beszámoló továbbfejlesztett változata.

² 2011. január 1-jén.

³ KSH Helyiségnévtár alapján saját számítás.

⁴ Nemzeti Erőforrás Minisztérium.

⁵ FÁTRAI, 2007. 74.

1. táblázat: Magyarország állandó lakossága, az aprófalvak száma, az aprófalvakban lakók aránya (jan. 1-jei állapot szerint)

	1911 (mai Mo. területén)	1986	1998	2011
aprófalvak száma (500 alatt)	851	866	986	1099
aprófalvakban lakó lakosság		254 656	276 348	286 519
aprófalvakban lakók aránya települések száma		2,40%	2,67%	2,77%
		3081	3154	3175

Forrás: Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala alapján saját számítás; KSH Helységnévtár alapján saját számítás valamint KISS, 2008: 40–41.

Az 1. táblázat alapján úgy tűnik, hogy Magyarországon az elmúlt száz évben az aprófalvak száma, és a bennük lakó népesség folyamatosan nő, annak ellenére, hogy például az 1973-tól több évtizeden át a falvakat a „nem fejlesztendő települések” kategóriájába sorolták.⁶ Igaz, hogy a növekedés túlnyomórészt annak köszönhető, hogy évről évre újabb falvakban csökken a népesség 500 fő alá.⁷ Ugyanakkor tény az is, hogy elenyésző azoknak a falvaknak a száma, amelyek kihalnak.⁸ Ha megnézzük a huszonöt évvel ezelőtti legapróbb települések mai adatait, megállapíthatjuk, hogy mindegyik ma is állandó lakosokkal rendelkező község. Mintha ezekben a falvakban lenne valami ösztönszerű élni akarás, aminek köszönhetően egyelőre számolhatunk, számolnunk kell a létezésükkel. Ha tényként kezeljük, hogy hazánkban léteznek aprófalvak, sőt léteznek olyan nagyobb, összefüggő területek, például Baranyában, ahol kifejezetten ez a településforma a jellemző, akkor még mindig felvetődik a kérdés, hogy értelmes-e, érdemes-e itt önálló iskolát fenntartani. Erre a kérdésre a kvantitatív kutatások aligha adhatnak választ, ugyanakkor a témában készült esettanulmányok legtöbbször azt fogalmazza meg, hogy az iskola a falu számára szimbólum. „A kistelepülések iskolája egyben a helyi kulturális élet központja, közéleti szerepet is kell vállalnia. A kistelepülések iskolái speciális helyzetben vannak. Ezek az iskolák az adott községnek nemcsak az oktatásáért, hanem a kultúrájáért is felelősek, a hely szellemévé kell válniuk.”⁹ „Ha egy iskola megszűnik egy településen, akkor el

⁶ GERMUSKA, 2002.

⁷ MOHOS Mária: *Az ötszáz főnél kisebb népességű falvak szociálgeográfiai vizsgálata*. In: VUICS Tibor (szerk.): *Válogatott tanulmányok Magyarország társadalomföldrajzából*. JPTE, Pécs, 1996.

⁸ BALOGH András: *Az aprófalvas településállomány differenciálódási folyamatai Magyarországon*. Savaria University Press, Szombathely, 2008.

⁹ RENDES-FÁTRAI, 2004. 3.

van vágyva a település élete.”¹⁰ „Azt kellene biztosítani, hogy ezek a természetes közösségek újra élhető közösségekké váljanak, hogy legyen gazdasági megtartó ereje a falvaknak, legyen lehetőség a gyermekek helyben történő iskoláztatására. Ezeket akkor is biztosítani kell a globalizálódott és urbanizált társadalomnak, ha többletkiadással jár.”¹¹ Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mára bizonyított tény: a világban való eligazodáshoz, boldoguláshoz az érzelmi intelligencia fontosabb, mint a szellemi, az előbbit viszont a szülőhelyen működő, igazi odafigyelést biztosító kisiskoláknál semmi sem segítheti jobban.¹² Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy pedagógusok, igazgatók, fenntartók, szülők és szakemberek érvelnek amellett, hogy ha ezt gazdasági vagy más számokkal alátámasztható érvek nem indokolják, akkor is fenn kell tartani az iskolát. Mindezt ugyanakkor természetesen gyakran cáfolják is.

Összevont osztályok Magyarországon

Hazánkban az összevont osztály a kisiskolák sajátja, ez a tanulásszervezési módszer egy szükséges rossz megoldásként van jelen a köztudatban és sokszor a szakcikkekben¹³ is ekként jelenik meg. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy számos nagyközségi vagy városi iskolában működik egy vagy két összevont osztály, amelyekben általában az értelmi sérült gyermekeket oktatják szegregált formában. A hazai iskoláknak összesen mintegy húsz százalékában működik összevont osztály, ezekbe a tanulónak azonban csak összesen alig több mint kettő százaléka jár. Érdemes lenne kutatni ezeket a szegregált összevont osztályokat is, ez a tanulmány azonban erre a kérdésre nem tér ki, hanem kifejezetten az aprófalvas kisiskolákra összpontosít.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy a köztudatban mi él az összevont osztályokról. Egy kérdőíves felmérés során kisiskolákról kérdeztük a válaszolók véleményét. A kérdőívet kitöltők közül 24-en voltak, akik még látogatóban sem jártak soha falusi kisiskolában (közülük egy járt már összevont osztályban), valamennyien felsőfokú végzettségűek. Azzal az állítással, hogy „az összevont osztályokban kevésbé hatékony a tanítás” a 24 válaszoló közül 16 inkább egyetértett vagy teljes mértékben egyetértett. Főiskolás, leendő pedagógusok sokszor meglepődve hallják, hogy Magyarországon léteznek még osztatlan kisiskolák. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az osztatlan oktatást kívülről számos bíráló érzi, sokszor pedagógiai érveket sorakoztatnak, azonban ezek az állításokat nem támasztják alá kutatások.

Nagy József számol be arról, hogy „Magyarországon az osztatlan iskolák alsó tagozatosai jobb eredményt értek el olvasásból, számolásból, mint a nagyobb községek iskolásai, sőt eredményeik azon a szinten voltak, mint – a

---

¹⁰ Egy iskolaigazgató, a szerző által készített interjúban.

¹¹ PÁLINKÁS, 2008.

¹² KÁSZNÉ LEBŐ Zsuzsanna (az újmohácsi általános iskola igazgatónője, a részönkormányzat vezetője). In: VARGA, 2010.

¹³ Például „Rendkívül kis tanulólétszámmal, részben osztatlan tanulócsoporthoz tartozó iskolák színvonala szükségképpen alacsony.” ZOLNAY, 2007.

településhierarchiában jóval magasabb szinten álló – városi iskolások”.¹⁴ Az elmúlt évekből nem találtunk kifejezetten az osztatlan iskolákra vonatkozó magyar kutatási eredményt, azonban több szerző is vizsgálta a falusi iskolák eredményességét, hasonló eredményekre jutva: „A továbbtanulási adatok alapján úgy tűnik, hogy a kisiskolák eredményessége nem marad el a nagyobb falusi iskolákétól”, ha a szülők iskolázottságát is figyelembe vesszük. „Az összevont tanulócsoporthoz önmagában még nem hátrány a tanuló számára az ismeretszerzés folyamatában.”¹⁵ Egy lehetséges kutatási terület lenne például a kompetenciamérések eredményeit ebből a szempontból megvizsgálni.

A megfigyelt összevont osztályokban¹⁶ a tanítás szervezésében és módszertanában igen sok hasonlóság figyelhető meg. Mivel különböző korú gyermekek tanulnak egy csoportban, természetes módon adódik, hogy a diákok az órán önállóan, saját tempójukban dolgoznak. Az órarendet úgy alakítják ki, hogy minden osztályban felváltva hangos és csendes órák vannak. Mindig egy osztálynak van hangos órája, velük foglalkozik intenzíven a tanító, a többiek pedig önállóan oldanak meg feladatokat. Ha egy gyermek készen van a feladatával, jelentkezik, és a tanító – anélkül, hogy a többiekkel való hangos óra megakadna – újabb feladatot ad. Hasonlóan, ha elakadnak a feladattal, jelentkeznek, és a tanító – néhány esetben egy másik gyermek – segít. Megfigyeléseink szerint átlagosan 10–30 másodperc múlva kapnak választ a kérdésekre, de egy percnél hosszabb időt sehol sem mértünk. Az interjúk során többször arról számoltak be a pedagógusok, hogy néhány percet elvesz az órából, amíg kiadják a feladatot azoknak, akik önállóan dolgoznak. A megfigyelések során azonban úgy tűnt, hogy a legtöbb esetben valamennyi tanuló az óra egészét végigdolgozza. Amíg nem kap feladatot, addig vagy az előző órai munkáját fejezi be, vagy már az óra kezdetekor kap egy papírt, egy táblára írt utasítást, vagy saját maga megkeresi a munkafüzetében a következő feladatot, és azon kezd el dolgozni. A frontális oktatás jelen van, de nem domináns, gyakori az egyéni házi feladat, a közös értékelés, a csoportmunka stb. Valamennyi pedagógus az interjú során kiemelte, hogy a gyermekek néhány hónap alatt megtanulnak önállóan dolgozni, és ezt az óralátogatások során is megfigyeltük. A kisiskolákban például, ha a telefon csöng, óra közben is felveszi a tanító, hiszen más felnőtt nincs az intézményben. Ekkor a tanulók csendben tovább dolgoznak, akár több percen át. Ugyanez történik, ha megérkezik a napi posta vagy valamilyen ok miatt a pedagógus elhagyja a termet. Több pedagógus említette, hogy az összevont tanulócsoporthoz kifejezetten előnyösnek látják a nagyon tehetséges és a lassabban haladó vagy a sajátos nevelésű igényű tanulók szempontjából is. Elmondhatjuk, hogy a falusi tanítók többsége évtizedek óta heterogén csoportban, differenciáltan és integráltan tanít, még akkor is, ha ezeket a fogalmakat csak mostanában ismerte meg. „A családi, meghitt, bizalmas légkör a legideálisabb terepe a nevelésnek, a felzárkóztatásnak is nagyobb lehetőségei van-

---

¹⁴ NAGY, 1974.

¹⁵ FÁTRAI, 2007. 76.

¹⁶ Három Baranya megyei kisiskolában végeztünk megfigyeléseket, készítettünk interjúkat pedagógusokkal, intézményvezetőkkel és szülőkkel. Erdősmecke, Nagypall és Zengővárkony. Magyarország legkisebb létszámú iskolája 2009-ben Viszákon volt. Az intézmény vezetőjével, tanítójával készítettünk telefonos interjút.

nak... A kisiskola természetesen kezeli az egyediséget, a differenciálást, a cselekedtetve tanulást.”¹⁷

Az összevonás törvényi háttere

A Köznevelési törvény szerint „az általános iskola alsó tagozatán, az alapfokú művészeti iskolában, gyógypedagógiai, konduktív pedagógiai nevelési-oktatási intézményben legalább kettő, legfeljebb négy iskolai évfolyam tanulóból alkotott osztály, az alternatív program alapján működő iskolák – a kiadott engedélyben meghatározottak szerint – szervezhetnek összevont osztályokat.”¹⁸ Ennek alapján elmondható, hogy a jogalkotó nem foglal állást sem az összevont osztályok ellen, sem mellettük, amennyiben ez csak az általános iskola alsó tagozatát érinti. Az alternatív iskolákra utalás egyébként az eredeti törvénytervezetnek nem volt része. A 2011-ig hatályos Köznevelési törvényhez képest lényeges változás, hogy minden további nélkül összevonható négy évfolyam, viszont a felső tagozaton megszűnt az összevonás lehetősége.

A szülők véleménye

A szülők álláspontját nem csak illendő és etikus megkérdezni, hanem akár gazdasági szempontból is döntő lehet, hiszen ők a tanulók, azaz a felhasználók törvényes képviselői, ők azok, akik a saját szempontjaik alapján végül is döntenek arról, hogy melyik iskolába íratják be a gyermeküket. Egy 1998-as kérdőíves felmérés során¹⁹ a válaszadók közül a legtöbben azt jelölték meg, hogy az, hogy az osztatlan oktatási forma ugyanolyan-e vagy rosszabb, mint az osztott „a tanártól függ”.

2. táblázat: Szülők véleménye az osztatlan tanításról

	nincs válasz	ugyanolyan, mint az osztott	rosszabb, mint az osztott	a tanártól függ	összesen
fő	64	46	133	197	440
%	14,5 %	10,5%	30,2%	44,8%	100.0%

Forrás: FORRAY, 1998. 39.

A 2. Táblázatból kitűnik, hogy háromszor annyian mondták, hogy „az osztatlan tanítás rosszabb, mint az osztott”, mint azt, hogy ugyanolyan. (A kérdőíven nem szerepelt az a lehetőség, hogy az osztatlan tanítás jobb lenne.) 2009-ben egy baranyai faluban készített interjú során egy kivétellel valamennyi szülőt sikerült megkérdezni, közülük senki nem volt kifejezetten az összevonás ellen. A legtöbben természetesnek tartották. „Nekem is így volt régen” – hangzott a jellemző válasz. Volt, aki alig értette meg a kérdést. Az

¹⁷ Fátrai, 2007. 76.

¹⁸ Köznevelési törvény.

¹⁹ FORRAY, 1998. 39.

egyetlen válasz, amelyik kétségeket fogalmaz meg, így hangzott: „egy kicsit zavarja a figyelmüket”, míg az egyetlen pedagógus végzettségű édesanya ezt mondta: „Húzóerő a kicsiknek, segíteni tudás a nagyoknak”.

Összevont osztályok Berlinben

A magyarországi falusi iskolák mellett tekintsünk át egy berlini példát. Az iskolatípusok különbözőségeiből adódóan a hangsúly nem az összehasonlításon van, nem az adatok egymás mellé tétele az elsődleges cél. A meglepő és elgondolkodtató tanulságokat az adja, hogy a két távoli, szinte minden paraméterében lényegesen eltérő intézményfajta mégis egy ponton találkozik egymással. Az egyikben az összevont tanítás egy kihalófélben lévő elavult oktatási forma, a másikban ugyanez a legmodernebb reformpedagógia egyik legfontosabb eleme. A különböző háttér, a különböző iskolatípus, -méret és minden más eltérés ellenére a baranyai osztatlan kisiskolák tanítóihoz hasonlóan a berlini, több száz fős intézmények pedagógusai arról számolnak be, hogy a gyermekek jól érzik magukat, és nemcsak a szociális képességeikre van jó hatással ez a tanulási forma, hanem a tantárgyi teljesítményükre is.

Sokszor szokták a hagyományos magyar oktatási rendszert poroszoknak nevezni. A kisiskolák és az összevont osztályok szempontjából is számos párhuzam található a két ország oktatástörténetében. Poroszországban 1806-tól léteznek az évfolyamok szerinti bontás²⁰, azonban a 19. század végéig a vidéki iskolák nagy részében még összevont osztályokban tanítottak. Hasonlóan, mint Magyarországon, fokozatosan elterjedt az osztott tanítási forma, az 1980-as évek végére a keletnémet területeken szinte megszűntek, és a nyugatnémet országrészben is csak igen kis számban voltak osztatlan iskolák. Ugyanakkor, a 20. század elejétől kezdődően, gyakorlatilag az osztott forma bevezetésével párhuzamosan megjelentek az ezt kritizáló reformpedagógiák, például a Montessori és a Jenaplan. 1945 után tovább erősödtek a szakmai viták. A szakma mellett a politika is állást foglalt, az 1970-es években az NSZK Oktatási Tanács javaslata az volt, hogy az alsó tagozaton két-két osztályt vonjanak össze. Az 1990-es évektől megjelentek kísérleti osztályok, amelyekben összevont formában folyt a tanítás. Általában az 1-2. vagy az 1-2-3. vagy az 1-2. és a 3-4. osztályokat vonták össze.

A berlini program alapos szakmai előkészítés után, pedagógusképzéseket követően, a tárgyi és a személyi feltételek biztosításával és folyamatos szakmai háttérmunkával 1992-ben kezdődött meg, majd egyre több iskola kapcsolódott be. A hatályos berlini közoktatási törvény²¹ nem csak engedélyezi, hanem kötelezővé teszi, hogy legalább az első és a második osztályt összevontan tanítsák. A 2009/2010-es tanévben már 314 berlini iskola alsó tagozatán valamennyi elsős ebben a formában kezdte meg a tanulmányait, 28 iskola most teszi az első lépéseket, és mindössze 25 olyan általános iskola található a német fővárosban, amelyik egyelőre nem vesz részt a program-

²⁰ A német oktatási rendszer 1998 előtti bemutatásában erősen támaszkodom FICKERMANN-WEISHAUPT-ZEDLER (1998: 7-35.)-re. A közölt adatok mind ebből a tanulmányból származnak.

²¹ Németországban az oktatást tartományi szinten szabályozzák. Így Berlinnek, mint tartományi jogú városnak, saját közoktatási törvénye van.

ban. Hozzá kell tennünk azt is, hogy az utóbbi években számos iskolában előkészítés és a pedagógusok felkészítése nélkül vezették be az összevont oktatást, ami több helyen a szülők felháborodását és tiltakozását vonta maga után.²² Figyelembe véve, hogy Magyarországon a kisiskolák összevonásánál komoly érvként merül fel az osztatlanság, mindenképpen tanulságos lehet az az érvrendszer, és azok a tapasztalatok, ami alapján ma a berlini iskolák és a szülők ilyen tömegesen az összevont osztályokra szavaznak. A berlini példa tanulsága az is, hogy kulcsfontosságú a pedagógusok megfelelő felkészítése, amelyre jó példa lehet a Eötvös József Főiskola Kisiskolás pedagógiája című stúdiója.²³

Az összevont mai német fogalmai²⁴

Az összevont első-második (és harmadik) osztályt rugalmas iskolakezdő szakasznak (flexible Schulanfangsphase) nevezik. Ez a kifejezés nem áll messze a magyar NAT szemléletétől, ahol az első két évet „bevezető szakasz”-nak nevezik, hangsúlyozva, hogy „az első két évet az óvodára jellemző időigényesebb tevékenység- és tanulásszervezési formák felé orientálja. A teljesítménymotiváció és a képességek fejlesztése területén a szabályozás nagy teret enged az egyéni érdeklődésnek, és lehetővé teszi az ebben az életkorban különösen jelentős egyéni különbségek kezelését. ... A Nat az első két évfolyamot nem tekinti önálló képzési szakasznak.”²⁵ Az összevont oktatást „jahrgangübergreifendes Lernen”-nek nevezik, amit talán évfolyamokat összefogó, vagy évfolyamokon átívelő tanulásnak fordíthatunk.

Az évfolyamokon átívelő tanulás elméleti háttere

A program a következőkből indul ki:

Minden gyermek már iskolakezdés előtt sok mindent sikeresen megtanult.

- Minden gyermek akar tanulni.
- A gyermekek különbözőek.
- A gyermekek aktívan szerzik meg a tudásukat és képességeiket.
- Minden gyermek a tanulás folyamata során a saját útját járja.
- A tanulás során minden gyermeknek szüksége van időre és megfelelő

kínálatra, amiből válogathat.

Ezeket nem bizonyítják, nem kutatják, egyszerűen ezt mondja a program vezetőinek szakmai tapasztalata. A fenti állításokat tényeknek tekintve arra a következtetésre jutottak, hogy nem lehet sikeres az a tanítási forma, amely során az osztályban lévő valamennyi gyerek egy időben ugyanazt a

---

²² Személyes tapasztalataim alapján ez azokban az iskolákban jellemző, amelyekben kényszerből, előkészítés nélkül vezették be az összevonást és a tanítók nem vettek részt az e témában szervezett elméleti és gyakorlati fakultatív képzéseken. Óralátogatásaim alatt tapasztaltam olyat, hogy 25 fős összevont osztályban dominánsan frontális módszerekkel dolgozott a tanító. Itt több szülő volt elégedetlen ezzel a módszerrel.

²³ Fátrai, 2007b 98.

²⁴ A fogalmakat és a programot CARLE-METZEN 2007 és WILDE 2008, 2009 alapján mutatom be, saját fordítással.

²⁵ Hasonló szellemben fogalmaz az új Nat 2012-es nyilvános vitaanyaga: „az alsó tagozat első két évben a szabályozás lehetővé teszi az ebben az életkorban különösen jelentős egyéni különbségek kezelését.”

tananyagot tanulja, hiszen mindenkinek más a meglévő tudása, és mindenki szeretne éppen a saját szintjéről egyet előrelépni. Ráadásul gyakran előfordul, hogy a különböző diákok más-más területeken rendelkeznek több vagy kevesebb tudással, mint a társaik, tehát minden egyes feladatnak illeszkednie kell az adott gyermekhez. Ugyanaz a diák az egyik feladatnál például az elsősök példáját oldja meg, egy következőnél viszont lehet, hogy a másodikosokét. Ezen megfontolások alapján a módszer lényegét a következő pontokban foglalják össze:

- A gyermekek egyéni (individuális) segítése, támogatása
- Korai iskolakezdés – legkésőbb öt év és hét hónap (lehet kivétel, de ritka, pl. SNI) (aki pl. 2012. február 1-jéig betölti az öt évet, az 2012 szeptemberében megy iskolába)
- Rugalmas a bevezetőszakasz időtartama (1-3 év)
- Összevont osztályok

Tehát a berlini gyerekek többsége öt és fél és hat és fél éves kora között elkezd iskolába járni, azonban az első időszakban nincsen kötelezően elérendő cél, nincs megszabva egy néhány hónapos határidő például, amikorra mindenképpen olvasnia kell. A legtöbb gyerek két évig marad az iskolakezdő szakaszban (ami így az első és a második osztálynak felel meg), de ha eléri azt a szintet, amivel a harmadik osztályba léphet, akkor akár egy év múlva is továbbléphet a harmadik osztályba. Ha a pedagógusok és a szülők azt tartják jónak, akkor minden következmény nélkül három évig járhat ugyanabba a csoportba. Minden gyermeknek van egy heti vagy napi feladatlistája, ami szerint egyénileg is dolgozik. Amikor elkészül egy feladattal, bejelöli a saját táblázatában és a falújságon lévő nagy táblázatban, majd halad tovább. Így nem kell minden feladat elkészültekor a tanítót segítségül hívnia.²⁶ Gyakori a projekt munka és a közös kísérletezés, például természetismeret órán. Ilyenkor egyes csoportokban dolgoznak a gyerekek, a már olvasni tudók elolvasásuk és ismertetik a feladatot, ők jegyzetelnek, de valamennyi csoporttag dolgozik, mindenkinek megvan a saját feladata. A magyar falusi iskolákhoz képest lényeges módszertani eltérés, hogy a német iskolák egy jelentős része – különösen a módszert korábban bevezetők – az órák döntő részében nem osztják az osztályt évfolyamonkénti tanulócsoportokra. A megfigyelések során alapvetően három jellemző tanulásszervezési eljárást figyeltünk meg. Az első esetben minden tanuló önállóan dolgozik a saját feladatán, ezt olyan eszközök segítik, amelyekkel a munkáját saját maga ellenőrizni is tudja. Ha kérdése van, valamelyik társához vagy a pedagógushoz fordulhat. A második módszer lényege, hogy ugyanazt a feladatot más szinten oldják meg. Például páros és páratlan számokat csoportosítanak az elsősök a húszas, a másodikosok a százas, a harmadikosok pedig az ezres számkörben. A harmadik módszert első sorban a természettudományos tárgyaknál alkalmazzák. Ekkor kisebb, egyes korosztályú csoportokban vagy párban dolgoznak fel egy-egy

---

²⁶ Megfigyeléseink szerint ugyanezt a módszert alkalmazzák pl. az erdősmecskei részben osztott iskolában. Igaz, hogy nincsenek színes táblázatok, de egy igen gyakori, napjában többször előforduló tanulásszervezési módszer az olyan egyéni munka, amikor minden tanuló a saját feladatán dolgozik. Ha elakad, akkor gyakran egy másik tanulótól kér segítséget, ha pedig készen van a feladattal, külön felszólítás nélkül hozzáfog a következő feladatához. Többször megfigyeltük, hogy becsöngetéskor, a tanító távollétében, külön felszólítás nélkül is eszerint kezdtek dolgozni a gyerekek.

témát, mindenki a saját képességei szerinti feladatokat választva. A projekt kezdetén és végén gyakran közös megbeszélést tartanak.

Érvek az összevonás ellen és mellett

A baranyai és a berlini kisiskolások egészen különböző háttérrel, különböző utakon jutottak oda, hogy ma összevont csoportokban tanulnak. A két történetet nem lehet számszerűen összehasonlítani. Ugyanakkor érdekes, hogy ha az összevonás kerül szóba, egészen hasonló tapasztalatok hangzanak el. Az érvek és ellenérvek mentén azonban aligha található meg az igazság. Találhatóan fogalmaz Ellwein: „Az egyosztályos iskolákról való pedagógiai szakmai vitában minden érvel szemben van azzal vitatkozó ellenérv.” Érvként szerepel például, hogy itt leképeződik a család és a falu. Az ellenérv úgy szól, hogy nem ez az iskola feladata, és egyébként sem jó, ha az osztályterem a falut annak szétforgácsolt állapotában ábrázolja. Az összevont osztályok mellett szóló érv, hogy az összevont osztályban éveken át ugyanaz a tanár, és ez az állandóság nagy előnyt jelent. Mások ezt éppen hátránynak érzékelik, mert fennáll az a veszély, hogy az az egy tanár éppen átlag alatti, és a gyakorlatban nagy a fluktuáció²⁷. FORRAY R. Katalin az osztatlan kisiskola pedagógiai és oktatáspolitikai jellemzőiként a következőket sorolja fel:

- ◆ A tanulók közötti interakciók (a kölcsönös tanulási-tanítási folyamatok gyakoribbak ...);
- ◆ Diákok tanítanak diákat (a gyerekek nemcsak a felnőttől, hanem az idősebb gyerektől is tanulnak);
- ◆ Nyelvi fejlődés (a kisebbek számára a nagyobbak fejlettebb nyelvi kifejezőképessége...)
- ◆ A kulturális örökség átadása (gyermekjátékok, dalok, viselkedési szabályok hatékony továbbadása);
- ◆ A szociális és érzelmi fejlődés kilátásai (a kisebbek világos perspektívát látnak maguk előtt ...)
- ◆ Differenciált és egyénre szabott oktatás²⁸

A különböző nemzetközi kutatások azt támasztják alá, hogy a szociális kompetenciák fejlődéséhez mindenképpen jobb terep az összevont csoport. Egyes kutatók felhívják arra a figyelmet, hogy mivel ezek általában kistelepüléseken lévő iskolák, nehezen határozható meg, hogy mely hatások tudhatóak be az iskola méretének, az osztályszerkezetnek, az iskola helyzetének, és melyek a közvetlen környezet értékrendszerének.²⁹ Hiszen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy magának a falusi környezetnek és a gyéren lakott területeknek is van egy sajátos jellege³⁰. Az iskolák eredményességét vizsgálva, finn kutatók számos kutatás alapján azt állapították meg, hogy „továbbtanulás szempontjából sem a kisiskolák sem az összevont osztályok nem jelentenek érzékelhető különbséget.”³¹ Francia kutatók arra a következtetésre jutottak,

---

²⁷ ELLWEIN, 1960.

²⁸ FORRAY, 2008. 4.

²⁹ Az aprófalvas kisiskolákat elemzi IMRE Anna, 2009.

³⁰ ZOGLOWEK, 1998. 73

³¹ NIEMI–PIRI, 1998. 73.

hogy a 3. osztályosok teljesítménye egyforma, ha csak a 2. osztállyal, vagy ha az 1. és a 2. osztállyal vannak összevonva. Jobb viszont a 3. osztályosok teljesítménye, ha elsőtől negyedikig minden osztályt összevonnak³². Egy másik francia eredmény szerint a bukás valószínűsége 14,7%-kal csökken a felső tagozaton, ha osztatlan iskolába járt a diák (1-4. összevonás), de a részben osztott tanítás nem befolyásolja a bukás valószínűségét. 1967 és 2005 között végzett németországi empirikus kutatások³³ azt állapították meg, hogy a matematika és a német tantárgyi eredményekben nincs szignifikáns eltérés, ha az összevont és az osztott tanulócsoportokat hasonlítjuk össze, bár az esettanulmányok azt engedik sejtetni, hogy a leggyengébb tanulók sokszor meglepően gyorsan fejlődnek. Ugyanakkor az összevont osztályokban lényegesen nagyobb az iskolába járási motiváció, jobb a munkához való hozzáállás, fejlettebbek a szociális képességek és lényegesen magasabb a megfigyelt interakciók száma. Összességében valószínűnek tűnik, hogy az osztatlan osztályokban a fiatalabb vagy egyébként gyengébb tanuló gyermekek teljesítményét a nagyok „húzzák felfelé”, ugyanakkor a legjobbakra nincs semmilyen rossz hatással, hogy kisebbekkel, lassabban tanuló társakkal vannak együtt. Az összevonás ellen szóló érvek leggyakrabban a tanár többletmunkája, a tankönyv- és taneszközhiány és a tanárképzés hiányosságai³⁴. Egy másik megközelítés szerint nem előnyök és hátrányok vannak, hanem lehetőségek és feladatok. Hiszen a többletmunka, a tankönyvhiány, a képzés mind megfogalmazhatóak megoldandó, kihívást jelentő feladatként.

Összegzés

A bemutatott példák alapján úgy tűnik, hogy az eddigi feltételezésekkel ellentétben az osztatlan tanításszervezési forma nem jelent hátrányt a tanulókra nézve. Létezik olyan iskola, amelyben ezt tekintik pedagógiai érvek alapján a legmegfelelőbbnek, és nem kényszerből, hanem tudatos döntés alapján vonnak össze osztályokat. Ezt a szülők felé is úgy tudják kommunikálni, hogy ők örömmel íratják ezekbe az osztályokba a gyermekeiket. Mindez felveti annak a lehetőségét, hogy a magyarországi osztatlan vagy részben osztott iskolákra úgy tekintsünk, mint pedagógiai műhelyekre. Érdemes lehet ezeket az intézményeket tudományosan is vizsgálni, a bennük felhalmozott tudást és módszertani tapasztalatot összegyűjteni és lehetőség szerint máshol kipróbálni, hasznosítani. Talán első olvasatra abszurdnak tűnik ez a gondolat, pedig a tapasztalataink szerint ezek az iskolák kényszerűségből számos olyan kérdést megválasztak, amik országos szinten is jelentkeznek és a válasz megtalálása egyre sürgetőbb.

---

³² BRIZARD, 1995.

³³ Fippinger, 1967. Furch-Krafft, 1979.; Knörzer, 1985.; Kucharz – Wager, 2007

³⁴ Pl. BROUZOS, 1998. 139.; ZOGLOWEK, 1998. 216.

IRODALOM

BALOGH András: *Az aprófalvas településállomány differenciálódási folyamatai Magyarországon*. Savaria University Press, Szombathely, 2008.

BRIZARD, AGNES: *ÉCOLES RURALES, ÉCOLES URBAINES : PERFORMANCE DES ÉLÈVES EN FRANÇAIS ET EN MATHÉMATIQUES*. ÉDUCATION ET FORMATIONS, 1995. 43. BROUZOS, Andreas: *Kleine Grundschulen in Griechenland*. In: FICKERMANN, DETLEF - WEISHAUPT, HORST - ZEDLER, PETER (szerk.): *Kleine Grundschulen in Europa*. Deutscher Studien Verlag, Weinheim, 1998. 117–160.

CARLE, Ursula – METZEN, Heinz: *Wie entwickelt sich die FLEX im Land Brandenburg? Projektentwicklungsbeurteilung auf der Basis exemplarischer Videoanalysen zur Unterrichtsqualität der FLEXSchulen im Land Brandenburg*. Universität Bremen, Bremen, 2007.

ELLWEIN, Thomas: *Was geschieht in der Volksschule?* 1960. idézi: FICKERMANN, DETLEF–WEISHAUPT, HORST–ZEDLER, PETER: *Kleine Grundschulen in Europa*. In.: FICKERMANN, DETLEF – WEISHAUPT, HORST – ZEDLER, PETER (szerk.): *Kleine Grundschulen in Deutschland: Rückblick und Ausblick*. Deutscher Studien Verlag, Weinheim, 1998. 7–34.

FÁTRAI Klára: *Kisiskolák? Igen!*. In: ALBERNÉ HERBST Mária (szerk.): *Kihívások és válaszok a felsőoktatásban*. A HEFOP-3.3.1-P.-2004-06-0047/1.0 sz. projekt eredményeit bemutató konferencia előadásai. I., EJF, Baja 2007. 73–81.

FÁTRAI Klára: *Nevelő-oktató munka a pörbolyi kisiskolában*. In: ALBERNÉ HERBST Mária (szerk.): *Kihívások és válaszok a felsőoktatásban*. A HEFOP-3.3.1-P.-2004-06-0047/1.0 sz. projekt eredményeit bemutató konferencia előadásai. II., EJF, Baja 2007b. 100–109.

FERRIER, Jean: *Kleine Grundschulen in Frankreich*. In.: FICKERMANN, DETLEF - WEISHAUPT, HORST - ZEDLER, PETER (szerk.) *Kleine Grundschulen in Europa*. Deutscher Studien Verlag, 1998. 83–116.

FICKERMANN, DETLEF – WEISHAUPT, HORST – ZEDLER, PETER: *Kleine Grundschulen in Deutschland: Rückblick und Ausblick*. In.: FICKERMANN, DETLEF – WEISHAUPT, HORST – ZEDLER, PETER (szerk.): *Kleine Grundschulen in Europa*. Deutscher Studien Verlag, 1998. 7–34.

FIPPINGER, Franz.: *Empirische Untersuchung zur Leistung von Schülern aus voll und wenig gegliederten Schulen*. In.: *Schule und Psychologie*, 1967. 14. 97–103.

FURCH-KRAFFT, Elisabeth: *Schulische Organisation im Primarbereich und Leistungsverhalten. Ein Vergleich der Schulleistungen von Schülern aus voll und wenig gegliederten Grundschulen*. Zeitschrift für Empirische Pädagogik, 1979. 3. 297–308.

FORRAY R. Katalin: *A falusi kisiskolák helyzete*. OKI, Bp., 1998.

FORRAY R. Katalin: *Falusi kisiskola a lokális társadalomban*, 2008. www.forraykatalin.hu

GERMUSKA Pál: *A szocialista városok létrehozása*. Terület- és településfejlesztés Magyarországon 1948 és 1953 között. Századvég, 2002. 24. 49–74.

Hermann Zoltán: *A falusi kisiskolák és a méretgazdaságossággal összefüggő hatékonyságveszteségek*. 2005.

<http://www.oki.hu/printerfriendly.php?tipus=cikk&kod=HatekonysagiproblemakHermann-Falusi> [2009.11.20.]

IGNITS Györgyi – KAPITÁNY Balázs: *Elnéptelenedett települések Baranyában*. Területi statisztika 2007. 2. 135–150.

IMRE Anna: *Az általános iskolai intézményhálózat változásai – a kisebbségi oktatás szerepének növekedése*. Új Pedagógiai Szemle. 2009. 4.

KISS János Péter: *Aprófalvasodás és aprófalvaink sorsa – történelmi metszetben*. In: VÁRADI Monika Mária (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 2008. 29–68.

KNÖRZER, Wolfgang: *Sind Schüler in kombinierten Grundschulklassen benachteiligt? Eine empirische Untersuchung*. Baltmannsweiler: Burgbücherei Schneider, 1985.

Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala: *Magyarország állandó lakossága 2010. január 1-jén* http://www.nyilvantarto.hu/kekhh/kozozos/index.php?k=statisztikai_adatok_lakossagi_moalllakossaga_hu [2010.04.15.]

KUCHARZ, Diemut – WAGENER, Matthea: *Jahrgangsübergreifendes Lernen. Eine empirische Studie zu Lernen, Leistung und Interaktion von Kindern in der Schulanfangsphase*. Baltmannsweiler: Burgbücherei Schneider, 2007.

MOHOS Mária: *Az ötszáz főnél kisebb népességű falvak szociálgeográfiai vizsgálata*. In: VUICS Tibor (szerk.): *Válogatott tanulmányok Magyarország társadalomföldrajzából*. JPTE, Pécs, 1996.

NAGY József: *Iskolaelőkészítés és beiskolázás I–II*. Neveléstudomány és társadalmi gyakorlat, Akadémiai, Budapest, 1974.

Nemzeti Erőforrás Minisztérium közoktatási statisztikák. 2010.

NIEMI, Eero – PIRI, Riitta: *Kleine Gesamtschulen in Finnland*. In.: Fickermann, Detlef – Weishaupt, Horst – Zedler, Peter (szerk.) *Kleine Grunschulen in Europa*. Deutscher Studien Verlag, Weinheim, 1998. 65–82.

PÁLINKÁS József: *A falusi közösségekbe történő befektetés megtérül*. A Falu. 2008. ősz <http://www.agroinform.com/aktualis/A-Falu-A-falusi-kozossegekbe-torteno-befektetes-megtterul/20081212-6446/> [2010.04.29.]

RENDES Béla – FÁTRAI Klára: *Kisiskolák pedagógiája*. EJT, Baja, 2004.

RADÓ Péter: *Előszó*. In: Kistélepülések kisiskolái. Az Oktatáspolitikai Elemzések Központja nyilvános közpolitikai elemzése. SuliNova Kht, Bp., 2006.

VARGA Éva: *Az oktatásra figyelni, de okosan - A baranyai kisiskolák jövője I*. www.edutech.elte.hu/gardonyi.../na_pecsihet_az_oktatásra_figyelni.doc [2010.04.30.]

ZOGLOWEK, Herbert: *Kleine Grunschulen in Norwegen*. In: FICKERMANN, DETLEF-WEISHAUPT, HORST – ZEDLER, PETER (szerk.): *Kleine Grunschulen in Europa*. Deutscher Studien Verlag, 1998. 203-236.

WILDE, DAGMAR: *Entwicklung des jahrgangsübergreifenden Lernens in der Berliner Grundschule*. 2008. http://bildungsserver.berlin-brandenburg.de/fileadmin/bbb/schulqualitaet/lehren_und_lernen/schulanfang/EntwSAPH.Juelseit92.pdf [2010. 04. 10.]

WILDE, DAGMAR – SOMMERLATTE, ANGELA: *Die flexible Schulanfangsphase*. Senatverwaltung für Bildung, Wissenschaft und Forschung, Berlin, 2009.

ZOLNAY János: *Kirekesztés, Szegregáció, vákuumhelyzet a drávaszögi kistérség iskolakörzeteiben*. Műhelytanulmány 31. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Bp., 2007.

Jogszabályok: 1993. évi LX19. törvény a közoktatásról; 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról; 2004. évi Berlini közoktatási törvény. Schulgesetz für das Land Berlin; 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről; Nemzeti Alaptanterv, 2012 – Nyilvános vitaanyag.

Abstract

Small Schools in Baranya County. In Hungary public administration comprises 19 counties and Budapest. In some of the counties big villages having more than 1000 inhabitants are characteristic, in others small villages having under 1000 inhabitants make up the majority of localities.

Due to historical and geographical reasons the latter is true for Baranya county in southern Hungary. Since the first educational law (1868) regarding state schools these villages have also had primary schools. Children living in villages having very few inhabitants usually go to school to an educational centre of their district, or learn at home, but they usually attend classes together with peers belonging to age group 7–10.

The essay investigates the advantages and drawbacks of this small school methodology. Teaching all the four primary classes or 2-2 at the same time requires different teaching methods and the author aims at having an insight into the effectiveness of the mentioned teaching techniques.

Kulcsszavak: *kisiskolák, kistérség, összevont osztályok, differenciálás*

A ZENE SZEREPE AZ IFJÚKORI SZOCIALIZÁCIÓBAN

Bevezetés

A történelem során soha ennyi lehetősége nem volt az embereknek arra, hogy zenét hallgassanak. A technikai fejlődés egyre többféle lejátszó eszközöt biztosít ahhoz, hogy helytől és időtől függetlenül változatos tevékenységek közben lehessen zenét hallgatni. A zenéhez való egyszerű hozzáférés napjainkra jelentős változást eredményezett a zenéhez való viszony tekintetében. Az utóbbi száz évre visszatekintve megállapíthatjuk, hogy a zenei tevékenységek közül a zene művelését felváltotta az emberek nagy részénél a befogadás. Aktív énekesekből, hangszerjátékosokból passzív zenehallgatókká lettünk, ami viszont eltereli a figyelmet a zene mélyebb befogadásáról. A zenei folyamatok helyett a zenéhez kapcsolható egészen más információk kerültek előtérbe, mint például az előadóról, előadásokról a befogadók közösségéről való egyéb tudás. Ez a tudás azonban legalább annyira befolyásolhatja a zenéhez való viszonyunkat, mint maga a műélvezet.

A fiatalok életének is szerves részévé vált a zenehallgatás, többségüknél naponta több órán keresztül szól valamilyen zene, jelentősége tehát vitathatatlan. A zene tehát nemcsak az érzelmeken, hanem a kapcsolódó információk révén is hatással van életünkre, jelentős szerepet tölt be a fiatalok szocializációjában.

A téma kifejtéséhez saját kutatásom néhány adatát, illetve a német zeneszociológia, zenepedagógia egyik jelentős képviselőjének, Renate Müller¹ zenei „önszocializációs” elméletét mutatom be.

Kutatási eredmények

Kérdőíves vizsgálatomban bajai és vaskúti általános- és középiskolások zenei preferenciáit és zenéhez való viszonyát vizsgáltam a társadalmi háttér függvényében. Hét iskola tanulói töltötték ki 5. 7. és 10. osztályban az általam összeállított kérdőívet, összesen 764 fő. Az életkorok szerinti megoszlás alapján 247 ötödik, 250 hetedik és 267 tizedik osztályos tanuló. A választott intézményekben minden iskolatípus jelen van, az iskolák között alacsonyabb és magasabb státuszú egyaránt megtalálható.

A vizsgált korosztály naponta több órát tölt zenehallgatással. Az erre fordított idő a hétvégi szabadabb időbeosztással és az életkor növekedésével egyenes arányban növekszik. A kapott adatok alátámasztják azt a feltevést, hogy a serdülők életében nagy jelentősége van a zenehallgatásnak. A zenével való találkozás egyéb formái tovább növelik ezt az időt: a hangszertanulás vagy a zenés szórakozóhelyek, rendezvények, stúdiók, hangversenyek látogatása.

---

¹ Stefanie Rhein--Renate Müller: *Musikalische Selbstsozialisation Jugendlicher: Theoretische Perspektiven und Forschungsergebnisse*. Diskurs Kindheits- und Jugendforschung Heft, 2006/4. 551–568.

Az ötödik osztályos tanulók időbeosztására különösen hétköznapokon a szülők még jelentős befolyással bírnak. A tanulásra való koncentráció fontossága kerül előtérbe, amikor nem engedélyezik gyermekük számára a folyamatos háttérzenét. Ahogyan nő az életkorral az önállóságuk, úgy nő a zenehallgatásra fordított idő is. Ez természetesen nemcsak a szülői ellenőrzés csökkenésének köszönhető, hanem az életkor növekedésével változó zenei szükségleteknek is.

Milyen gyakran hallgatsz zenét hét közben?

	5. osztály	7. osztály	10. osztály
naponta 1 óránál kevesebbet	37,2%	19,6%	16,0%
naponta 1-2 órát	28,3%	39,1%	31,6%
naponta 3-4 órát	19,3%	21,7%	32,8%
naponta 4 óránál többet	15,2%	19,6%	19,6%

1. ábra

Milyen gyakran hallgatsz zenét hétvégi napokon?

	5. osztály	7. osztály	10. osztály
naponta 1 óránál kevesebbet	22,2%	14,7%	8,0%
naponta 1-2 órát	32,3%	22,5%	19,4%
naponta 3-4 órát	22,2%	31,2%	30,8%
naponta 4 óránál többet	23,2%	31,7%	41,8%

2. ábra

A hallgatott zene nagy része populáris zene, melynek szerepe a fiatalok életében túlmutatja a zene általános funkcióit. Elsősorban a média hatásának köszönhetően a fiatalok zenehallgatás, a zenével való foglalkozás és a zenéhez köthető társas kapcsolatok során olyan háttérinformációkat, kompetenciákat sajátítanak el, amelyek hozzájárulnak szociális fejlődésükhöz. A zene a serdülőkorú szocializációban különösen fontos szerepet tölt be.

Az ifjúkori szocializáció néhány fontos jellemzője a szülőkről való leválásra, függetlenedésre törekvés, az én identitás kialakulása, a személyiség lehetőségeinek és korlátainak megtapasztalása, az önérvényesítés gyakorlása, a szociális kompetenciák fejlődése.

Ezek a motívumok jól megfigyelhetők a következő néhány kérdésre adott válaszokban.

Az identifikációs törekvések fontos lépése a szülőktől való leválás. A generációs különbségek a zenei preferencia terén is jelentkezők. Minél szorosabb a kapcsolat még szülő és gyermek között, annál inkább tekinti mintának a gyerek a szülői mintát. Az életkor előrehaladtával a szülők által kedvelt zenét egyre kevésbé preferálják. Természetesen a zenei stílusok nem állandók, egy adott kor új divatját is gyakran generációváltás idézi elő. A zenei ízlés határjelzés a felnőttek és a fiatalok, ugyanakkor a kortársakon belüli csoportok között is.

Nekem is tetszik az a zene, amit a szüleim hallgatnak.

	5. osztály	7. osztály	10. osztály
nagyon	23,1%	12,1%	7,5%
közepes mértékben	43,7%	38,3%	46,8%
kis mértékben	21,4%	36,7%	32,9%
egyáltalán nem	11,8%	12,9%	12,7%

3. ábra

A kortárs csoportokon belüli szociális tanulás fontos eleme, hogy a csoporton belül a résztvevők egyenrangú felek a felnőtt-gyerek alárendeltségi viszonyhoz képest. Egymás elfogadása sokféle tényezőtől függ. A barátok (kortársak) megválasztásában az életkor növekedésével nő a zene szerepe is. Megfigyelhető, hogy a meglévő barátságokat nem rúgják fel az eltérő zenei ízlés következtében, ugyanakkor minél nagyobb jelentősége van a kortárs csoportnak a fiatal életében, annál fontosabb szemponttá válik a barátok megválasztásában a hasonló zene kedvelése is.

Nekem fontos, hogy a barátaim is ugyanolyan zenét szeressenek hallgatni, mint én.

	5. osztály	7. osztály	10. osztály
nagyon	8,2%	6,6%	5,8%

közepes mértékben	20,7%	20,7%	34,2%
kis mértékben	22,0%	38,4%	31,9%
egyáltalán nem	49,1%	34,3%	28,1%

4. ábra

A zenéről való tudás, informáltság az individuum számára fontos kompetenciákat jelent, a társak kedvezőbben ítélik meg azokat, akik jól informáltak.

Nekem fontos, hogy tudjam, milyen stílusú zenét hallgatok.

	5. osztály	7. osztály	10. osztály
nagyon	39,6%	31,3%	25,7%
közepes mértékben	24,8%	27,9%	35,4%
kis mértékben	17,4%	25,0%	17,9%
egyáltalán nem	18,3%	15,8%	21,0%

5. ábra

A zene identitást kifejező funkciója derül ki a következő kérdésekre adott válaszokból. Jelentősége az életkorral szintén erősödik.

Az a zene, amit szeretek, kifejezi azt, amit a világról gondolok.

	7. osztály	10. osztály
nagyon	20,0%	16,2%
közepes mértékben	17,4%	30,1%
kis mértékben	36,2%	32,4%
egyáltalán nem	26,4%	21,2%

6. ábra

A zene milyensége a kedvelt környezet, szórakozóhely megválasztását is jelentősen befolyásolja. Az 5. osztályokban ezt a kérdést természetesen még nem tettem fel. A 7. osztályosoknál is kevésbé bír jelentőséggel még ez a kérdés életkoruknál fogva, de a 16-17 éves korosztálynál jól látható a fontossága.

Olyan szórakozóhelyre járok, ahol olyan zene szól,
amit szeretek.

	7. osztály	10. osztály
nagyon	22,6%	42,4%
közepes mértékben	23,0%	27,2%
kis mértékben	24,8%	15,2%
egyáltalán nem	29,6%	15,2%

7. ábra

Ezek a példák azt bizonyítják, hogy a zene fiatalok életében betöltött szerepének vizsgálatakor érdemes a zenei szocializáció problémáját bevonni a zenei ízlés társadalmi háttérének tanulmányozásába. Ehhez érdekes nézőpontot jelenthet a Renate Müller² és munkatársai által képviselt zenei önszocializációs elmélet.

Zenei önszocializáció

Renate Müller kutatásaiban elsősorban a populáris zene jelentőségét vizsgálta a fiatalok életében. Tanítványai segítségével sokféle megközelítésből kiindulva kereste a választ olyan kérdésekre, hogy mi az a többlet, amit a populáris zene ad a serdülők számára, és amivel hozzájárul individuális fejlődésükhöz.

Önszocializációs elméletében azt hangsúlyozza, hogy a fiatalok saját magukat szocializálják a zenén keresztül.

„Musikalische Selbstsozialisation bedeutet das Mitgliedwerden in selbst gewählten Musikkulturen, wobei die gewählte Symbolwelt sowie die entsprechenden rezeptiven wie produktiven musikkulturellen Kompetenzen und Lebensstilelemente angeeignet werden. Dadurch werden Identitäten konstruiert, Zugehörigkeiten angestrebt (symbolische und soziale Inklusion)

² Stefanie Rhein--Renate Müller: *Musikalische Selbstsozialisation Jugendlicher: Theoretische Perspektiven und Forschungsergebnisse*. Diskurs Kindheits- und Jugendforschung Heft, 2006/4. 551-568.

und Abgrenzungen definiert (symbolische und soziale Exklusion).”³ – „A zenei önszocializáció egy kiválasztott zenei kultúrának a tagjává válását jelenti, melyben benne foglalhatik a választott kultúra zenei preferenciáinak, életstílusának és szimbólumvilágának átvétele is. Ezen keresztül történik meg az identitás létrejötte, a hovatarozásra való törekvés (szimbolikus és szociális inklúzió) és meghatározásra kerülnek a határok is (szimbolikus és szociális exklúzió).” (A szerző fordításában.).

„Durch die angeeigneten Symbole, Codes, Handlungen und Rituale werden Zugehörigkeiten und Abgrenzungen definiert und Identitäten konstruiert: Man wählt für sich die Identifikationen, Symbole und Symbolwelten aus, über die man sich vor den anderen als die Person herausputzen kann, als die man von ihnen gesehen und behandelt werden möchte. Hierbei spielen in der gegenwärtigen Gesellschaft Musik und Medien eine zentrale Rolle.”⁴ – „Az elsajátított szimbólumokon, kódokon, cselekvéseken és rituálékon keresztül alakul ki a hovatarozás érzése és jön létre maga az egyéniség is: a fiatal kiválasztja magának azon identifikációkat, szimbólumokat és szimbólumvilágot, amelyeken keresztül láttatni kívánja magát másokkal és amelyekkel elérheti, hogy úgy kezeljék a társai, ahogyan azt ő szeretné. Ebben tölt be a jelenlegi társadalomban a zene és a média központi szerepet.” (Saját fordítás).

Egy stílus elsajátítása megköveteli a hozzá tartozó kulturális ismeretek, objektumok és szociokulturális kontextusok megismerését. Egy szabadon választott stílus követői azáltal válnak a közösség tagjává, hogy energiát fektetnek ezeknek az ismereteknek és kompetenciáknak a megszerzésébe. Az önszocializáció jellemzője az egyéni aktivitás, az autodidakta elsajátítási mód, a kortárs csoportok útmutatása és együttműködése. Ez a folyamat szükségesnek látszik az egyén identitásépítéséhez.

Az önszocializációs elméletben a magas kultúrához hasonlóan kódoltnak tekintik a populáris kultúra tárgyait. A kulturális kódok elsajátításán alapuló elmélet Pierre Bourdieu⁵ nevéhez fűződik. Elméletében a társadalmilag legitim kultúra jelenségei kódoltak, ezeknek a kódoknak az elsajátítására azonban csak a magas társadalmi státusszal rendelkező csoportoknak van meg a lehetősége. A kulturális kódok különböző elsajátítása így hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek újratermeléséhez. Ezek a folyamatok látenszen működnek a társadalomban. A populáris kultúra Bourdieu elmélete szerint nem kódolt, befogadása felszínes, nem igényel erőfeszítést, kulturális befektetést.

Az önszocializációs elmélet átveszi Bourdieu kulturális kód kifejezését, ugyanakkor azt állítja, hogy a populáris kultúra is kódolt, ezeknek a kódoknak az elsajátítása fontos a fiatalok identitásépítésében. Ez a szocializációs

---

³ Stefanie Rhein--Renate Müller: *Musikalische Selbstsozialisation Jugendlicher: Theoretische Perspektiven und Forschungsergebnisse*. Diskurs Kindheits- und Jugendforschung Heft, 2006. 4. 551.

⁴ Uő., uo.

⁵ Bourdieu, Pierre: *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*. Frankfurt am Main, 1991.

folyamat a média és a kortársak befolyásán keresztül, de az egyén részéről önállóan zajlik.

A tömegkultúra sokat vitatott szerepe a fiatalok életében e szerint az elmélet szerint pozitív jelentőséggel is bír. Szociális kapcsolataik kiépítéséhez, önállóságuk megteremtéséhez, identitásuk felépítéséhez hozzájárul az az audiovizuális kultúra, amiben élnek. Ennek fontos része a zene is. A magas művészet ismerete és kedvelése nem elegendő a társadalmi elit számára sem, a populáris zene preferenciája egyre kevésbé függ a társadalmi státusztól. Ennek oka abban a folyamatban is rejlik, ami a média fejlődésével együtt járó szociális és kulturális differenciálódásnak köszönhető.

A zene serdülőkori szocializációban betöltött szerepében tehát lényeges hangsúlyozni azokat a folyamatokat, amelyek hozzájárulnak a fiatalok személyiségfejlődéséhez. Ennek szellemében nem lehet a zene funkcióját kizárólag esztétikai oldalról, a jó vagy rossz ízlés felől megközelíteni. A populáris és komolyzene hierarchiája, az aktív és passzív befogadás kettőssége jelen medializálódott társadalmunkban árnyaltabbá vált.

Az azonos zenei stílust kedvelő fiatalok számára szerteágazó lehetőséget kínál a zene a kapcsolatépítésre, közösségek létrehozására, önérvényesítésükre és önmegvalósításukra. Jelentős lehet egy rajongói közösségen belül nemcsak a passzív zenehallgatásban kimerülő azonos preferencia, hanem az ehhez kapcsolódó sokféle tudás és kompetencia ismerete is, ami a kulturális kódok tekintetében már említésre került. Az azonos zenei stílus követése kiegészül a megfelelő öltözködés, hajviselet, tánclépések vagy a rajongott előadó életével kapcsolatos információk ismeretével, melyek elismerést váltanak ki a csoport tagjaiból. A zenei kultúra ugyanakkor performatív identitások médiumaként is szolgálhat, ami további lehetőségeket nyújt az önérvényesítésre, önkifejezésre. Ilyenek lehetnek például az együttesben való éneklés, zenélés, a táncsoportokban való fellépés.

Renate Müller és munkatársai kutatásait a zenepedagógiai alkalmazás lehetősége motiválja. A német zenepedagógia bizonyos szempontból hasonló gondokkal küzd mint a magyar. A tanulókhöz nehéz megtalálni az utat a zenei nevelés terén, ha az iskolai zenei nevelés csak a társadalmilag legitimált magas művészetet közvetíti az ének-zene órákon, és nem vesz tudomást azokról a motivációkról és „szükségletekről”, amik a populáris kultúra felé vezetik őket.

A hazai, fent említett kutatásból származó példa is ezt erősíti meg. Az ének-zene órákon történő zenehallgatás anyagának preferálása már az iskolában sem egyértelmű. Különösen 7. osztályban nő meg az ellenállás a tananyaggal szemben

Nekem tetszenek azok a zenék, amiket az iskolában ének-zene órán hallgatunk.

	5. osztály	7. osztály	10. osztály
nagyon	13,9%	5,7%	6,2%

közepes mértékben	36,4%	21,1%	38,0%
kis mértékben	30,7%	46,3%	36,4%
egyáltalán nem	19,0%	26,8%	19,4%

8. ábra

Az 5. osztályos tanulók még elfogadóbbak az iskolai zenehallgatási anyaggal szemben. A serdülőkorú ellenállást követően a 10. osztályban ismét nagyobb arányú elfogadást tapasztalunk.

Otthon is szoktam olyan zenét hallgatni, amelyeket az iskolában ének-zene órán hallgatunk.

	5. osztály	7. osztály	10. osztály
nagyon	6,9%	3,3%	2,7%
közepes mértékben	10,0%	6,1%	11,6%
kis mértékben	19,5%	19,5%	27,8%
egyáltalán nem	63,6%	71,1%	57,9%

9. ábra

Az iskolában kötelezően átélt zenehallgatás elfogadottsága gyakorlatilag meg is szűnik mire hazaérnek a gyerekek, az iskolán kívüli helyszíneken az ott megismert zenei műfajok mellőzötté válnak. A család otthoni hanghordozói között is kevés a klasszikus vagy népzene, a rádió és televízió által kínált műsorokból is ritkán választják ezeket a műfajokat. A populáris zene ilyen erőteljes preferálása nem tulajdonítható azonban kizárólag annak, hogy a gyerekek könnyen befogadható szórakozásra vágnak, vagy hogy nem elég kifinomult a zenei ízlésük, illetve nem tudnak ellenállni a médiából sugárzó kétes minőségű zenei dömpingnek.

Renate Müller felhívja a figyelmet arra, hogy a tanulók nem azért állnak ellen a művelt polgári kultúrát közvetítő tananyagoknak, mert manipulálja őket a média, hanem azért mert abban a kultúrában, amiben ők élnek, számukra fontos szociális jelentése van a zenének.

Identitásuk a tét, aminek felépítése elsősorban a kortárs csoporton belül zajlik, és az ezen belül működő normák gyakran felülírják az iskola által közvetítetteket. A tanulók elsődleges zenei preferenciáit drasztikusan átalakítani akaró zenepedagógiával szemben így érthető az elutasítás és az ellenál-

lás. Amíg egy osztályon belül a kortárs csoportok nagy ellenállást tanúsítanak, addig a zenepedagógia szinte kudarcra van ítélve. A megoldás csak a kölcsönös elfogadásban létezhet. A zenepedagógiának kell nyitnia azzal, hogy a tanulók zenei preferenciáit elfogadja és abban őket kulturális szakértőként kezelje.

A zenei és kulturális tolerancia vezethet el oda, hogy a tanulók is „szakértőként” ismerjék el a zenepedagógust akár saját zenei kultúrájuk olyan aspektusainak terén, amelyek a fiatalok számára nem átlátható, akár az oktatás által közvetített más zenei műfajok iránt. Tehát, ahogy csökken az ellenállás a kortárs csoportok részéről, úgy növekszik a zenepedagógia sikere is.

Összegzés

A zene funkcióját a fiatalok életében nem elég tehát esztétikai problémaként kezelni, a zenei ízlés és zenefogyasztás összetevőinek vizsgálatakor célszerű figyelembe venni a szociális fejlődésükben betöltött szerepét is. Ez a nézőpont közelebb vihet minket néhány zenepedagógiai probléma megoldásához is.

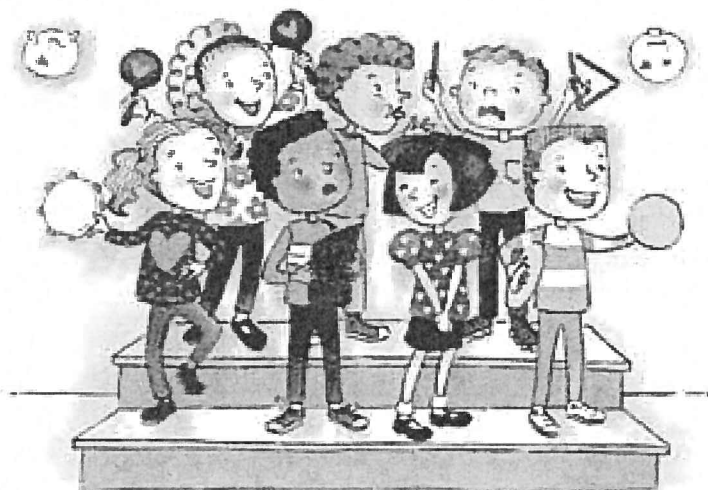
Irodalom

Bourdieu, Pierre: *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*. Frankfurt am Main, 1991.

Stefanie Rhein--Renate Müller: *Musikalische Selbstsozialisation Jugendlicher: Theoretische Perspektiven und Forschungsergebnisse*. Diskurs Kindheits- und Jugendforschung Heft, 2006. 4. 551–568.

Abstract

Das Musikhören und die verschiedenen musikalischen Tätigkeiten, wie das Erlernen des Musizierens an einem Instrument oder die Teilnahme an der Arbeit von Musikgruppen und Tanzgruppen, auch der Besuch von musikalischen Programmen und Unterhaltungsorten machen einen bedeutenden Teil der Alltage der Jugendlichen aus. Hintergrundmusik begleitet ihre Freizeitbeschäftigungen, auch das Lernen zu Hause. Die Rolle der Musik in ihrem Leben und vor allem die des Musikhörens ist ohne Zweifel bedeutend. In meiner Studie suche ich die Antwort auf die Frage, was für eine Wirkung das am Tage mehrere Stunden in Anspruch nehmende Musikhören der Jugendlichen auf ihre Sozialisationsprozesse hat und was für eine Konsequenz daraus für die Musikpädagogik gezogen werden kann. Zur Bearbeitung meines Themas verwende ich einige Daten meiner eigenen Forschung, weiterhin stelle ich das Wesen der „Selbst-Sozialisations“-Theorie im Bereich Musik von Renate Müller, der bedeutenden Vertreterin der deutschen Musiksoziologie sowie Musikpädagogik vor. Die Forschungsergebnisse von Renate Müller und ihren Mitarbeitern können die Annäherungsweise der ungarischen Musikpädagogik mit neuen Ansichtsweisen bereichern.

Kulcsszavak: *Zene, szocializáció, életkor, zenehallgatás, zenei ízlés, zenei önszocializáció*

EGY TANÁR METAMORFÓZISAI

Piton professzor a Harry Potter fanfictionökben

„Döntéseinkben, nem pedig a képességeinkben mutatkozik meg, hogy kik is vagyunk valójában¹.”

A kutatás témája és módszerei

Az alábbiakban J. K. Rowling író Harry Potter-regényein alapuló, a serdülők² írói tevékenységére vonatkozó kutatás bevezető vizsgálatának bemutatására kerül sor. A majdani, a serdülő írók által megszerkesztett cselekményre és történetvezetésre koncentráló kutatás alapjaként szükségszerű elsőként értelmezni, hogy a serdülők miért és milyen folyamat során fordulnak az íráshoz, mint tevékenységhez, a fanfictionök világához és a Harry Potter szeptológia karaktereihez. A kutatás a Virtuális Kutatóműhely³ egyik kutatásai témájaként indult.

A folyamat során száz 2004 és 2009 között keletkezett, magyar, a Harry Potter kötetekből ismert Perselus Piton professzor karakterének központi szerepeltetésével készült fanfiction-írás került tartalomelemzésre, a bennük megjelenített karakterek személyiségvonásaira, identitására, valamint azok változásaira koncentrálva. A mintába felvett írók különféle internetes fórumokon,⁴ álnév alatt publikálják alkotásaikat. Bővebb információkhoz az írókról személyes kapcsolatfelvétel során, és a választható lehetőségként kitöltött, úgynevezett felhasználói adatlapjuk alapján jutottam hozzá, itt némi nehézségbe ütközve, mivel az online világ névtelensége lehetővé teszi, hogy az azt használók téves információkkal szolgáljanak, vagy egy teljesen új, a valós életüktől független alteregót hozzanak létre. Az írók többségükben – a saját elmondásuk, leírásuk alapján – lányok. Csupán az utóbbi – a vizsgált időszakon túli – időben gyarapodott a fiú írók⁵ száma. A történetek kiválasztásánál még szempontként említhető, hogy kizárólag befejezett írásokat választottam. A vizsgált írások kiválasztása véletlenszerűen történt, kizárólag a fent említett szempontokat véve figyelembe.

¹ Az idézet J.K. Rowling Harry Potter and the Chamber of Secrets című kötetéből származik.

² A serdülőkort széles életkori határok közt értelmezem (13-23 év) Vikár György nyomán.

³ A Virtuális Kutatóműhely dr. Bálint Ágnes (PTE BTK NTI) szakmai vezetésével működő kutatói közösség, amely különböző magyarországi egyetemek öt hallgatóját foglalja magába. A működés során közös fogalmi alapokkal különböző kontextusban vizsgálják a serdülőkör mibenlétét.

⁴ Az általam vizsgált két online felület a Merengő Fanfiction (<http://fanfic.hu/merengo/>), és az IEPP Továbbírások (<http://iepp.unr.hu/>). Az utóbbi nevében is viseli a nevezett karaktert: Imádjuk Együtt Perselus Pitont.

⁵ A két nem írói tevékenysége közötti különbség egy másik vizsgált, a jelen vizsgálaton túl mutató kutatás témája.

A Harry Potter-univerzum

Ahhoz, hogy a Harry Potter-univerzum karaktereit felhasználó fanfiction-világ jelentősége megvilágítást nyerhessen, fontos megemlíteni, hogy Joanne Kathleen Rowling regénye az 1997-es bolti forgalomba kerülésétől⁶ milyen folyamatok kíséretében jutott el a nemzetközi kereskedelembé. Az első kötet utáni váratlan sikerek csak fokozódtak, ahogy a második és a harmadik, majd az azt követő regények a kereskedelmi forgalomba kerültek. A sikert azonban nem lehet a regények önmagában álló érdemének tekinteni, hiszen jelentős szerepe volt a média⁷ bekapcsolódásának is a terjesztésben.

A kötetek mára már háztartások millióiába jutottak el, jelentős ember-tömeg képzeletvilágát bevonzva Rowling fantáziavilágába. Ahogy a könyvek kiadása közötti idő egyre bővült, a rajongók – főként serdülők, de jelentős számmal vannak jelen a fiatal felnőttek és a felnőttek is – feltehetően hiánypótlás céljából egy úgynevezett saját világot teremtettek maguknak. Ez a Harry Potter-fandom, amely magába foglalja az olyan írásokat, úgynevezett fanfictionöket (regények, novellák, versek etc.), digitális programmal szerkesztett és kézzel rajzolt képeket, majd azokból, avagy a megjelent mozifilmekből vágott videókat, amelyek rajongók fantáziájának produktumai.

Az internet keresőrendszerei a „Harry Potter fanfiction” keresőszóra nemzetközi viszonylatban több mint másfél millió találatot jelenítenek meg, ami hazánkra korlátozva közel négyezer feletti számot jelent. A FanfictionNet elnevezésű nemzetközi fanfiction-oldal legjelentősebb számmal rendelkező alkategóriáját adják a Harry Potter regényekhez és filmekhez kapcsolódó írások, ezzel a legkiterjedtebb fannommá téve J. K. Rowling világát.

A Harry Potter-univerzum azonban nem csak a kikapcsolódás, a szórakozás terepe lett az évek során. Különböző külföldi és hazai egyetemek kutatói és hallgatói, valamint különféle kutatóintézetek munkatársai szinte az első kötet megjelenésétől kezdődően foglalkoznak tudományos vonatkozásban a regényekkel és azok társadalomra gyakorolt hatásaival. A kutatások témája szerteágazó – a szociológia, pszichológia, filozófia és irodalom diszciplínáit ugyanúgy érint, ahogy a neveléstudományt vagy épp a földrajtot.

Az úgy nevezett Harry Potter-jelenség⁸ nem csupán a közéletben, hanem a tudományos körökben is beszédtemává vált, túlmutatva a kezdeti vállalási tematikájú kérdések és a változó olvasási szokások elemzésén. Mára már többek között pszichoterápiás módszert⁹ dolgoztak ki a kötetekre épülve, és

---

⁶ A Harry Potter and the Philosopher's Stone 1997 júniusában jelent meg az Egyesült Királyságban a Bloomsbury Kiadó gondozásában. Magyarországon az Animus Kiadó vásárolta meg a szerzői jogokat, és 1999-ben adta piaci forgalomba az első kötetet.

⁷ A Warner Brothers megvásárolta a szerzői jogokat, és az első regényből készült film 2001-ben került a mozikba.

⁸ Magyarországon például Kende B. Hanna Harry Potter Titka című könyvében és Mészáros György Harry Potter pedagógiai szemmel című tanulmányában fejt ki a jelenség mibenlétét, felhívva a figyelmet, hogy a média világán túl a jelenség részei a gyermekek személyiségére gyakorolt befolyásoló hatás, és azok értelmezése, valamint a pedagógiai kontextusú kérdéskörök is.

⁹ Erről bővebben: Niel MULHOLLAND: *The Psychology of Harry Potter: An Unauthorized Examination Of The Boy Who Lived*. TX. Benbella. Dallas, 2006.

filozófiai kérdések¹⁰ szempontjából elemezték a köteteket, azonban a jelentős számmal jelenlevő rajongói világ szükségessé teszi, hogy további pszichológiai és pedagógiai kutatásközpontjába kerüljenek J. K. Rowling kötetei.

A serdülők fanficton író tevékenysége

A serdülőkor a mai modern társadalomban tulajdonképpen az egyik legfontosabb életszakasz, mivel sok minden, ami az utána következőkben meghatározó lesz, általában ott kerül megalapozásra. Az iskolai teljesítmény meghatározza a későbbi karriert, a közösségek, amelybe hosszabb-rövidebb ideig tartozik a serdülő, a kapcsolati lehetőségeit, a mindennapi tapasztalati-ból pedig egy – majdan teljessé váló – személyiséget kezd építeni. A serdülőkorban a társadalmi elvárások között nem csupán a munka világába való belépés szerepel, hanem olyan kívánalmak is, mint például a szülőktől való érzelmi és anyagi függetlenedés, a nemi és társadalmi identitás kialakítása, legalább is azok megkezdése.¹¹ A serdülőkor ezen jellegéről, mint krízisről ír Erikson,¹² azt elemelve, hogy a társadalmi-szülői elvárások milyen folyamatok során kerülnek megélésre a serdülők esetében.

Tág határok között mozgó érzelmi hullámváltozás során és változatos, a feldolgozást segítő módszerekkel – mint például a rajzolás, a fantáziavilágba való belépés, az írás és egyéb kreativitást és önkifejezést támogató folyamatok – járják be a fejlődés útját. Az út során a serdülők, ahogy az általuk létrehozott – jelen esetben a vizsgálat középpontjában is álló – történetekben, valamiféle megoldásra váró, fejlődés előtt álló kapcsolati- és problémarendszert bontakoztatnak ki, amelyben a válság végül feloldódik, hogy egy maradéktalanul boldog vagy a jelenleginél boldogabb véggel lezárva nyisson lehetőséget a jövő felé, a kezdeti konfliktustól mentesen. Ez a problémamegoldó tevékenység a serdülőkor sajátja, ahol a serdülő hipotézisek tesztelésével, újfajta módszerekkel keresi a lehetőségeit, hogy az identitásának megformálását¹³ elkezdje, és lehetőleg be is fejezze a serdülőkor végére. Ezen identitás-keresés és kialakítás lehetséges terepe a serdülő számára a fanfictionök világa, amelyben egy már előre megalkotott univerzum kereteit használhatja fel, biztosabb alapként ráépítve a saját konstruktumát. Ugyanakkor a fanfictionök választásába a már valamelyest vagy épp teljes mértékben megszerkesztett szereplő világával kell a sajátját egyeztetnie. Ez az egyeztetés magától értetődő, ha az önmagáéhoz hasonló elemeket talál bizonyos karakterekben, de nehezebb, és bonyolultabb pszichológiai kérdéseket vet fel, ha vágyott fejlődési útként éli meg a választott szereplő¹⁴ útját.

---

¹⁰ Erről bővebben: BASSHAM, Gregory: *Harry Potter és a filozófia avagy Roxforti tananyag mugliknak*. Hajnal. 2010.

¹¹ BÁLINT Ágnes: *A Campbell-féle monomitosz a serdülők regényeiben*. (Megjelenés alatt)

¹² Erikson, Erik H.: *Growth and Crises of the Healthy Personality*. In.: Erikson, E. H.: *Identity and the Life Cycle*. Norton, New York, London, 1980. 51-107.

¹³ BÁLINT Ágnes: *Miről vallanak a serdülők regényei?* In: Dr. Albert Gábor (szerk.) *Az óvodapedagógia az andragógiáig*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2010.. 33-49.

¹⁴ A példaképválasztás és az azonosulás folyamatának vizsgálata túlmutat a jelen kutatás keretein.

Rom Harré identitásprojekt¹⁵ fogalmát a serdülők identitáskrizisére alkalmazva Bálint Ágnes¹⁶ azt vallja, hogy az identitástervek konstruálásának egyik gyakori módja a fiktív világok megalkotása. E fiktív világokban biztonságosan – és az elköteleződés kényszerétől mentesen – tesztelhetők vágyak, elképzelések, személyiségvonások, cselekedetek, azt vizsgálva, hogy alkalmaz-e a valós személyiségbe való integrálásra. A fanfictionök írása az alkotói folyamat objektiválása révén több, mint a nappali álmodozás, de mindkettő lényegében az identitásprojektek tesztelését szolgálja.

A fanfictionök megalkotása egy összetett folyamat, amely során az eredeti mű értelmezése, újraértelmezése, az új fantáziavilág behelyezése egy meglevő keretekbe és azok továbbépítése zajlik, mely során olyan folyamatok is felmerülhetnek az alkotóban, amely eredetileg nem szerepelt a hipotéziseikben, ezek új lehetőségeket mutatnak meg számukra, saját magukból, vagy külső segítséggel, a kritikairók tanácsaiból, meglátásaiból építkezve. A létrehozott írásaik hősei a Harry Potter regények szereplői, olykor saját karakterek szerepeltetésével kibővíve. Ezen hősök személyiségvonásainak megjelenítése az író személyétől függ. Az ő szubjektív meglátásán keresztül szemlélheti az olvasó a regénybeli karaktereket. A rowlingi szereplők alakjának torzítása nem tekinthető írói hibának, mivel általában nem az olvasóközönség elismerésének elérése a cél, hanem az író saját személyiségének megnyilatkozása, a beépítésre vagy elvetésre váró identitásprojektek végigvezetése a történeten. Ezért fordulhat elő, hogy vágyott képként, a saját értékrendjük szerint egy negatív vonásokkal felruházott, elidegenedést és távolságtartást indukáló karaktert végül megkedvelnek, és a „javulás” útjára léptetik, hiszen saját céljuk is a „javulás”, a fejlődés.

A rajongói lét fogalmának átértékelődése nem hagyható figyelmen kívül a Harry Potter-univerzum említésekor. Rowling regénye, a fiktív, önmagában teljes világ történései, kihívásai, az esendő, de küzdeni képes hősök megpróbáltatásai olyan intenzitással építették ki rajongótáborukat, mint azt megelőzően hosszú idő óta semmilyen más alkotás. A negyedik kötet utáni mintegy három éven át tartó szünetben a hiányérzet, az érdeklődés fokozódása pedig életre hívta az online, tér nélküli és kortalan Harry Potter-fandomot. A türelmetlen olvasók igyekeztek alkotással kitölteni a hosszú szünetet. Videók, képek, írások ezrei kerültek fel az internetre, minden jogot J.K. Rowlingnak tulajdonítva, azt állítva, hogy övék csupán az alkotás öröme,¹⁷ és természetesen az alkotói folyamat során szerzett intellektuális és emocionális tapasztalatok.

A fanfictionök olyan rajongók által készített, a fantáziájuk produktumaként megszületett írások, amelyek egy filmhez, meséhez, könyvhöz, zenéhez, közismert személyhez, televíziós műsorhoz, animéhez, mangához, játékhoz kapcsolódnak. Általában az eredetileg szerzői jogvédelem alatt álló ter-

---

¹⁵ Amennyiben külső és/vagy belső veszélyek fenyegetik az identitást (pl. munkanélkülivé válás), újfajta identitástervek konstruálása szükséges a fejlődés érdekében. Vö. Rom Harré: *Identity Projects*. In: G. Breakwell (ed.): *Threatened Identities*. Wiley, London, 1983. 31-51.

¹⁶ Bálint Ágnes: *Miről vallanak a serdülők a regényei?* In: Dr. ALBERT Gábor (szerk.) *Az óvodapedagógiától az andragógiáig*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2010. 33-49.

¹⁷ A kötetek körüli jogvédelmi ügyek szükségessé tették, hogy a Harry Potter-univerzumot használó rajongók külön-külön jogi nyilatkozatokat tegyenek, amelyek fellelhetőek az alkotásaikkal mellett.

mékek nem hivatalos továbbírásai, de volt már rá példa, hogy hivatalos körülmények között piaci forgalomba került, mint például Margaret Mitchell *Elfújta a szél* című művéhez kapcsolódó Alexandra Ripley által írt Scarlett kötet.

A fanfiction írásnak részletes szabályi keretei vannak, amelyet a rajongói oldalak szerkesztői és írói határoztak meg. Az oldalon való publikáláshoz egy szabvány adatlap kitöltését, a regisztrációt kell megtenniük az íróknak, ahol saját döntésük alapján mutathatják be magukat bővebben, vagy egészen röviden. Néhányan az írói álnév mellett a valós nevüket is adják a leíráshoz, mások egy alteregót hoznak létre. Az írások publikálása előtt azokat kategóriába kell sorolni műfaj, téma és szereplők szerint, majd különféle figyelmeztetéseket kell tennie az alkotónak a korhatárra és a tartalomra vonatkozóan,¹⁸ rövid történetleírás kíséretében. Tehát a publikálás pillanatában az írók nagyvonalakban már tisztában vannak a cselekménnyel, ami aztán vagy végigmegy az előre kijelölt úton, vagy teljesen megváltozik, néha pedig megszakad. Jelen kutatás ez utóbbiakat nem használta alapul, hogy a folyamatot teljes ívében vizsgálhassa.

Piton professzor alakja Rowling regényében és a fanfictionokban; a karakter változásának irányai

A kutatás témájánál fogva elsősorban nem a történetvezetési kérdéseket taglalja, hanem a karakterek változásait, egy-egy személyiségvonás megjelenésének, átalakulásának vagy elvetésének útját, a szereplők közötti kapcsolatok rendszerében.

Perselus Piton professzor alakja, nemzetközileg és hazai viszonylatban is közkedvelt alakja a Harry Potter-fandomnak. Rowling utolsó – hetedik – Harry Potter kötetének második feléből készült film moziba kerülésével egy időben több nemzetközi felmérés¹⁹ irányult a legsikeresebb karakter megtalálására, melyek közül számos esetben Piton professzor karaktere került ki győztesen. A karakter magyarországi sikerének bizonyítéka, hogy több rajongói oldal központi karakterének választották, írói pályázatok, úgynevezett kihívások²⁰ főszereplője lett.

A kutatásom során vizsgált száz történet a *Merengő Fanfiction* és az IEPP Továbbírások oldalán közölt közel ezer, Piton professzor főszereplésével készült írás közül került ki. Ezek a fanfictionok az esetek jelentős részében átalakítják, új szerepekkel, identitással ruházzák fel a karaktert.

Rowling leírásában Perselus Pitont Harry Potter és diáktársai szemzőgéből ismerheti meg az olvasó. A külsőre és belsőre is első pillantásra

---

¹⁸ Ilyen tartalmi keretek lehetnek a romantikus vagy az általános, a valós univerzumon kívüli, megváltoztatott, karakteridegen vonásokkal felruházott szereplők megjelenítése, az erotikus tartalom vagy épp a bántalmazás, a nyomasztó hangulat.

¹⁹ Az MTV „Harry Potter World Cup” elnevezésű több héten át zajló, több lépcsős online voksolási felmérése után Piton karaktere került ki győztesen, ahogy az Empire Magazin és a The Guardian esetében is. (<http://www.empireonline.com/features/greatest-harry-potter-characters/25.asp> és <http://www.guardian.co.uk/childrens-books-site/2011/aug/30/snape-favourite-harry-potter-character>)

²⁰ A fanfiction írás versenye. Ilyen például hazánkban a Severitus Kihívás, ahol Perselus Piton Harry Potter apjaként szerepel; ilyen még az IEPP Jubileumi Kihívása is.

negatívnak tűnő karaktert a hét regény során bontakoztatta ki az író. A mogorva, mindig szigorú és az esetek nagy részében igazságtalan, sötét hajú, sötét ruhát viselő, sápadt, vékony professzort a jó és a rossz szembenállásban köteteken át nem lehet elhelyezni egyik oldalon sem. Előítéletekkel viseltetnek iránta a Roxfort Boszorkány- és Varázslóképző Szakiskola tanulói és olykor tanárai is, próbálva ezzel az olvasót is ebbe az irányba terelni. Azonban pont ez az ellenszenv, a titokzatosság, az ismeretlen kelti fel az olvasó érdeklődését, hogy később, íróként tovább vizsgálja, jobban megismerje a karaktert, akiben úgy tűnik, egyszerre van meg a jóra és a rosszra való képesség is. A végső elköteleződést azonban csak az utolsó kötet, utolsó fejezeteiben világítja meg az író, újra strukturálva Piton karakterét életének egyes momentumait bemutatva. A döntés, amely őt tulajdonképpen végig a jó oldalon tartotta, a legáltalánosabb emberi tulajdonság, a szeretetre való képesség.

A fanfiction-írók azonban ezt a kiforrott képet éveken keresztül nem láthatták, csak részleteiben ismerhették meg a karaktert, így lehetőség nyílt számukra, hogy Piton professzor lehetőségekkel teli, fejlődésre képes karakterét használják identitásprojektjeik alapjául. Az írók eljárás módja a következő: Piton karakteréből ideálképet hoznak létre, a világról, benne önmagukról alkotott hipotéziseiket tesztelik, várva az olvasók reakcióit, hogy méltaság, tovább építsék, korrigálják vagy fejlesszék a cselekményt, a szereplő jellemét.²¹

Az IEPP Továbbbírások oldala Piton-kategóriákat is létre hozott, ezzel tulajdonképpen összefoglalva azokat a vonásokat, amelyek meghatározóak a karakter és a vele dolgozó írók szempontjából. Ezek a kategóriák – a hős, a romantikus, a kegyetlen, a titokzatos, a kitaszított, a gonosz, a magának való, a szeretetre éhező, a vonzó, a gúnyos – tükrözik azokat a tulajdonságokat, amelyek a modernkori serdülő legalapvetőbb problémakörei. Ezek azok a tulajdonságok, amelyek mentén a rowlingi karakter átalakul, hogy megvívja az író képzeletbeli harcát a boldogulásért vagy a bukásért. A történetek, és így a karakterek is vágyott, idealizált elemeket jelenítenek meg, olykor kimondva, hogy a cél a jobbá, szebbé, elfogadhatóbbá, kedveltebbé válás, ezekért kell megküzdeni a szereplőnek, és így az írónak is.

A serdülőkor identitáskeresésének két legalapvetőbb kérdésköre a születtől való elszakadás, azaz a szülő-gyermek kapcsolat újraértelmezése, és a partnerrel való viszony kialakítása. Ez az a két főbb tartalmi elem is, amelyre a fanfictionök, és így e kutatás is irányul.

Piton professzor mint apa

A Harry Potter-fandom egyik legnagyobb számmal jelen levő kategóriája az, amelyben Perselus Piton Harry Potter apjaként – vér szerint, vagy örökbefogadás útján – jelenik meg. Ezeket a fanfiction-írásokat gyűjtőnéven a Severitus kifejezéssel illetik. Piton professzor a nevezett történetekben, a fokozatos megismerésének útján olyan szituációba kerül, ahol apaként kell viselkednie. A szülő-gyermek kapcsolat a történetekben – éppúgy, mint szer-

---

²¹ A magyar fanfiction írók ugyanis nyitottak a folyamatos interakcióra olvasóikkal, amire az internet tág lehetőséget nyújt.

zók életében – új alapokra helyeződik. Pitonnak ugyanúgy, ahogy Harry Potternek, megértésre, családra, kötődésre van szüksége. A kezdeti rivalizálást fokozatosan felváltja az egymás újbóli megismerése, majd a kölcsönös elfogadás és szeretet. A serdülőkorú Harry azt próbálgatja, amint a történet serdülőkorú írója is, hogy miként lehet – az apa szerepbe kényszerült – Pitonnal egyenlő. Mindkét résztvevő, az apa és a gyermek is jellemfejlődésen megy át, ugyanakkor sosem lesznek tökéletesek, csupán egymáshoz viszonyítva megfelelőek. Egymás megismerése az, ami a kölcsönös elfogadás és a szeretet felé vezet. A Severitus-írások közös jellemzője még, hogy az érzelmek kimondása hosszú folyamat során történik meg, fokozatosan elsimuló feszültségek nyomán, abban az ütemben, ahogy a másik fél elfogadása zajlik.

Piton professzor mint szerelmi partner

Az apa-szerep megjelenése mellett a másik legjelentősebb szerepkör, amellyel felruházzák Perselus Piton karakterét, a partner, a társ. Ezen történetek között már megjelennek olyanok, ahol Piton professzor nem egy regénybeli figura partnereként szerepel, hanem az író általában idealizált alteregójaként. Pitont, mint partnert, férjet, nem ismerheti az olvasó, a professzor magánéletét úgyszintén homály fedi, ahogy a valódi lényét is az eredeti történetben.

Pitont, mint partnert általában a modernkori férfi ideálképeként jelenítik meg. Hős megmentő, vagy épp megmentésre, megértésre szoruló zárkózott férfi, aki elfogadja a mellé rendelt karaktert, személyt annak tökéletlenségei ellenére is. A kapcsolatai valamiféle véletlen konfliktusból eredő zárt szituációs drámaként bontakoznak ki, hogy végigjárják a megpróbáltatások sorát a többnyire megszülető boldog érzelmi beteljesedésig. A karakter nem csak fizikai értelemben, hanem szellemileg is partnerré válik.

A partner-szerepek sorában meg kell említeni egy másik, szintén jelentős elemszámú írás-csoportot is, amelyben Piton professzor homoszexuális partnerként jelenik meg. A partnerségi kapcsolat többnyire itt is a fent leírtak szerint alakul, feszegetve a társadalmi elfogadás kérdéskörét is. Ez utóbbi csak az alaposabban felépített történetek sajátja, ahol a cselekmény elsődleges szintjén túl mélyebb kérdéskörök kerülnek vizsgálat alá. A serdülők világában az identitáskeresés folyamatában az ilyen tematikájú írások létrehozása nem feltétlenül az egyén nemi hovatartozását hivatott elemezni vagy megerősíteni, figyelembe véve, hogy az alkotók általában lányok, hanem az elfogadás, a megértés problematikája körül forog. A Harry Potter-univerzum fanfiction írói és olvasói általában igen liberális elveket vallanak a homoszexualitással kapcsolatban.

A fentieket figyelembe véve megállapítható, hogy Piton professzorral, mint a történetben részt vevő szereplővel azonosulnak, amennyiben ez megvalósul, ugyanis az esetek jelentős részében nem az azonosulás az elsődleges, hanem a karakter, mint vágyott társ megjelenítése.

A kutatás eredménye, további lehetőségei

Miért választják tehát a serdülők Perselus Piton professzor karakterét saját történetük kifejtéséhez? Rowling Piton-karakterének titokzatossága, az, hogy a regények egymásutániségában momentumról momentumra ismerhetik meg az olvasók a karaktert, izgalmassá válik az olvasó számára, teret ad identitásprojektek kialakításához, teszteléséhez. Az eredeti történetben Piton professzor személyiségének leírása nem teljes – a regények folyamatában bontakozik ki – teljes egyébként sosem lesz –, ahogy az ő karakterét írásában felhasználó serdülő sem, így lehetőséget ad sokféle projekcióra. A serdülők igényüknek megfelelően formálhatják az alakját identitássterveik alakítása során, és szabadon projektálhatják rá szükségleteiket, majd vihetik végig egy tervezett útvonalon, hogy a hozzá való viszonyukban tesztelhesék identitásprojekctjük egyes tulajdonságait.

Reményeim szerint vizsgálódásom hozzájárul majd a serdülők világának alaposabb megismeréséhez. A továbbiakban tanulmányozni szeretném a fanfictionök főbb karaktereinek jellemét. A fanfictionökben megjelenő karakterek személyiségvonásainak megismerése révén megrajzolhatóvá válnak az alkotók vágyai, tervei, ambíciói. A jelen kutatás csak a bevezető vizsgálata a magyarországi, Piton professzor alakja köré csoportosuló Harry Potter-fanfictionök részletes tartalomelemzésének, illetve a történetek vonalának monomítikus szempontok szerinti elemzésének.

Irodalom

BASSHAM, Gregory: *Harry Potter és a filozófia avagy Roxforti tananyag mugliknak*. Hajnal. 2010.

BÁLINT Ágnes: Miről vallanak a serdülők regényei? In: Dr. Albert Gábor (szerk.): *Az óvodapedagógiától az andragógiáig*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár. 2010. 33–49.

BÁLINT Ágnes: *A Campbell-féle monomitosz a serdülők regényeiben*. (Megjelelés alatt)

Erikson, Erik H.: *Growth and Crises of the Healthy Personality*. In: Erikson, E. H.: *Identity and the Life Cycle*. Norton, New York, London. 1980. 51-107.

Kende B. Hanna: *Harry Potter titka. A gyermek csodavilága*. Osiris. Bp. 2001.

Mészáros György: Harry Potter pedagógiai szemmel. In: *Mester és Tanítvány*. 13. sz. 2007. 74-85.

Mulholland, N. (szerk.): *The Psychology of Harry Potter: An Unauthorized Examination of the Boy Who Lived*. TX. Benbella. Dallas, 2006.

Rowling, J. K.: *Harry Potter és a Bölcsek Köve*. Animus. Bp. 2006.

Rowling, J.K.: *Harry Potter és a Titkok Kamrája*. Animus. Bp. 2009.

Rowling, J.K.: *Harry Potter és az Azkabani Fogoly*. Animus. Bp. 2008.

Rowling, J.K.: *Harry Potter és a Tűz Serlege*. Animus. Bp. 2005.

Rowling, J.K.: *Harry Potter és a Főnix Rendje*. Animus. Bp. 2005.

Rowling, J.K.: *Harry Potter és a Félvér Herceg*. Animus. Bp. 2006.

Rowling, J.K.: *Harry Potter és a Halál Erekyéi*. Animus. Bp. 2008.

Vikár György: *Az ifjúkor válságai*. Gondolat. Bp., 1999.

Rom Harré: Identity Projects. In: Breakwell, G. (szerk.): *Threatened Identities*. Wiley, London. 1983. 31-51

Internetes hivatkozások jegyzéke

<http://www.empireonline.com/features/greatest-harry-potter-characters/25.asp>

(2012.03.02. 10:15)

<http://www.guardian.co.uk/childrens-books-site/2011/aug/30/snape-favourite-harry-potter-character> (2012.03.02. 10:16)

<http://fanfic.hu/merengo/> (2012.03.02. 10:16)

<http://iepp.unr.hu/> (2012.03.02. 10:16)

Abstract

In the following the introductory survey concerning teenagers' writings based on J.K. Rowling's Harry Potter-novels will be presented. Before proceeding with the research focusing on the plot of teenage writings and the techniques of story telling, it is necessary to analyze first the origin of this urge for writing, and the reasons why young people turn to fanfiction and to the characters of the Harry Potter septology. The research has been initiated by one of the research topics of the Virtual Workshop.

Kulcsszavak: *Karakter, fanfiction-világ, fantázia, identitás, alak, jellem*

Portré
Fischerné Dárdai Ágnes egyetemi tanár, főigazgató

„A katalogizálástól a tanításon, kutatáson át az Egyetemi Könyvtár vezetéséig”

Ön Szegeden, a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végzett történelem-német szakos középiskolai tanárként. Hogy került kapcsolatba a könyvtárral mint munkahellyel?

Amikor 1977-ben befejeztük az egyetemet, az ugyancsak végzős történeész férjemet tudományos munkatársként alkalmazták Szegeden, így pécsi lány létemre a Tisza-parton maradtam én is. Nagyon szerettem volna tanítani, erősen élt bennem a vágy, hogy édesanyám hivatását folytassam, de abban az időben (is) gondot jelentett a tanári pályán való elhelyezkedés, így örömmel vettem az Egyetemi Könyvtár akkori főigazgatójának Dr. Karácsonyi Bélának a hívását, aki tanárunk volt a történelem szakon és onnan ismert engem. Professzori tevékenysége mellett akkor ő vezette Szegeden az Egyetemi Könyvtárat és nagy gondot fordított arra, hogy ambiciózus munkatársai ne csak a könyvtárszakmai feladatokat lássák el, hanem képezzék magukat a saját területükön is. Karácsonyi Béla akkor egy mai egyetemi könyvtárigazgató számára is nagyon követendő példát mutatott, hiszen a könyvtárosi tevékenység szakszerű ellátása mellett ösztönözte kollégáit a tudományos munkára is. Három éven keresztül az volt a feladatom, hogy az Egyetemi Könyvtárba érkező német nyelvű bölcsészeti- és társadalomtudományi szakmai kiadványokat katalogizáltam, feldolgoztam. A heti munkamegosztásban is jól látszott a főigazgató támogatása, hiszen egy napot biztosított a doktori disszertációm írására. Ezen a napon a saját doktori témámmal foglalkozhattam, irodalmat gyűjtöttem, olvastam, jegyzeteltem. Ma már látom, hogy ez óriási segítséget és ösztönzést jelentett nekem, mely példát jelenleg, mint könyvtárigazgató magam is követem, támogatom fiatal munkatársaimat doktori disszertációjuk elkészítésében, irodalmi, tudományos tevékenységük művelésében.

A könyvtárba kerülésemtől a főigazgató azt is kikötötte, hogy végezzem el az ELTE-n a könyvtár szakot. Nagyon nehezen szántam rá magam az újbóli tanulásra, hiszen ekkor már útban volt a második kislányom, és a férjem is tanult. A könyvtárszak elvégzésére szó szerint azzal győzködött, hogy „*Soha nem lehet tudni, hogy mikor lesz rá szüksége*”. Így aztán beadtam a derekam, és végül a sors úgy hozta, hogy két évtized múltán tényleg szükség volt a könyvtárszakos diplomámra. Bár nehéz volt ez a három év, mégis jó emlékeim vannak, hiszen kiváló tanáraim voltak, akik közül nekem Horváth Tibor volt meghatározó személyiség. Külön érdekesség, hogy tanított engem Budapesten Szabó Sándor is, akivel aztán később Baján együtt dolgozhattam a könyvtár szakon. A szegedi Egyetemi Könyvtárban legjobban a szakozást szerettem és tanultam meg, amely rákényszerített a rendkívül precíz fogalmazásra és a feszes logikára. A beérkező német nyelvű művek tartalmát na-

gyon pontosan kellett magyarra fordítani és a szakmai elvárásoknak megfelelően besorolni, szakszámokat és tárgyszavakat képezni. Ez tovább növelte a német szakból egyébként is eredő precizitásomat, illetve sokat bővült a szókinccsem is.

A könyvtáros szak sikeres elvégzése, illetve a JATE-n egy 3 éves ösztöndíjas gyakornoki időszak után, amit a Középkori Egyetemes Történeti tanszéken töltöttem, pályát és munkahelyet váltottam. Bár Karácsonyi Béla személyesen marasztalt, és újból hívott vissza az Egyetemi Könyvtárba, én mégis a középiskolai tanítást választottam. 1984-től a Szegeden akkoriban a legjobbak közé számító Gyakorló Gimnáziumban tanítottam, s így végre a pedagógus pályára kerültem. A szegedi gyakorló gimnáziumban töltött négy év ugyanolyan meghatározó volt számomra, mint az egyetemi könyvtári évek: magas színvonalú szakmai tudást, rendkívül gazdag módszertani kultúrát tanultam meg a kollégáimtól, és ott alakult ki a tanári habitusom is.

Milyen feladattal és mikor nevezték ki a Pécsi Egyetemi Könyvtár főigazgatójává?

Megváltozott az életünk 1987-ben, mert átköltöztünk Pécsre, ahol férjem a Történettudományi Intézetben dolgozott, én pedig a Janus Pannonius Gimnáziumban kaptam állást. A középiskolai történelem tanítás módszertani problémáiról írt cikkeim fölkellették az érdeklődést az egyetemen is, és 1994-ben dr. Bernáth József a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző 1

Intézet munkatársa hívott az Oktatás-módszertani Tanszékre. Álmaim netovábbja valósult meg: középiskolai tankönyvekkel, a tananyagok elemzésével foglalkozhattam s tapasztalataimat, tudásomat a történelem szakos egyetemistáknak adhattam át.

1999-ben azonban újabb változás formálódott az életemben. Az egyetem akkori vezetése új embert keresett a Központi Könyvtár élére, mivel az akkori vezető körül különböző bonyodalmak adódtak. A személyi ügyekkel foglalkozó kollégánő átnézte valamennyi oktató végzettségét s kiderült, hogy összesen két könyvtáros diplomával rendelkező volt az egyetemen, az egyik én voltam. Mivel a korabeli előírások már kötelezővé tették a szakmai végzettség meglétét, ezért megkerestek, hogy vállalnám-e a könyvtár vezetését. Már látszott az integrációs hullám közeledése, illetve az új informatikai rendszerek működtetésének igénye s ezek összefogására próbáltak új könyvtári vezetőt kinevezni. Az akkori rektor dr. Tóth József kérésére elvállaltam az új könyvtári szerkezet kialakításával is együtt járó feladatot. A korabeli vezetők közül dr. Sipos Béla és dr. Bélyác Iván adott sok segítséget és hasznos információkat a jövővel kapcsolatban. Az akkori egyetemi könyvtári helyzet értékelését és az elkövetkező feladatokat összegző elképzelésem adta a főigazgatói pályázatom alapját, melynek eredményeként 1999 nyarán először a Janus Pannonius Tudományegyetemre vonatkozóan egyéves, majd 2000-ben az integrálódott PTE Egyetemi Könyvtárának vezetésére öt éves megbízást kaptam. A szakmai változtatásokon túl legfontosabb feladatommak az integrált könyvtári hálózat megteremtését (a szekszárdi, a kaposvári, a zalae-gerszegi és a szombathelyi képzési központok könyvtárait is beleértve), valamint könyvtár szakmai munkájának dinamizálását tekintettem.

A szóbeli támogatás mellett az első rektori vezetés anyagilag is komoly bővítést kezdeményezett. A korábbi 50 milliós éves dokumentum beszerzési támogatás helyett 100 millióra emelte a könyvtár büdtségét. A pénz, paripa és posztó tehát rendelkezésre állt, elkezdhattuk a munkát, melyet a vállalt ciklusban sikeresen meg is valósítottunk. Komoly feladatnak tartottam a kollégák megnyerését, hiszen más területről kerültem a könyvtárba, s így kezdetben bizalmatlanok voltak velem szemben. Első perctől kezdve vallottam és vallom: csak közösen lehet dolgozni! Egy vezető felülről jött utasításokkal nem tud hatékony munkát végezni. Ugyanakkor nem elég a felső vezetés bizalmát bírni, szükséges a kollégákat is magunk mellé állítani. Ez különösen igaz volt az első időszakban, amikor az éppen kialakuló informatikai hálózat miatt nagyon kevesen értettek az új módszerekhez.

Az első vezetői ciklus időszakának végén dőlt el, hogy Pécs 2010-ben Európa kulturális fővárosa lesz. A második vezetői pályázatomban erre a feladatra való felkészüléssel foglalkoztam. Bár 2005-ben még nem volt szó a Tudásközpontba kerülésünkről, ettől függetlenül az Egyetemi Könyvtár különböző rendezvényekkel kívánta a részét kivenni a kulturális főváros programból. Időközben kiderült, hogy megvalósulhat a Tudásközpont, és az Egyetemi Könyvtár Központi Könyvtára, valamint a jogi- és közgazdaságtudományi szakkönyvtár is költözni fog, így az előkészületi és az átköltözés munkálataiból nagyon aktívan kivettük részünket. Az Egyetemi Könyvtár (jómagam és munkatársaim) meghatározó szerepet játszott a Tudásközpont szakmai programjának kidolgozásában. Egy rendkívül fárasztó, sok emberi konfliktussal, egyeztetéssel járó munka vette kezdetét. Új utakon jártunk, nem voltak előzmények, saját magunknak kellett kitalálnunk azt a szisztémát, amely szerint végül jelenleg is működünk. Második főigazgatói ciklusom egyik jelentős eseményét a Magyar Könyvtárosok Országos Vándorgyűlésének 2011-ben Pécsen történt lebonyolítása jelentette. A szakma megtekintette az új létesítményt és az élenjárók közé sorolta az Egyetemi Könyvtárat. Azt azonban meg kell említeni, hogy továbbra sem mi vagyunk az egyetemi könyvtárak között a zászlóshajó, hiszen ezt a szerepet Debrecen és Szeged viszi, ott vagyunk viszont a felsőoktatási könyvtárak élbolyában, hallgatnak szavunkra, szívesen látogatnak hozzánk és figyelembe veszik tapasztalatainkat.

A jelenlegi vezetői korszakomat a tartalmi szolgáltatás fejlesztése és az informatikai lehetőségek minél jobb kihasználása, az elektronikus szolgáltatások kínálatának folyamatos bővítése jellemzi, melyet 2010-2015 között szeretnék megvalósítani.

Tanított könyvtár szakos hallgatókat Baján az Eötvös József Főiskolán. Hogy emlékszik vissza erre a munkára? Később megszervezték a Pécsi Tudományegyetemen a könyvtáros képzést, ahol szintén vezető oktatónak számított és számít. Lát-e különbséget a két hallgatói kör között?

Baján a tanítóképzés keretei között korábban is működő könyvtáros szakkollégium, majd a művelődésszervezéssel együtt tanulható szakpár megkívánta egy önálló tanszék létrehozását. A főiskola akkori vezetője, Majdán János személyesen keresett meg azzal a kéréssel, hogy vállaljam el 2006

őszétől az önállóvá váló tanszék vezetését. A személyes kapcsolat, illetve a korábban említett Karácsonyi Bélától átvett vezetői tapasztalatok miatt kisebb rábeszélés után elfogadtam a megbízatást.

Fontos feltételnek tekintettem, hogy a már régi időktől dolgozó dr. Csapó Edit kolléganő maradjon mellettem és a budapesti képzési központunk mellett legyen aktív részese a bajai tanszéknek is. Az ő oktatási és szervezési tapasztalata kellett az új egység kialakításához. Szerencsésen alakult a korfa, hiszen mi ketten a tapasztalt generációhoz tartoztunk, míg a többi kolléga – Mihalik Laura, Vass Csaba, Stohl Róbert és a titkárságon dolgozó Pálmai Judit – húszas éveikben voltak. A fiatalok nagy energiával láttak neki a munkának és gyakran került sor személyes vagy internetes megbeszélésre. A tanszék minden tagja elfogadott, maximális támogatásáról biztosított olyannyira, hogy különösen a fiatalokat, akik feltétel nélkül bíztak bennem, sokszor figyelmeztetnem kellett, hogy ne fogadjanak el tőlem mindent kritika nélkül! A tanszék vezetőjeként a szakmai tárgyak oktatásának megszervezése mellett nagyon fontosnak tartottam, hogy az új egység helyet találjon magának a karon, illetve a főiskolán belül.

Időközben Pécssett is törekedtek a könyvtáros képzés elindítására, melynek részleteit szintén dr. Csapó Edit kolléganő dolgozta ki. Logikus volt a pécsi kollégák és a kar dékánjának kérése: dolgozzak az egyetemi képzésben is. Több tárgyat tanítottam, mint Baján, de igazán fontosnak a gyakorlati képzés megszervezését tartottam. Az első évfolyam beiratkozásakor módosítottam a szenátussal az Egyetemi Könyvtár SzMSz-ét. Bekerült a szabályzatba a gyakorló iskola mintájára a „gyakorló könyvtár” fogalma. Azóta is nálunk gyakorolnak a hallgatók, s ez a kapcsolódás mind a két félnek hasznos. Kezdetben nehezen találtam meg a gyakorlatvezető könyvtárosokat, de ma már kialakult a hallgatókkal szívesen foglalkozó szakembergárda.

A két hallgatói kör összehasonlításakor *deja vu* érzésem volt. A szegedi elit gyakorló gimnázium után Pécssett egy döntően szakközépiskolai profilú tantestületbe kerültem, Bajára kerülve hasonló érzésem volt, és hasonló tapasztalatokat szereztem. Baján kevés értelmiségi származású hallgató volt, szerényebb képességekkel és családi háttérrel, de döntő többségük szorgalmasan, lelkiismeretesen és nagy akarással készült jövőendő pályájára. Az oktatás területén lehetett őket terhelni, kéréseinket meghallgatták és a feladatokat általában jó hatékonysággal elkészítették. Jó szívvel emlékezem vissza arra, hogy a bajai könyvtárszakos hallgatók nagyon szerethető, törekvő hallgatók voltak. Mivel én a könyvtárvezetői és kutatói tapasztalataimat kívántam elsősorban átadni, ezért a könyvtár menedzsmet, valamint a kutatómódszertan tárgy oktatását vállaltam. S bár viszonylag kevés közvetlen kapcsolatom volt az évfolyamokkal, a kollégáktól azonban tudom, hogy jó hangulat és eredményes munka folyt Baján. Bevezettünk egy újdonságot is, ami nagyon sikeres akciónak bizonyult. A mindenkori első évfolyam egy hosszabb személyiségfejlesztő tréningen vett részt, melyet összekapcsoltunk a szak fontosságának és a szakemberek morális, etikai feladatának részletes ismertetésével. A friss

főiskolásoknak újdonságként hatott a közvetlen tanári jelenlét és az ő személyes véleményük, szakmai hitvallásuk ismerete. A bajai évek sikeres munkája jó emlékekkel tölt el és sok tapasztalatot adott a későbbi és jelenlegi tevékenységemhez is.

Egyetemi tanári kinevezést is kapott a közelmúltban, melyhez gratulálunk. Hogyan látja a könyvtárak illeszkedését az oktatási-kutatási feladatokhoz?

Valóban, 2011-ben egyetemi tanári kinevezést kaptam, melyre nagyon büszke vagyok. Az egyetemi tanári pályázat írása közben tudatosult bennem, hogy eddigi tevékenységem során milyen szorosan összekapcsoltam a történettudomány, a neveléstudomány és a könyvtártudomány művelése során felhalmozott tapasztalataimat. Alapító törzstagja vagyok az „Oktatás és Társadalom” neveléstudományi Doktori Iskolának, ahol mindhárom tudományterület eredményeit hasznosítom, illetve részt veszek a képzésben tankönyvelméleti, és kutatásmódszertani kurzusok szervezésével. Óraadó tanár vagyok a Történettudományi Intézetben, ahol a történelemdidaktika tárgy oktatásáért felelek, és ahogy korábban említettem oktatóként és a gyakorlati képzés szervezőjeként részt veszek a Könyvtártudományi Intézet munkájában is.

Amikor felkértek a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 75. Jubileumi Közgyűlésének egyik előadójává, előadásom címét is szándékosan úgy választottam, hogy abban a könyvtári munka elkövetkező időszakának egyik új feladata kerüljön előtérbe. Előadásom címe „A tudás könyvtári környezetben” volt, mellyel jelezni kívántam a könyvtár változóban lévő funkcióit. Korábban és jelenleg is a könyvtár elsősorban az ismeretanyag kézzel fogható átadásával, az olvasó kiszolgálásával foglalkozott és foglalkozik. A jövőben azonban látszik a változás: a könyvtár maga is képes lesz tudást generálni. A könyvtár és a könyvtárosok képesek új tartalmak létrehozására, melyek a – különösen a felsőoktatásban – egyre fontosabbakká válnak. Példaként az Akadémia által létrehozott Magyar Tudományos Művek Tára adatbázist említem, melynek működtetésében, az adatok összegyűjtésében, az oktatók publikációs tevékenységének figyelésében a könyvtárosok meghatározó szerepet játszanak Ennek kidolgozását a könyvtárak kezdeményezték és végezték el, illetve legtöbb helyen az adatbázis feltöltése is a kollégák dolga. Pécsen is bevezettük a hivatkozások figyelését, melyet sokkal egyszerűbben és könnyebben tudnak megvalósítani a könyvtárosok, mint az érintettek, hiszen a kezükön átmennek a beérkező kiadványok.

Új feladatként jelenik meg tudománymetriai szolgáltatásunk is, amely minden tudományterület valamennyi résztvevője számára egyre lényegesebb lesz. Nem mindegy az, hogy egy doktorandusz-hallgató pl. melyik folyóiratba publikál, mivel a pályája szempontjából fontos a célszerűen elhelyezett írások száma. A könyvtárosok látják a több száz publikálási lehetőségből az igazán fontosakat és hasznosakat, melyre felhívhatják az érintett figyelmét. Ez a tudománymetriai feladat bővülni fog a recenziók és egyéb tájékoztatások elkészítésével is. (pl. rövid tájékoztatók a külföldi kiadók által kínált adatbá-

zisokról, e-könyvekről.) Olyan segítséget nyújtanak tehát a jövőben a felsőoktatási könyvtárak, melyre alapozva új eredmények keletkeznek és javítják, gyorsítják az oktatók munkáját. Az olvasók kiszolgálása mellett és a hagyományos könyvtári szolgáltatásokat egyre jobban háttérbe szorítva, a jövőben tudatosabban kapcsolódunk be az oktatásba-képzésbe elsősorban a modern kutatás-módszertani ismeretek bővítésével, az elektronikus tartalomszolgáltatás kínálatával.

Ön szerint milyen lesz a jövő könyvtára?

Nagyon bízom benne, hogy a személyes kapcsolatok nem tűnnek el a nagy műszaki, informatikai fejlesztések ellenére sem. Nem tudom elképzelni a dehumanizált könyvtárat, hiszen a betévedő vagy tudatosan érkező olvasónak mindig szüksége volt, van és lesz a személyes kontaktusra. A papír alapú könyvek könyvtári jelenléte mellett természetesen fokozatosan növekedni fog a művek hálózaton keresztüli elérése is. Az elektronikus könyvek és egyéb segédeszközök könyvtári megjelenése is fennmarad, miközben a könyvtárosok szakmai feladata megváltozik. A hagyományos és a modern könyvtári szolgáltatások biztosítása mellett a könyvtárak új funkciója a közösségi tér biztosítása. Ez különösen igaz a Pécsi Tudásközpontra, ahol a hatalmas színtek, a nagy találkozások és várakozási pontok mind-mind lehetővé teszik a nagy tömegek befogadását. Rendezvények szervezésével, könyvesbolt és egyéb étkezési szolgáltatások működtetésével a korábban is meglévő vonzást tovább lehet növelni. A közösségi teret legtöbb látogatónk egyéni kapcsolatainak kibővítésére vagy randevűk megszervezésére is használja. A papír alapú könyv gyűjtése és kiszolgálása mellett tehát az elektronikus szolgáltatások előtérbe kerülése és a közösségi terek kihasználása a célunk. A fejlesztések területén szinte csak akkor lehet pályázatot elnyerni, támogatást kapni, ha a közösségi tér használatát is hangsúlyozzuk. Az Egyetemi Könyvtár eredeti struktúrája az új feladatbővüléssel együtt az új osztályok megszervezését igényelte. Legutóbb hat évvel ezelőtt hoztak létre egy új osztályt, amely a *Klíma-könyvtár* és az *Egyetemtörténeti Gyűjtemény* gondozásával, a történeti anyagok átvételével, feldolgozásával és hasznosításával foglalkozik. A közelmúltban megfogalmazódott és jelzett változások miatt idén megalakult a Központi Könyvtár Tartalomszolgáltató és kutatástámogató, illetve Közönségkapcsolati Osztálya. Előbbi osztály az egyetemi oktatás és kutatás számára nyújt nagyon fontos szolgáltatásokat, míg az utóbbi feladata támogató szponzorokat találni, rendezvényeinket város-, és megyeszerte ismertté tenni. E két osztály segítségével néhány hónapos útkeresés után sikerült az Egyetemi Könyvtár szakmai profilját megerősíteni, a Tudásközponton belüli szerepét a másik (közművelődési) könyvtártól markánsan elhatárolni, a megváltozott helyzetben pedig új egyetemi könyvtári identitást kialakítani.

Végezetül kérem, mutassa be a Pécssett az Európa kulturális fővárosa fejlesztés keretében megnyílt Tudásközpontot!

Hosszú előkészületek után 2010 októberében nyílt meg az új létesítmény. Kezdetben műszaki, technikai problémáink voltak, hiszen a költözkö-

dést nagyon rövid idő alatt (1 hét) kellett lebonyolítanunk, illetve nem érkeztek meg időben az informatikai eszközök, nem volt lehetőségünk a beköltözés előtti tesztelésre. Így az első hónapok a beüzemeléssel, illetve a „helykereséssel” teltek el, mivel két önálló és más funkciójú könyvtár került egy épületbe. Egyfelől a Csorba Győző Megyei és Városi Könyvtár, másfelől az Egyetemi Könyvtár központi részlege, illetve a karokon működő Benedek Ferenc Jogi és Közgazdaságtudományi Szakkönyvtár. A tapasztalatok alapján két év alatt sikerült a belső munkamegosztást és a funkciók kialakítását pontosan körvonalazni.

A pécsi könyvtári modell szerint az egy épületben működő, két külön fenntartóval rendelkező, önállóan működő könyvtárak a pályázatban foglaltaknak megfelelően összehangoltan működnek: vannak közös szolgáltatási pontok, ahol a dolgozók fele-fele arányban teljesítenek szolgálatot. Ilyen a regisztráció, a kölcsönzés, a tájékoztatás és a raktár. Itt nagyon pontosan törekszünk arra, hogy a két könyvtár egyformán viselje a terheket és közösen végezze a munkát. A második csoportban a különállóan tervezett és támogatott, de harmonizált tevékenységek tartoznak. Ilyen a könyvbeszerzés, illetve a katalogizálás, melyet rendszeres értekezleten előzetesen egyeztetünk. A harmadik csoportba pedig a saját profilú tevékenységek tartoznak, pl. a megyei-városi könyvtár közművelődési rendezvényei, a megyei könyvtári hálózat szakmai ellenőrzése és a továbbképzések lebonyolítása, a városi gyermekkönyvtári hálózat működése. Az Egyetemi Könyvtár pedig a már említett oktatói–kutatói–hallgatói munkát támogató szakmai feladatokat látja el. Ez utóbbi csoportban a könyvtári dolgozók külön-külön, egymástól független egységben dolgoznak. A könyvtári szolgáltatásokat úgy szervezzük meg, hogy az ide betérő látogató nem feltétlenül tudja, hogy melyik könyvtár könyvét lapozgatja, melyik könyvtár munkatársa ad számára segítséget. Az olvasó tehát a Tudásközpontban egy könyvtárat lát. Mi persze tudjuk, hogy az épület különböző szintjein melyik könyvtár állománya található. Az első szinten a szépirodalmi, ismeretterjesztés művek találhatóak a megyei-városi könyvtár dolgozóinak kezelésében. A második és harmadik szinten a tudományos gyűjtemények vannak, melyeket a központi könyvtár, illetve az épületbe beköltözött volt kari könyvtárak munkatársai működtetnek. A negyedik szinten az ifjúsági gyermekirodalom, illetve a zenei anyagok találhatóak, melyeket szintén a megyei-városi hálózat kollégái kezelnek.

Így sikerült megvalósítanunk azt az elvárást, hogy az Európa kulturális fővárosának rendezvényeihez kapcsolódó hatalmas beruházásban működő két könyvtár egyszerre, egy időben, de mégis párhuzamosan és önállóan működjön. Biztosak vagyunk benne, hogy bár ez a modell nem konfliktusmentes (elsősorban a könyvtárak eltérő típusa, és így célközönségük különbözősége miatt), de működőképes, az eltelt hónapok bizonyították az együttes munka hatékonyságát. Várunk minden kedves érdeklődőt, látogatót, és szolgáltatásunkat igénybe vevőt Pécsen, hogy megismerjék a Tudásközpontot.

Köszönöm a beszélgetést és további jó munkát kívánok Önnek és a Tudásközpont valamennyi dolgozójának.

Majdán János

Tisztelt Olvasó!

Manapság sokat hallani a tudásalapú társadalom létjogosultságáról, a tudományos kutatások fontosságáról. Oktatáspolitikánkat az oktatás, a kutatás és az innováció szükségszerűségének hármasa jellemzi, különösen a felsőoktatásban elvárás a tudomány szolgálata, a tudományosság igénye. Minden évben a Tudomány napi rendezvények szerte az országban egy meghatározott vezértéma köré rendeződnek. A tudományos *hívószó*, az összhang, azaz arra keressük a választ, hogy hogyan egyeztethető össze a tudomány a gazdasággal és a társadalommal. Ez az összhang az, mely az utóbbi idők politikájából, a családi életből, az intézményi életből, hol jobban, hol kevésbé, de jobbára hiányzik.

November 3-a a Magyar Tudomány Ünnepe, annak a tiszteletére, hogy 1825-ben Széchenyi István gróf birtokainak egy évi jövedelmét felajánlotta a Magyar Tudós Társaság alapításának céljaira, és ezzel lehetővé tette a Magyar Tudományos Akadémia megalapítását. Ennek tiszteletére minden évben tudományos kötetet (*Kutatások az Eötvös József Főiskolán*) adtunk ki. A különböző tudományterületű két Kar azonban igényli, hogy önálló, tematikus számokban jelenhessenek meg írásaik. Ezért határoztuk el, hogy a Tudomány Ünnepeinek bajai rendezvényein elhangzott előadásokból válogatva folyóiratot indítunk s tematikus számokban adunk képet a régió s a Főiskola tudományos életéről.

Az élethosszig tartó tanulást hirdetjük, hangoztatjuk, s a felsőoktatási intézményeknek új szerepet, kihívást is szánunk ezzel a sokat hangoztatott, de aktuális célkitűzéssel. Minden Olvasónk, aki tudományos-szakmai folyóiratunk első számát olvassa, tekintse a Tudomány Napi előadások anyagából készült válogatást Főiskolánk tükörképének, mely az itt folyó kutatásokat, a sokszínűséget, oktatóink ambícióit kívánja megjeleníteni.

Baja, 2011 novembere/2013 májusa

Steinerné Molnár Judit
főiskolai tanár
Tudományos Bizottság elnöke

TARTALOMJEGYZÉK
 INHALTSVERZEICHNIS
 TABLE OF CONTENTS
 SADRŽAJ

BEKÖSZÖNTŐ	1
EINFÜHRUNGSVORTRÄGE	1
OPENING ANNOUNCEMENT	1
POZDRAVNE RIJEČI	1
Tóth Sándor Attila: A jezsuiták keresztje	3
Attila Sándor Tóth: Das Kreuz, das die Jesuiten zu tragen hatten	3
Attila Sándor Tóth: The Jesuits' Cross	3
Attila Sándor Tóth: Križ isusovaca	3
Kéri Katalin: Hazai művek és viták a lánynevelésről és a női művelődésről a 18–19. század fordulóján	19
Katalin Kéri: Ungarische Werke und Diskussionen über die Mädchenerziehung und Frauenbildung um die Wende des 18–19 Jahrhunderts	19
Katalin Kéri: Hungarian Writings and Debates Concerning the Education of Girls and Women's Cultural Education at the Turn of the 18th-19th Century	19
Katalin Kéri: Domaća djela i polemike o odgoju djevojaka te o obrazovanju žena na prekretnici 18. i 19. stoljeća	19
Brachinger Tamás: A helyi hatalom és a helyi társadalom kapcsolatának dimenziói három jelentősebb településen	39
Tamás Brachinger: Die Dimensionen zwischen den Verbindungen der herrschenden Macht und Gesellschaft eines Ortes im Blickwinkel dreier bedeutenden Siedlungen	39
Tamás Brachinger: The Dimensions of the Relations Between Local Authority and Local Community Regarding Three Important Settlements	39
Tamás Brachinger: Dimenzije odnosa mjesne vlasti i mjesnog društva u trima značajnijima naseljima	39
Hajdú Miklós: Önkormányzatok az állampolgári nevelésért: miért van mozdulatlanság?	55
Miklós Hajdu: Selbstverwaltungen und die Bildung der Staatsbürger: Warum diese Regungslosigkeit?	55
Miklós Hajdu: Local Authorities for the Education of Citizens: Why There Is No Initiative?	55
Miklós Hajdu: Samouprave za odgoj građana: zašto je tu nepomično stanje?	55

**Háber Hajnalka Mária: Átalakuló tudomány
a változások nyomában**

*Háber Hajnalka Mária: Über die sich wandelnde Wissenschaft in einer
sich wandelnden Welt* 63

Mária Hajnalka Háber: Reshaping of Science Due to Current Changes .63

Mária Hajnalka Háber: Znanost koja se mijenja stopama promjena 63

Laki Tamásné: Baranya megyei kisiskolák 73

Laki Tamásné: Klein Schulkinder im Komitat Branau 73

Laki Tamásné: Small Schools in Baranya County 73

Laki Tamásné: Male škole u Baranjskoj županiji 73

Bakacsi Zita: A zene szerepe az ifjúkori szocializációban 85

Zita Bakacsi: Die Rolle der Musik in der Sozialisation der Jugendlichen 85

Zita Bakacsi: The Role of Music in Young People's Socialization 85

Zita Bakacsi: Uloga glazbe u socijalizaciji mladeži 85

Havancsák Alexandra: Egy tanár metamorfózisai

Piton professzor a Harry Potter fanfictionökben 95

Havancsák Alexandra: Metamorphosen eines Lehrers. Professor

Piton und Harry Potter in Fanfictionen 95

Havancsák Alexandra: A Teacher's Metamorphoses. Professor

Piton in Harry Potter Fanfictions 95

Alexandra Havancsák: Metamorfoze jednoga nastavnika.

Profesor Piton u fanfikcijanima Potera Harija 95

PORTRÉ: Fischerné Dárdai Ágnes: A katalogizálástól

a tanításon, kutatáson át az Egyetemi Könyvtár vezetéséig

– Majdán János 105

*PORTAIT: Fischerné Dárdai Ágnes: Von der Katalogisierung
über das Lehren und Forschen bis zur Leitung der Universitätsbibliothek*

– Majdán János 105

*PORTAIT: Fischerné Dárdai Ágnes: From Cataloguing,
Teaching and Research Towards the Management of the University*

Library – Majdán János 105

*PORTRET: Ágnes Dárdai Fischer: Od katalogizacije preko
nastave i istraživanja do upravljanja Sveučilišnom knjižnicom*

– János Majdan 105

Tisztelt olvasó 112

Tartalom 113

DANUBIUS NOSTER

SZERZŐINKRŐL

DR. HABIL. TÓTH Sándor Attila: főiskolai tanár,
Eötvös József Főiskola, Neveléstudományi Kar – toth.sandor.attila@ejf.hu

PROF. DR. KÉRI Katalin: egyetemi tanár,
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar – kerikatalin@pte.hu

DR. BRACHINGER Tamás: főiskolai docens,
Eötvös József Főiskola, Nevelés-tudományi Kar – brachinger.tamas@ejf.hu

HAJDÚ Miklós: főiskolai adjunktus,
Eötvös József Főiskola, Nevelés-tudományi Kar – hajdu.miklos@ejf.hu

HÁBER Hajnalka Mária: tanársegéd,
Eötvös József Főiskola, Nevelés-tudományi Kar – haber.hajnalka@ejf.hu

BAKACSI Zita: főiskolai adjunktus,
Eötvös József Főiskola, Neveléstudományi Kar – bakacsi.zita@ejf.hu

HAVANCSÁK Alexandra: doktorandusz-hallgató,
Pécsi Tudományegyetem, „Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola – alexandra.havancsak@gmail.com

PROF. DR. MAJDÁN János: főiskolai tanár,
Eötvös József Főiskola, Nevelés-tudományi Kar – majdan.janos@ejf.hu

DR. STEINERNÉ DR. HABIL. MOLNÁR Judit, főiskolai tanár,
Eötvös József Főiskola Nevelés-tudományi Kar – dr.steiner@t-online.hu

Az angol, a német és a horvát összefoglalók szerzői:
Dr. Pogány Csilla, Gál Márta, Dr. Gorjanac Zsivko

